

Морщакова О.С.

Історико-соціальні та правові аспекти гендерної рівності

Тема 1.

Культурне середовище як агент гендерної диференціації.

Питання рівних прав чоловіків і жінок у сучасній українській державі й суспільстві є важливим та досліджується в контексті наукових досліджень у сфері філософії, історії, культурології, економіки, соціології як проблема гендерної (соціокультурної) рівності.

Гендерна концепція у суспільних науках на сучасному етапі їх розвитку формується на типовому розподілі ролей між статями в суспільстві з усіма наслідками такого розподілу – політичними, економічними, правовими, соціальними, культурними, психологічними, які неминуче впливають із цього.

Класифікуючи існуючі в історії філософії і культури ідеї, що торкаються розуміння соціальних аспектів статі, можна сформулювати такі групи:

- Мислителі, які визначали первинність чоловічої статі, ототожнювали чоловіка з людиною, тоді як жінку визначали як тілесний додаток до нього. Дані погляди служили обґрунтуванням патріархального домінування чоловіків в абсолютно всіх сферах суспільного життя. До таких філософів відносилися Августин Блаженний, Аристотель. У новий час представником такого підходу можна вважати З. Фрейда.

- Мислителі, які визнавали наявність відмінностей, але не вважали їх перепорою на шляху ствердження рівності статей. Відмінності були визнані на біологічному рівні, а принципи рівності утверджувалися на соціальному. Цей підхід був закладений відомим давньогрецьким філософом Платоном.

- Мислителі, що вважали поділ на статі недоліком людського роду і вбачали подолання статей відмінностей у майбутньому як одну з ознак вдосконалення людини.

Майже одночасно троє вчених розпочали займатися дослідженням матріархату та материнського права. До них відносилися: шотландський дослідник права Джордж Мак-Леннан (1827–1881), американський етнолог Люїс Морган (1818–1881) та швейцарський історик Йоган Бахофен (1815–1887) (26, 11).

Гендерний розподіл в епоху античності

На початку формування держави як форми суспільної організації ідеологічною основою державної влади були міфи, в яких виникнення влади пов'язувалося з богинями.

Збирання рослин і землеробство, які здаються більш стабільним джерелом харчування, ніж полювання, та крім цього повага до материнства, призвели до того, що жінки стали більш шанованими членами громади.

В культурі шумерів, яка вважається однією із найстаріших високорозвинених культур Месопотамії (V тисячоліття до н.е.), жінка мала високий статус. В багатьох музеях світу зберігається близько півмільйона глиняних експонатів, на яких знаходяться шумерські тексти. Вони є свідками високого статусу жінки у Шумері. Вчені-археологи також знайшли залишки матріархату і в європейській частині середземноморського регіону, а саме на острові Крит. Етнографам відомі багаточисельні племена в Африці, у південній частині Сінайського півострова та, навіть, у Саудівській Аравії, де жінки займають у суспільстві почеснішу, ніж чоловіки роль чи навіть займають ключові позиції.

Жінки також відігравали більш значну роль, ніж чоловіки у культурі Стародавнього Єгипту. Відповідно до єгипетської міфології, жінки заснували не тільки землеробство, але й культуру як таку. Ні в одній з існуючих релігій не поклоняються такій кількості жіночих богів і жіночих стихій, як в Єгипті.

В Греції, здатність жінок до дітонородження розцінювали як зв'язок жінки з природою, але саме в часи античності розпочинається і закінчується перехід від античного культу родючості до культу раціональних богів. Одночасно з цим міфологія Давньої Греції подає наявну картину заміни жіночих богинь, що символізували зв'язок із природою і землею, чоловічими богами, які утверджують владу законів, що засновує людина.

У грецькій філософії міцно закріпилася асоціація чоловічого з раціональним, а жіночого з емоційним. Саме **Платон** заснував концепцію душі і тіла, раціональності і емоційності, яка й стала домінуючою в західній філософії і певним чином конституювала жіноче. Але необхідно зазначити, що у своїх соціально–політичних роботах Платон і Піфагор виступали як егалітаристи по відношенню до жінок, за це дослідників і вважають першими в історії феміністами. В товариство, яке започаткував Піфагор, чоловіків і жінок приймали нарівні; власність була спільною і спосіб життя також у всіх однаковий.

Відповідно до платонівського проекту державної системи обов'язкової освіти, піддається критиці відсторонення афінянок від можливості отримати освіту. Жінкам необхідно надавати повну рівноправність з чоловіками в усьому: “Те виховання, що робить із чоловіка доброго опікуна, зробіть і добру опікунку з жінки; бо первісна природа в них однакова”.

Видатний римський оратор, філософ і державний діяч Цицерон, розмірковуючи про те, яким має бути найкращий державний лад, вважав, що Платон зробив помилки передусім у тому, що “навіть зберіг за жінками доступ до курію, дозволив їм воєнну службу, магістратури й імперії”. Цицерон виголошує: “Яким нещасливим буде місто, що в ньому жінки привласняють собі обов'язки чоловіків”.

Абсолютно протилежними були погляди **Арістотеля** стосовно участі жінок у публічній сфері та в державотворчому процесі. Він ототожнює пізнання і раціональність з активним чоловічим началом, а хаотичну матерію як нижчу субстанцію – із пасивним жіночим. Арістотель вважав жінок нижчими істотами, це імпотентні чоловіки, тому що в них відсутній принцип “душі”, яку філософ визначає як раціональність. “Самиця є самицею внаслідок того, що їй бракує певних властивостей, – казав Арістотель. – Ми повинні розглядати якості жінки як такі, що позначені клеймом природної недосконалості”. Розподіл людей за статевою приналежністю, відповідно до Арістотеля, має зовсім не біологічні підстави, так як він не є необхідним для відтворення людського роду (при цьому він посилався на існування двостатевих самонароджуючих тварин).

В одному з розділів “Політики”, міркуючи про владні відносини та форми управління в родинному колі, Арістотель визначає, яке становище займає батько в родині, яке місце раба, дружини та дитини (чоловічої статі). Управляти не вільними особами, зазначає Арістотель, це зовсім не те, що керувати вільними людьми; керувати дружиною – це означає здійснювати “політичну владу”, з якої випливають відносини постійної нерівності; управління дітьми, навпаки, можна назвати “царськими”, оскільки воно основане “на прив'язаності та перевазі у віці”.

Таким чином, Арістотель заперечує платонівську теорію соціальної справедливості, визначає патріархальну сім'ю як необхідний елемент розвитку грецького міста–держави, а жінку виключає з публічної, громадянської та владної сфер.

В часи античності, *біологічно закладені особливості жінок визначалися як моделі соціокультурного існування*, які з них випливали. Вони оцінювалися як такі, які, безперечно, не лише обмежують або взагалі блокують можливості жінок у самореалізації в публічній сфері, а навіть не дають можливості розвивати риси, які необхідні для політичної та суспільної діяльності. Такий розгляд жіночої ролі був наслідком суспільного розподілу на приватний та публічний простір, що визначав розуміння сфер домогосподарства (oikos, або дім, сфера відтворення) і політики (polis, місто-держава, що організує виробництво) як споконвічно не співпадаючих.

Лише публічна сфера передбачала реалізацію прав та свобод, які надавалися лише чоловікам як учасниками “політичних” процесів, тоді як домогосподарство було виключене зі сфери участі у прийнятті рішень. Підпорядкування жінок простежувалося не лише у публічній

сфері, а й у приватній. Остання розглядалась як другорядна, менш важлива, така, що не потребує кваліфікації, спеціальних навичок і здібностей. Розмежування “жіночого” й “публічного”, пояснювалося “природною” неможливістю жінок подолати своє біологічне призначення та пов’язані з ним обмеження, що постійно проявляються, у тому числі і в їх економічній підпорядкованості. Таким чином, жінки не лише асоціювалися з приватною та другорядною сферою, а і активно виштовхувалися з публічної арени, члени якої негативно сприймали намагання жіноцтва досягти певного статусу. Винятками були лише випадки, коли жінка була коронованою або титуловою особою.

Відповідно до положень римського права, жінки не могли зрівнятися з чоловіками у правовому становищі. В цей період вони знаходилися під постійною опікою свого чоловіка чи батька та істотно обмежувалася у право - і дієздатності. В період правління Юстиніана, були значно послаблені обмеження у право - і дієздатності жінки. Однак з його схвалення в Дигестах було записано: “За багатьма постановами нашого права жінки знаходяться в гіршому становищі, ніж чоловіки”.

В період рабовласницької держави жінка ніколи не займала рівного з чоловіком становища. Вона весь час знаходилася в залежності від батька, чоловіка, брата, опікуна та інших чоловіків. Мова йде не про традиційну моральну чи фактичну залежність, а про правову нерівність. Римляни цього факту і не приховували.

В шлюбі, жінка могла зазнавати від чоловіка будь-яких покарань, а він міг витребувати її (як річ) назад, коли вона без дозволу залишала його дім або навіть продати в рабство. Так як і раби, діти та дружина були зовсім позбавлені правоздатності. Все майно, яке належало дружині до шлюбу або яке вона набувала за час шлюбу (наприклад, одержувала спадщину), автоматично переходило у власність чоловіка. Дружина не могла бути власницею майна та не могла бути суб’єктом цивільних правовідносин. Її повна безправність певним чином пом’якшувалася лише в одному випадку – вона могла бути спадкоємицею після смерті чоловіка нарівні з дітьми та отримувати почесні, що виявлялися йому протягом життя.

В римському праві, яке стосувалось шлюбних відносин, також були свої особливості, щодо ролі та статусу жінок. Існувало два види шлюбу – законний римський і шлюб, який укладався між перегрінами та іншими вільними людьми, які не мали права вступати до римського законного шлюбу. В свою чергу, римський законний шлюб поділявся на два види – це шлюб з чоловічою владою (*cum manu*) і шлюб без чоловічої влади (*sine manu*).

Відповідно до першого виду, жінка повністю залежала від чоловіка або домовласника, якщо сам чоловік знаходився під владою батька. Вона мала статус дочки батьків свого чоловіка та повністю позбавляючись зв’язків зі своїми батьками, братами, сестрами та іншими родичами. В цьому шлюбі влада чоловіка була практично необмеженою. Але пізніше допускалась можливість укладення шлюбу, відповідно до якого дружина не підпадала під абсолютну владу чоловіка, а мала право проігнорувати його владу, тікаючи з дому на три доби в кінці кожного року, прожитого в шлюбі. Саме так вона зберігала незалежність.

Через певний час влада чоловіка послаблюється, це пов’язано з розвитком індивідуалізації приватної власності. В шлюбі дружина набуває певних прав на сімейне майно та деякої особистої незалежності від чоловіка. В результаті цього на зміну шлюбу *cum manu* приходять новий – без чоловічої влади (*sine manu*), який вже в класичний період повністю ліквідує шлюб з повною чоловічою владою.

Отже, ще на ранніх етапах історії філософії були сформульовані дві абсолютно протилежні позиції, що ґрунтувалися на дуалізмі душі і тіла, інтелекту і матерії, чоловіка і жінки. Це обумовило особливий характер становища жінки в суспільстві; специфічну форму її залежності від чоловіка, відмінну від рабської, але й не подібну навіть статусу хлопчика. В теоріях філософів, починаючи з античного мислителя Аристотеля, жінка є символом виключно домашніх, сімейних відносин, вона виконує роль берегині приватних основ суспільного буття чоловіків.

Тема 2. Соціальні аспекти статі в добу середньовіччя

Визнання християнської церкви як окремої інституції, абсолютно не залежної від держави та наділеної правом активно впливати на духовні запити людства, беззаперечно можна назвати найбільш революційною подією в історії Західної Європи, як щодо політичних реалій, так і щодо політичної філософії. Відповідно до християнської релігії, всі люди були рівними перед Богом та незалежно від статі визначалися рівноправними членами суспільства.

Святий Павло, звертаючись до галатів, відкидає соціальні, етичні, та статеві відмінності між людьми : „Нема юдея, ні грека, нема раба, а ні вільного, нема чоловічої статі, а ні жіночої, – бо всі ви один у Христі Ісусі”.

Та крім цього, служителі церкви поєднують у своїх роботах біблійні ідеї та ідеї грецької філософії таким чином, що дуалізм маскулінного і фемінного посилюється. Жінка символізує світ як такий і є абсолютно протилежністю трансцендентній сфері Розуму. Для **Філона Александрійського** моральний прогрес означає духовне покороення руйнуючого впливу почуттів і тілесних пристрастей. А якщо останнє асоціюється з жінкою і “жіночим”, то на основі цієї алегорії виникає боротьба, необхідність подолання жіночого. Добродісне життя, в якому Розум має перевагу над нижчими аспектами людського життя, відбувається як становлення маскулінного через пригнічення фемінного. Як зазначав Філон: “Прогрес – це не що інше, як просування від жіночого до чоловічого, тому що жіноча стать, фемінне, є матеріальним, пасивним, тілесним і почуттєвим, у той час як чоловіче – є активним, раціональним і більш схожим з духовністю і думкою. Чоловіче – є більш доміантним, ніж жіноче, воно ближче до причинної діяльності; жіноче – це неповне, підкорене, пасивне; раціональне, розумне, духовне – чоловіче, ірраціональне – жіноче”.

Ф.Аквінський, представник середньовічної християнської філософії, продовжує традиції Св. Августина і Ф.Олександрійського, він зазначає на протистоянні між формою і матерією, душею і тілом, раціональністю і емоційністю, маскуліністю та фемінністю. В свою чергу, Ф.Аквінський визначає, що жінка – “це невдало зліплений чоловік”, “випадкова істота”.

В історії період середньовіччя ознаменований своєю жорстокістю і потворністю стосовно жінок. Робота під назвою: “Молот відьом” (1487 р.), авторами якої були монахи **Я.Шпренгер** та **Г.Інститорис**, представила розгорнуту систему доказів справедливості морального пригнічення та фізичного знищення жінок на основі їх природної “тріховності”. Шпренгер і Інститорис запевняли, що жінки маловірні, тобто їх віра в Бога не абсолютна, доказом цього є сама етимологія слова femina, яке нібито походить від Fe (Fides – віра по-латині) та minus (менше), а це означає, що вони частіше підпадають під дію диявола і є носіями і причиною зла на землі. Тому так зване “полювання на відьом” пізнього середньовіччя коштувало життя кращій частини людства, причому співвідношення вбитих жінок і чоловіків того періоду оцінюється дослідниками як 100:1.

Отже, влада церкви та феодалів, що базувалася на насильстві, пригніченні та підкоренні, базувалася на цінностях, які не вписувалися в структуру загальнолюдських гуманних цінностей, які відкинули не тільки жінку, а й усе людство в темряву страху та жорстокості. В часи античної філософії були закладені основи диференціації раціонального і природного, маскулінного і фемінного як базових культурних символів, а у філософії середньовіччя ці ідеї знайшли свою підтримку.

Тема 3. Гендерне питання у філософії Нового часу

Сформована в XVII ст. філософія Нового часу була іншою, відмінною від античної та середньовічної. Тогочасна концепція пізнання мала безпосередній вплив на статус жінки в суспільстві. В загальному вигляді ця різниця полягала в наступному: якщо в античній філософії завдання Розуму визначалось як роздуми про світ, то для **Ф.Бекона**, англійського філософа XVII ст., основоположника науки Нового часу, Розум – це інструмент виміру, дослідження, вивчення і контролю над природою, яка ніби організована відповідно до законів механіки. Ф.Бекон аналізує природу не за аналогією з організмом, а за аналогією з машиною, що утверджує принцип домінування над природою, підкорення і володіння нею. Так, античне розуміння знання як блага замінюється у філософії Ф.Бекона на твердження про те, що “знання – це сила”, яке він

конкретизував у своєму “Новому Органоні”. Отже, у період Нового часу набуває розвитку уявлення про полярну опозицію, різку протилежність раціонального і природного, духовного і тілесного.

Філософ Каролін Мерчант назвала такий підхід “смертю природи”. Якщо у античних і середньовічних релігійних філософів природа визначалась хоча і як нижча сфера у порівнянні з Розумом і Духом, але все ж була чимось цілком живим, повним ірраціональних сил, то у Бекона природа – це щось механічне, мертво і бездушне. Домінування над природою призводить до екологічних проблем і може обернутися небезпекою загибелі самого людства, а знання та наука, вважає Мерчант, дегуманізується. Таким чином, стає очевидним, що *ідея домінування над природою, її підкорення призводить до культу сили, породжує ідеологію домінування чоловіка в суспільстві, подальшого приниження жінок та відсторонення їх від влади.*

Розвиток ідей про необхідність звільнення Знань і Розуму від будь-яких асоціацій із поняттям Матері–Землі, чоловіка та його розуму від Природи, продовжує **Р.Декарт**. Картезіанство затверджує нову маскулінну теорію пізнання, в якій відчуження від природи стає позитивною епістемологічною цінністю. Сформовано новий світ, в якому все геніальне та креативне відноситься до Бога, до маскулінного раціонального Духу, а не жіночої плоті світу.

Девіз Бекона, що знання – це сила, який в повній мірі підтримував Декарт та інші філософи тієї епохи, був притаманний і **Т.Гоббсу**, який зазначив на початку твору “Про тіло”, що своїми значними успіхами людство зобов’язане техніці. Але важливо відзначити, що погляди Гоббса на питання причетності жінок до владних структур в деякій мірі відрізнялися від загальноприйнятих стосовно чоловічого домінування у суспільстві. У третій частині “Про громадянина”, трилогії “Основ філософії”, він розглядає проблеми статевої нерівності, прав і влади батьків, моралі патріархального царства: “природна нерівність сил чоловіка та жінки не настільки велика, щоб чоловік міг отримати владу над жінкою, не вдаючись до війни, крім того, не викликає протиріч, і звичай, тому що жінки, зокрема амазонки, колись вели війни проти своїх ворогів і самі вирішували, що їм робити зі своїм потомством, та й нині в багатьох місцях жінки мають верховну владу”.

У філософії Нового часу залишались актуальними раціонально–маскулінні принципи західноєвропейської науки, що призводило до пригнічення фемінного і ще активнішого домінування жорсткої сили, чоловічого.

Французька революція 1789 р., метою якої була реалізація ліберальних ідей, надала жінкам навіть меншу кількість прав та свобод, а ніж в них було до її початку. Розподіл суспільства на “правителів” і “підлеглих” набував очевидного соціогендерного забарвлення. Жінок “замикали” в сім’ї, обмежуючи лише господарським життям та надаючи їм підпорядковану роль.

Навіть для просвітителя і демократа **Ж.Ж.Руссо**, в розумінні якого природа є дійсною цінністю, жінка, що подібна природі, все ж є нижчою істотою в порівнянні з чоловіком. На думку Руссо, лише чоловік, який не має достатньо тісного зв’язку з природою, за допомогою розуму здійснює інтелектуальний шлях підсилення в собі справжньої людської природи, що і робить його дійсно моральною істотою. При цьому він вважав, що пристрасті, які ототожнюються з жінками, – це серйозна загроза громадянському суспільству. Навіть добродійність, яка пов’язана з жіночими материнськими почуттями, може нести загрозу правильному функціонуванню держави.

В німецькій філософії формується подібна тенденція. Її представниками є Ф.Ніцше, І.Кант, Г.В.Ф.Гегель, А.Шопенгауер та інші.

І.Кант був одним з тих, хто підтримував ідею про більш низькі ментальні здібності жінок. Відсутність абстрактного мислення сприяє розвитку в жінках чуттєвості, смаку, почуття прекрасного, практичності. У сімейному житті, що є важливим елементом функціонування суспільства, чоловік урівноважує жіночі недоліки і таким чином створюється гармонійна пара, в якій чоловіче і жіноче начало виконують взаємодоповнюючу роль. Тут, як і у західній інтелектуальній традиції, фемінне сприймається через статус нижчого, неповноцінного, другорядного відносно до маскулінного.

Так, як і І.Кант, **Г.Гегель** виводив жінок і пов'язані з ними форми буття й свідомості за сфери громадянського суспільства і моралі. Розглядаючи сім'ю у “Феноменології духу”, він визначив її як нижчу стадію громадянського суспільства, так як відносини у ній формуються між родичами по крові, а не між громадянами. За Гегелем, це - “нижчий світ”, і саме тому, що жінки не визнавалися громадянами, це – світ жінок. Як у Гегеля, так і у Руссо, підхід до розуміння фемінності має подвійний зміст. З одного боку, це – раціоналізація вилучення жінок і жіночого з соціокультурної сфери. Основою їх розвитку – є почуття, а не розуміння універсальності, тому фемінне, відповідно до Гегеля, є загрозою громадянському суспільству. З іншого боку, існування та функціонування нижчого жіночого світу – це важлива складова частина громадянського суспільства, так як цей світ дозволяє чоловікам розвиватися як самосвідомим етичним істотам. В результаті цієї подвійності формується ідея про пригнічення фемінного і відсторонення його в приватну (нижчу) сферу.

Ф.Ніцше розробив свою концепцію з цієї проблеми. Вона складається з двох аспектів. Перший – це концепція влади, другий - зневага до жінки та відсторонення її від влади. Ніцше “аж ніяк не схиляється перед державою. Він затятий індивідуаліст і вірить у героя, у могутніх людей. Він прагне, щоб «господарями землі стала міжнародна каста правителів, нова, широка аристократія, заснована на найсуворішій самодисципліні, за цієї влади воля філософів, наділених силою, і митців тиранів утвердиться на тисячі років”. Філософія Ніцше певною мірою трансформована в опозицію “сильні чоловіки – слабкі жінки”.

В етиці Ніцше простежується зневага до жінки: “Все, що розбещує, пом'якшує і ставить попереду “народ” або “жінку”, діє на користь загального виборчого права – тобто панування “нижчих” людей. У книзі “Так казав Заратустра” Ніцше стверджує, що жінки нездатні до дружби – «вони й досі ще кішки й птахи, або ж у кращому разі корови». “Чоловіка слід виховувати для війни, а жінку – для відпочинку воїна; все інше – глупство”. Якщо звернути увагу на цей один з досить жорстоких афоризмів про жінку, то цей відпочинок воїна має бути вельми незвичайним: “Ти йдеш до жінки? Не забудь канчука!”.

В контексті марксистської філософії взаємопов'язаними можна назвати категорії жінка і влада. Не беручи до уваги домінування зазначених принципів, з початку XVIII століття західна думка створює нові підходи до оцінки самого принципу статевої диференціації. З'являються нові ідеї про те, що культурним ідеалом є об'єднання двох онтологічних принципів маскулінного і фемінного, а *соціальною нормою – рівність жінок і чоловіків у суспільстві*. Поява даного підходу пов'язана з розповсюдженням просвітницьких і соціалістичних ідей, розвитком ліберальної філософії і теорії громадянських прав, і звичайно з хвилею буржуазно–демократичних революцій в Європі.

Філософський доробок марксизму з цієї проблеми є досить суперечливим. З одного боку, **К.Маркс** фактично відійшов від західної філософської традиції, що розглядає матерію як пасивну субстанцію – за Марксом, матерія активна, а отже “буття визначає свідомість”. Так як, матеріальне в західній інтелектуальній традиції завжди ототожнюється з фемінним, можна було б припустити, що Маркс визначає пріоритетним фемінне в культурі. Хоча, дане твердження було б в певній мірі перебільшеним, тому що Маркса – революціонера більше цікавив не культурно–символічний, а соціальний аспект гендерної диференціації суспільства. Маркс у соціальній філософії дотримувався теорії утопічного соціалізму та підтримав ідею емансипації жінок. А дискримінація жінок в класичному марксизмі розглядається як окремий вияв класової стратифікації.

Ф.Енгельс більше уваги приділяє цьому питанню. Він докладно досліджує історію і соціально–економічні основи дискримінації жінок з позицій класового аналізу. Таким чином, жіноча дискримінація розглядається як різновид пригнічення особи в антагоністичному класовому суспільстві, а способом її подолання може бути лише революція і побудова соціалізму. Енгельс проголошує, що внаслідок економічної залежності жінок від чоловіків відбулася “всесвітня історична поразка жіночої статі”. В ранній роботі Маркса і Енгельса “Німецька ідеологія” йдеться про “нерівний розподіл праці та привласнення його продуктів; про власність, витоки і первинна форма якої з'являється в сім'ї, де жінка і діти – кріпаки чоловіка.

Кріпацтво в сім'ї – щоправда, ще дуже примітивне і приховане – це перша власність, що являє собою “розпорядження чужою робочою силою”.

Отже, Маркс і Енгельс торкаються питань гендерної стратифікації суспільства. Вони доводять, що співвідношення влади і власності мають не лише класовий, але й гендерний характер. Побудова патріархальної сім'ї в якій жінки та діти і кріпаки стали власністю чоловіків, була тільки початком формування патріархальних соціальних структур. До того ж, якщо кріпацтво як засіб організації суспільного виробництва з часом відпав, то закріпачення жінок в середині сім'ї існувало протягом століть: навіть найбільшій чоловік так чи інакше привласнював у сім'ї і через сім'ю велику частину праці, часу, сил жінок. Таким чином, співвідношення влади та власності мають, не лише “вертикальний” (за Марксом класовий), а й “горизонтальний”, або гендерний характер.

Тема 4. Гендерні традиції в українській історії

Соціокультурні стереотипи сприйняття жінки в соціальному контексті можуть бути охарактеризовані як в цілому маскуліні. Жінці традиційно відподилися заняття, редуковані до біологічного начала, тобто пов'язані з народженням і вихованням дітей та обслуговуванням чоловіка: забезпечення його первинних (фізіологічних потреб) – від сексуальних до побутових - харчування, догляду тощо.

Разом із тим українська історія свідчить, що українська ментальність відзначається толерантністю і повагою щодо соціальної (у тому числі політичної) активності жінки.

Достатньо згадати постаті таких жінок, як княгиня Ольга, Анна – королева Франції, Роксолана. Вони залишили по собі пам'ять саме як політичні діячки, жінки, які займалися - і успішно - політикою, а не були просто дружинами князя чи короля чи султана. Княгиня Ольга сприяла прилученню Київської Русі до християнської релігії. Анна Ярославна фактично управляла Францією, поки її син був малолітнім. Онука Ярослава Мудрого – Анна Всеволодівна в 1089 році самостійно правила посольство у Візантії (крім цього, заснувавши у Києві Андріївський монастир, Анна відкрила при ньому першу відому в історії Русі школу для дівчат).

До речі, останнє не є поодиноким випадком: у XII-XIII ст. нерідко виникали монастирські школи, засновницями яких були жінки княжих родів. Вважається, що масштаби державної соціальної активності давньоруських жінок взагалі були значними. Звичайною справою для руських княгинь було вести переговори з іноземними послами. Імена давньоруських жінок зустрічаються в джерелах і у зв'язку з боротьбою за зміцнення та єдність їх власних земель як на Русі, так і за кордоном.

Важливим чинником формування відносно гендерно толерантної культури було законодавство Київської Русі. Так ст. 106 „Руської Правди” засвідчує спадкові права жінки: їй надано право, на відміну від чоловіка, вибирати, кому з дітей передати материнський спадок. Спадщина матери (материзна) могла перейти не тільки синам, але й доньці. При чому не тільки по заповіту, але й без нього. Донька отримувала весь спадок матери (незалежно від того, чи були у неї брати) за умови, якщо утримувала свою матір в останні роки її життя. Отже, в XI-XIII століттях заміжня жінка, яка належала до стану „вільних”, володіла власним майном та розпоряджалась ним на свій розсуд.

Сприяло більш толерантному ставленню до жінки і законодавство тих держав, під юрисдикцію яких підпадала Україна або її частина в певні історичні періоди. Так, „Судебник” Казимира 1468 року відокремлював жінку як дієздатну особу від її винного чоловіка:

„5. А коли бы злодей што у кого украл, а и где украдено а там его ухватят с лицом, а он у дом не принесл, жона и дети того не поживали – злодей терпи, а жона и дети, и дом их невинен.

6. А коли злодей из дому вышел, а украдет што и потеряет, а любо што изьвест, а кроме жоны и детей – ино домовыми статкы, што того татя властное, заплатити. А жона и дети, и статки женьни от того порожни (вільні.)”.

Цей процес гендерної лібералізації призвів до значно більшого обсягу прав жінки, які визнавалися за нею суспільством і усвідомлювалися нею самою, що відбивалося на світогляді та поведінці українки. Як зазначає Л.Смоляр: „Українська жінка, на відміну від жінок Росії, в своєму історичному розвитку не знала впливу „Домострою” і не була перетворена на „тюремну затворницю”. Вона мала значно більшу особисту свободу і права ніж велика росіянка, почуття власної гідності, індивідуальності було дуже розвинуте в українських жінках, їй значно важче було миритися з приниженням людської гідності, а від того її протест був сильнішим”.

Вітчизняна дослідниця Недзельська звертає увагу на значну роль української жінки в суспільстві: „Займаючись вихованням дітей, жінка прищеплювала їм такі високі моральні якості як любов до рідного краю, почуття національної гідності, повагу до національних святинь, до рідної мови, почуття обов’язку, честі, здатність поступатися в разі необхідності власними інтересами перед національними. Визначальною, наприклад, була роль жінки у вихованні та формуванні таких видатних політиків і державних діячів, як князь Святослав і князь Володимир Великий (син та онук княгині Ольги, вихованням яких вона займалась особисто), гетьман Мазепа та інші”.

Але жінки не тільки виховували майбутніх політичних діячів, а й самі займалися політикою. Так, старша донька Ярослава Мудрого – Анастасія, вийшовши заміж за короля Угорщини Андрія I, правила країною при малолітньому синові після загибелі чоловіка.

Анна Ярославна – королева Франції, як вже зазначалося, після смерті чоловіка – французького короля Генріха IV, кілька років фактично керувала Францією як регентша при своєму малолітньому синові.

Ще одна видатна жінка часів Київської русі – Євпраксія – донька князя Всеволода Ярославича, стала дружиною саксонського маркграфа Генріха, а після його смерті одружилася з Генріхом IV. Шлюб виявився невдалим. Але відомість Євпраксії пов’язана з її скаргю до церковного суду у Констанці на знуцання чоловіка з неї. Собор, у якому взяли участь єпископи Німеччини, Італії, Франції, Бургундії та інших держав, виправдав Євпраксію, а її чоловіка – імператора! - відлучили від церкви і позбавили престолу на підставі обвинувачень дружини за „аморальну поведінку” – участь в оргіях та сповідання еретичного вчення ніколаїтів.

Класичним виявом типу української жінки стала козачка. „Козачка-мати – продовжує Недзельська – виховувала лицаря, оборонця рідної землі; вихователька спартанців сама була кришталево чистою, безкорисливою, гордою, рішучою. На перше місце ставила загальнонаціональні інтереси, а не власні.”

Соціальне становище українського жіноцтва у XVI-XVII ст. було кардинально відмінним порівняно із Західною Європою. Суспільний статус чоловіка не відіграв тут головної ролі, натомість усе вирішував власний майновий стан жінки. Наприклад, шляхтянки – володарки величезних земельних латифундій мали значну суспільну вагу, незалежно від того, були вони заміжніми чи ні.

Входження України до складу Російської імперії негативно позначилося на юридичному статусі жінки, що сприяло поглибленню гендерної асиметрії українського суспільства. Вже У 1646 року до тодішнього законодавства („Требник”) було внесено зміни щодо шлюбної присяги. Раніше подружжя вважалося “помічниками” один щодо одного. Віднині ж було законодавчо упроваджено зобов’язання жінки щодо покори своєму чоловікові. Така позиція підтримувалася й церквою, що тлумачила владу чоловіка над жінкою як непорушний закон, відповідний ієрархічній будові станової держави: „Дружинам голова чоловік, чоловікові – князь, а князю – Бог”.

Історичні традиції культурно зумовлених гендерних стереотипів простежуються і в мовленнєвій поведінці статей, впливає на їх мовну соціалізацію (відоме батьківське виховне висловлювання – „Ти ж дівчинка” - означає недозволеність певних мовленнєвих практик саме для дівчаток, у той час, як логічно витікає з цієї настанови, це не забороняється (хоча і не рекомендується) хлопцям. Ця регламентація мови відбиває вербалізацію статі. Так,

лінгвісти свідчать, що в „українській мові спостерігаються елементи андроцентричності. Це стосується здатності мови виражати належність особи до статі щодо системи парних відповідників. Відомо, що для означення осіб за професіями, спільними для осіб різних статей, перевагу має чоловічий рід, і саме ця граматична форма фіксується навіть, коли йдеться про жінок”.

Так, і слово „чоловік” репрезентує людство. Чоловіче начало в ментальності українців традиційно уособлюється поняттями чоловічого ж роду, такими як батько, голова, порядок. Водночас рід термінів, наприклад, „сила”, „влада”, „думка” жіночий. Це наочно ілюструє українське прислів'я “Чоловік – голова, а жінка – шия; куди хоче, туди й повертає”.

Символам чоловічого роду властиві такі характерні особливості, як глибина, рухливість, широта тлумачення, що розширює можливості всебічного розвитку не тільки індивіда, а й цілої нації. У зв'язку з цим виробилося переконання, що чоловіче начало має домінувати у свідомості нації й держави, що сприяє вихованню творчого типу мислення, орієнтує на активний спосіб світосприйняття. Жіночому началу відводився лише світ емоцій та інтуїції. Такий механізм інтермінізації призвів до становища, коли чоловіче начало мало неодмінно пригноблювати жіноче.

Разом із тим „у статевій свідомості українців відсутні ригідні стереотипи щодо маскуліності-фемінності, дихотомічність яких притаманна більшості етносів”. Сердечність, м'якість, ніжність чоловіка (згадаймо хоча б: „Я ж тебе, милая, аж до хатиньки сам на руках донесу” або „Як не хочеш, дівчинько, мою бути, то дай мені таке зілля, щоб тебе забути”) поєднуються з активністю, незалежністю, самостійністю та рішучістю жінки, маскуліні якості якої не применшують її фемінності. Як підкреслюють етнографи та історики, *українська духовна традиція виробила своєрідний код характеру українки: розум, доброта, мужність та гідність.*

Жінці віддавалася перевага у сімейних та соціальних ролях. Прикладом суспільного авторитету жінки може служити давній козачій звичай, за яким тільки жінка могла врятувати козака від смертної кари, якщо погоджувалася вийти за нього заміж.

Внаслідок скасування кріпосного права та реформування, хоча й обмеженого, політичної системи відбулися відчутні зміни у політичній свідомості населення. Це, у свою чергу, сприяло поширенню ідеї рівноправності людської особистості, в тому числі чоловіка та жінки. Відміна кріпосного права викликала в демократично налаштованих суспільних колах очікування наступних кроків у справі визволення людської особистості, в тому числі жінки. З іншого боку, в патріархальній державі не могла сформуватися незалежна особистість, простір для її духовної автономії був практично відсутній. Утім, в одному між чоловіками й жінками існувала рівність – це була тотальна залежність від влади, від “всевидючого ока” держави.

Отже, соціокультурні стереотипи сприйняття жінки в соціальному контексті, набір соціальних ролей відведених їй чоловіками для української ментальності традиціоналістського типу в цілому редуковані до біологічного начала. Водночас разом із певними спільними рисами українська ментальність відзначається значно більшою толерантністю і повагою щодо соціальної (у тому числі) політичної активності жінки. Широкі права жінки визнавалися за нею суспільством і усвідомлювалися нею самою, і це відбивалося на світогляді та поведінці українки. Класичним виявом такого типу жінки – учасниці політичного життя минулого стала українська козачка, шляхтянка XVII ст. В цьому сенсі патерналістське й антифеміністичне законодавство Російської імперії було кроком назад порівняно із середньовічними актами, що діяли в Україні.

Потрібно відзначити, що в другій половині XIX століття зростала жіноча активність, хоча вагомої участі в політичній діяльності українське жіноцтво ще не брало. Однак потреба звільнення особистості стала домінувати в суспільній свідомості, тому представники обох статей однаково схвально ставилися до ідей фемінізму - руху за всебічне звільнення жінки.

Тема 5. Жіночий рух в Україні кінця XIX –поч. XX ст.

Значна частина історії український народу була історією поневоленого народу. Видатний український вчений і громадський діяч Іван Огієнко вважав, що однією з головних причин невідповідності української спільноти до корінних змін у своєму житті були відсутність сильних політичних партій, нечисленність національної інтелігенції та низький рівень її суспільно-політичної свідомості. Важливим чинником, на його погляд, була відсутність належної підтримки Української революції з боку народних мас, їх політична пасивність. Навіть такі діячі, як М. Грушевський, своїми ідеями захоплювали головним чином інтелігенцію. „Широкий народ, - писав він, - розумів мало, бо був малосвідомий”.

Далася взнаки, як підкреслював учений, - і відсутність української політичної „виробленої традиції”. Українська еліта, яка була тісно пов’язана з російською, по суті копіювала російські гасла та російський досвід. „Своєї виробленої „революційної” ідеології, - зазначав І. Огієнко, - на початку не було. А коли й була, то тільки в думках небагатьох осіб”.

Головною передумовою того, щоб у другій половині XIX - початку XX століття жіночий рух України заявив про себе як про вагоме соціальне явище, потрібні були конкретно-історичні умови, які б визначали основні напрямки, ідеологічні течії, характерні риси, функції діяльності жіночих організацій, періоди розвитку самого руху, гендерні запити, обумовлені часом.

Скасування кріпаччини, перехід до капіталістичного способу виробництва, трансформація різних сфер суспільного життя стали основними передумовами оформлення жіночого руху як соціально-політичної сили. Важливими чинниками слід вважати також аграрні реформи, зростання промислового виробництва і розширення внаслідок цього сфери професійної праці жінок. Подальша реформа галузі освіти розширила доступ жінок до початкової, середньої та вищої освіти. Та й загалом суспільне піднесення епохи пореформеного періоду, послаблення цензури, вітчизняні та зарубіжні ідеї демократичної перебудови суспільства, рівність статей сприяли зростанню ролі жінки в суспільстві, сімейних стосунках.

До умов, які сприяли виникненню жіночого руху та його політичного втілення, слід віднести й зусилля інтелігенції у справі поширення ідей рівноправності та підтримки ініціативних жінок у їх боротьби за свої права. Принципово важливим для зміцнення жіночого політичного руху був факт усвідомлення освіченою, демократичною частиною жінок свого безправ’я, назріла потреба звільнитися від патріархальних відносин. *Ідея рівності статей вкупі з результатами соціально-економічних перетворень стали основою формування демократичних норм та цінностей, які стали підґрунтям для створення перших жіночих товариств.*

Про емансипацію жінки в Україні тривали активні дискусії, починаючи ще з 30-40-х років XIX ст. Як соціальна проблема становище жінки знайшло висвітлення у творчості Т.Г.Шевченка. Зображуючи її тяжку долю, поет закликав до протесту проти соціальної несправедливості, і цей протест був почутий демократично налаштованим жіноцтвом. Недарма у 40-х роках XIX ст. серед молодих освічених жінок Наддніпрянщини зростав інтерес до творчості Т.Шевченка, переписувалися його вірші. Особливе зацікавлення викликала проблема визволення жінки.

Та й перший програмний документ цього руху – „Визволення жінок” був розроблений кирило-мефодіївцями (1846-1847 рр.). Цей документ був знайдений поліцією у М. Савича під час розгрому організації. Останній, що, до речі, отримав освіту в Парижі, захоплювався творами французьких просвітителів. Проаналізувавши жіноче питання як соціальну проблему, він закликав знищити існуюче в суспільстві ставлення до жінки як до нижчої істоти. Саме ці погляди лягли в основу документа, який став філософським обґрунтуванням ідеї емансипації жінки.

Відомо, що в галузі політичних прав жінки Російської імперії належали до категорії неправоздатних, тобто не мали навіть пасивного виборчого права і можливості брати участь в державному управлінні. Так, з аналізу сімейного законодавства „Зводу Законів Російської імперії” зрозуміло, що навіть за умови майнової незалежності жінки зазнавали правової дискримінації у питаннях укладення та розірвання шлюбу. Тотальне підпорядкування її життя й інтересів волі чоловіка позбавляло її права вільно обирати, наприклад, місце проживання та рід діяльності. Навіть при спадкуванні за законом права сестер визначалися як другорядні. Крім того, за середньовічною традицією зовсім були позбавлені прав спадщини позашлюбні діти. Вони не мали права не тільки носити прізвище батька, а й навіть вважалися незаконними до кінця життя, тобто повністю безправними, у разі неукладення шлюбу між батьками. Можна, зіставляючи права успадкування жінок за загальними законами з тими, які були встановлені в Чернігівській та Полтавській губерніях, помітити, що останні були перенесені у загальний „Звід Законів” з Литовського Статуту. Це надавало жінці більше вигод, зокрема щодо порядку успадкування.

Ідейною базою основного закон про спадщину Російської імперії були глибоко патріархальні традиції в судженнях щодо ролі жінки в суспільстві. Головним серед них було, зрозуміло, християнське вчення про взаємини між статями, за якими жінка створена Богом після чоловіка, а отже, створена тільки для того, щоб йому допомагати, а не влаштовувати самостійне життя, оскільки „зобов’язана йому і світлом, яким вона насолоджується, і ім’ям, яке носить”.

Потрібно зауважити, що в другій половині XIX століття були досить популярними ідеї про природну неповноцінність жінки. Попри сумнівність таких поглядів, вони суттєво впливали на зміст законодавства. Більш того, не тільки чоловіки, а й самі жінки дотримувалися переконання, що жінка від природи не може мати рівних можливостей з чоловіком. Тому навіть прихильники жінок не ставили питання про визнання рівноцінності її інтелекту. Отож не дивно, що законодавство, відображаючи громадську думку, розглядало жінку як слабку, нестійку в судженнях і діях істоту, яка потребує особливого захисту. Тому її життя слід підпорядкувати чоловікові, який утримуватиме її у відповідних межах.

До речі, важливо, що одне з перших звернень до „жіночого питання” має відношення до дослідження духовної культури українського народу. Особливість цього етапу розробки проблеми полягала у аналізі становища жінки в етнокультурному аспекті. Це не виключало дещо романтизованого підходу до питання, що виражалося, наприклад, у зверненні до пісенного та казкового фольклору, історичних переказів, традицій та обрядів. В літературній традиції XIX ст. та в наукових дослідженнях істориків того часу образ жінки-матері, хранительки домашнього тепла був дуже популярний. Першовідкривачами жіночої проблематики в цьому сенсі можна вважати М.О.Максимовича, Л.Боровиковського, М.Костомарова.

Власні погляди щодо ролі української жінки, її становища в родині й суспільстві мали й висловлювали у своїй творчості І.Франко, Т.Шевченко, П.Грабовський, І.Нечуй-Левицький та інші письменники. Їх твори сприяли закріпленню в суспільній свідомості уявлень про український жіночий типаж. Наприклад, порівняно міцне суспільне й сімейне становище українки письменники пов’язували з демократичним від початку характером родини в Україні. Рівень морально-етичної духовної традиції зображення ролі жінки простежується також у змалюванні жіночих образів в українській літературі (Т.Шевченко, Леся Українка, О.Кобилянська, П.Мирний, Ліна Костенко та ін.). Хоча, наприклад, щодо творів Лесі Українки літературознавці констатують певну тенденцію до ідеалізації жіночих образів.

Величезним успіхом користувалася праця **Джона Стюарта Мілля** „Про підкорення жінок”, переклад якої вийшов друком у Росії в 1869 р. *Праця Дж. С. Мілля „Про підкорення жінки”* – класичний твір ідеології фемінізму. Її вплив на суспільну свідомість пояснювався тією обставиною, що вона відповідала на більшість зловбодених на той час питань. Так,

Міллер відверто називав традицію підкорення жінки чоловікові соціальним злом, гальмом на шляху прогресу людства. У зв'язку з цим він обґрунтовує необхідність дозволу для жінок працювати на державній службі та брати участь у виборах. Серед аргументів Міллер назвав такі особисті якості жінок, як проникливість, акторські здібності, психологічна чутливість, гнучкість поведінки тощо. Сюди ж він відносив їх позитивний вплив на поведінку народних мас, миролюбство, вміння уникати конфліктів.

Природно, в тодішніх умовах такі думки сприймалися як революційні, оскільки відкидали всі традиційні, сформовані віками уявлення про низький соціальний статус жінки. Звичайно, під їх впливом посилювався процес усвідомлення жінками свого безправ'я та необхідності звільнення від соціального гніту. Варто зазначити, що концепція Д.С. Міллера мала послідовників в особі Ф. Енгельса, А. Бебеля, К. Цеткін. Вона сприяла формуванню ідеологічних засад українського політичного жіночого руху загалом - Н. Кобринська разом з чоловіком переклала твір Міллера на українську мову. Цікавилася нею й О.Кобилянська, про що свідчать її власноручні записи у щоденнику під назвою „Etwas über die Frauenfrage. Aus dem Russischen”. *Жіночий рух в Україні мав глибоко національний характер – боротьба за соціальні права жінки була невід'ємною від боротьби на національний суверенітет України.*

Щодо *фемінізму* в його активній формі, то він розглядався в першу чергу як *рух за звільнення людини*. Зокрема, в Україні він набув найбільш гуманної версії і ніколи не доходив крайнощів на зразок оголошення „війни статей”, як, наприклад, у США. Тому *український фемінізм став органічною частиною національно-визвольного, тобто політичного руху*. Саме визвольний рух мав гарантувати жінці особисте, громадянське й національне визволення, тобто політичне визволення її країни.

Щоправда, наприкінці 50-х – на початку 60-х і в 90-ті роки XIX століття серед цілей жіночого руху було відстоювання права жінок на освіту, на участь у духовному житті, в суспільному виробництві. Всі ці вимоги формувалися в руслі ідей соціальної модернізації і трансформації, становлення демократичної громадянської свідомості. У зв'язку з цим розвиток жіночого руху, так званого „*руху за емансипацію жінок*”, активно підтримувався передовими верствами громадськості. Адже цей рух чітко корелювався з тими змаганнями, які ґрунтувалися на ідеях духовного і соціального визволення людини.

Відповідно процес вироблення типово жіночої позиції в політичній діяльності супроводжувався такими ознаками, як протест проти кріпосного права і патріархальності в родинних відносинах, чітко визначена політична поведінка й незалежна життєва позиція.

Прагнення до завоювання права на самовираження, визначення свого місця в суспільстві стали підґрунтям політичної позиції та політичного мислення жіноцтва, що створило основу для зростання авторитету жінки в суспільстві та формування нового покоління, пристосованого до нових соціально-економічних умов. Вже цілком емансиповані, наступні покоління учасниць жіночого руху своїми головними завданнями чітко визначили прагнення до економічної незалежності та засвоєння якомога більшої кількості нових знань, що забезпечить їм суспільний авторитет.

Свідома українка того часу була передусім борцем за долю свого народу, брала активну участь у політичному житті. Традиційно маючи схильність до організації благодійних, просвітницьких товариств, жінки поступово освоювали простір суспільної роботи. Зокрема, свідченням політичної активності українських жінок епохи боротьби за національну державу стала участь жінок у роботі Центральної Ради та створених нею установ. Наприклад, серед членів Центральної Ради – імена таких жінок-інтелектуалів, як Л. Старицька-Черняхівська, М. Грушевська, С. Русова, З.Мірна, М. Ішуніна, В. О'Коннор-Вілінська, Л. Яновська, С. Любинська, О. Пашенко, В. Ничаївська, Н. Захарченко, О. Клер, М. Лисиченко, Ю.Шевченко, О. Андрієвська. Майже всі вони мали багатий досвід революційної боротьби: були членами Української жіночої спілки, брали активну участь у культурно-просвітницькій роботі, в різних громадських і благодійних організаціях.

Особливо потрібно акцентувати той факт, що Конституція Української Народної Республіки, розроблена Центральною Радою і прийнята на останньому її засіданні, проголосила рівноправність жінок, записавши в одинадцятій статті: „Ніякої різниці в правах і обов’язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає”. Загалом Центральна Рада діяла протягом дуже короткого за історичними вимірами часу, але за час її існування була проведена величезна державотворча й культурно-просвітницька робота, яка вагомо зміцнила й оновила жіночий політичний рух.

У цьому процесі визначальними були насамперед оновлення й модернізація політичних структур, формування елементів громадянського суспільства. Це забезпечувало повноцінний політичний розвиток нації. Для жінок це означало виграти боротьбу за правовий статус і отримати можливість для соціальної реалізації.

Активістки жіночого руху, використовуючи пресу та залучаючи до своїх лав діячів різних галузей знань, зуміли створити розлогу популярну літературу з проблем становища жінок у тогочасному суспільстві. Численні жіночі організації – товариства робітниць, селянок, різночинок брали участь у боротьбі за права своїх членів та всього жіноцтва в масштабі цілої країни, за можливість реалізувати свій потенціал і реально виявити свою політичну роль.

Отже, жіночий рух в Україні мав глибоко національний характер – боротьба за права жінки була невід’ємним елементом боротьби за визволення України. Так, участь жінок у роботі Центральної Ради та створених нею установ стала яскравим свідченням соціально-політичної активності українських жінок епохи боротьби за національну державу.

Розвиток феміністських ідей в Україні кінця XIX – поч. XX ст.

На історичній арені XX ст. ознаменувалося появою феномену, який часто визначається фахівцями як “жіноча революція”. Дане поняття пов’язано передусім з активним розвитком та поширенням ідей рівності прав жінок і чоловіків.

Проблема рівності прав жінок і чоловіків довгий час розглядалася як виключно феміністська. Новий напрямок під назвою ліберальний фемінізм став першою хвилею фемінізму і був пов’язаний з діяльністю суфражисток. Його було започатковано в Англії, а вже потім він поширився у США. Мета руху суфражисток стала боротьба за надання їм рівних з чоловіками виборчих прав, а в США поштовхом для суфражистського руху стала боротьба за визволення рабів. Ця боротьба дозволила політично активним американкам переконатися в тому, що вони самі є дуже обмеженими у правах і свободах. Завданнями даного напрямку фемінізму стало законодавче закріплення статевої рівності. Недоліком цього напрямку стало недостатнє приділення уваги природнім відмінностям між чоловіками й жінками, випускаючи при цьому з виду структурний дисбаланс влади між статями і системну природної дискримінації.

Через певний час, це було усвідомлено та сформовано нову ідеологію, яка отримала назву - радикального фемінізму. Він акцентує увагу на необхідності зміни світу та суспільства і перерозподілу влади між жінками та чоловіками.

В сучасному світі, таке явище як *фемінізм – це насамперед альтернативна філософська концепція соціокультурного розвитку, яка протягом довгого часу існувала як соціально-політичний рух, побудований на ідеології рівноправності жінок*. Ці два аспекти фемінізму дуже важливі для становлення його теорії: саме в пошуках відповідей на реальні питання, які торкаються статусу жінок у суспільстві, дослідники, що були не задоволені традиційною соціальною наукою, почали формулювати теоретичні претензії до традиційного знання та нові теоретико-методологічні підходів до аналізу культури. Саме таким чином у західній науці виник новий феміністського підхід, який через певний час став самостійною дисципліною, що відома під назвою “жіночі дослідження”.

В Україні, феміністичні ідеї починають розвиватися в кінці 40-х років XIX ст. В пресі акцентується думка щодо існування жіночого питання, про важливість та необхідність його розв'язання. Жваво обговорюється потреба розвитку й збагачення мислення у жінок.

Передова українська інтелігенція, повільно, але приймала ідеї західних соціалістів-утопістів. Феміністичні ідеї стали одними з центральних у позитивізмі, який у другій половині XIX ст. характеризував світогляд інтелектуалів. Фемінізм був на одному рівні з найрадикальнішими теоріями свого часу, якими були соціалізм, соціал-демократизм, дарвінізм. Напевне, пізніше, не існувало такої громадсько-політичної групи, яка б не виражала свого відношення до жіночого питання. По цьому питанню висловився майже кожен з політичних, громадських та культурних діячів того часу (І. Франко, М. Драгоманов, П. Грабовський, М. Павлик, Б. Грінченко та ін.).

Тогочасний період характеризувався складними умовами громадянської незрілості та нерозвиненості жінок, основоположниками жіночого руху стали чоловіки, в порівнянні з Західною Європою та США. Але коли ідея про емансипацію остаточно сформувалася, її підтримали та наповнили змістом і діями жінки.

Найпершими діями стало створення та запровадження недільних шкіл, які виникали в кінці 50-х років XIX ст. по ініціативи демократичної інтелігенції. Це нововведення реалізувало прагнення нових людей до соціально корисної праці, до освіченості народу та зближення з ним. Це стало одним з проявів визвольного руху того часу та у якому жінки взяли найактивнішу участь. “Ходіння в народ” було саме жіночою стихією, органічним продовженням активної просвітницької діяльності, започаткованої шестидесятниками, реалізацією бажання жінок того часу “прийти на допомогу” стражденним, вчити неосвічених та лікувати хворих.

Український жіночий рух, як сформована організація переросла в історичну реальність починаючи з 1864, що став роком створення першого жіночого товариства у Станіславі (Галичина) та жіночого товариства О.Доброграсвої (Київ). Згодом, феміністичний (емансипаційний) рух жінок став невід’ємним складником громадсько-культурного життя українок, про що свідчить подальше кількісне зростання жіночих організацій (“Клуб русинок”, Кружок українських дівчат”, “Товариство руських жінок на Буковині”, “Жіноча громада”, “Союз українок”) та видове урізноманітнення їхньої діяльності (доброчинна, культурно-освітня, видавнича, політична). Крім цього, слід зазначити, що в українському суспільстві виникла парадоксальна ситуація: з одного боку, суспільство, хоча і з застереженням, але визнавало процес соціалізації жінок, а з іншого – не визнавало його ідейний вираз – фемінізм – як дуже радикальну теорію. Недовіру до фемінізму зумовила відсутність глибокої освіти для жінок у тому числі й з прошарків інтелігенції. Щоб уникнути роздратування широкого загалу громадськості, жінки, які були учасницями емансипаційного руху не називали себе феміністками. А це ще більше підсилювало думку про недоречність фемінізму в українських умовах.

Дані обставини примусили шукати такі ідеологічні підстави, які б сприймалися найбільшою кількістю жінок і відповідали б їх розумінню та одночасно були історично перспективними. Ідейно-теоретичні дослідження ідеологів жіночого руху України (Н.Кобринської, С.Русової, Х.Алчевської, О.Кобилянської), практика їх організаційної роботи дають підстави стверджувати, що теорія, яка в пізніших дослідженнях сформувалася під назвою “прагматичний (практичний) фемінізм” була створена.

Ця теорія ґрунтувалася на демократизмі, на ідеї національного поступу, на культурно-освітній і громадсько-політичній роботі. Головним завданням прагматичного фемінізму стала реалізація національно-визвольних прагнень.

Поява жіночого руху підсилювало в суспільстві дискусію про емансипацію жінок. В Україні, на початку XX століття, сформувалися дві протилежні точки зору – ліберальна і марксистська. Відповідно до першої, емансипація - це явище соціокультурного порядку, особливий процес становлення та самореалізації особистості. Друга - визнавала соціально-економічні закономірності появи емансипації та зводила її до виключно “жіночого питання”. А його розв'язання залежало від радикальних суспільних змін, а в кінцевому підсумку – від перемоги пролетаріату.

Таким чином, ліберальна точка зору досліджувала ідею емансипації в загальному контексті розвитку цивілізації. Крім цього, *поява жіночого руху визначила поворотний момент в історії людства, яким було позначено закінчення періоду панування фізичної сили.*

Соціокультурний підхід до фемінізму зазнав гострої критики з боку марксистів, які в своїх дослідженнях доводили, що “жіноче питання” викликано лише однією обставиною – соціально-економічним розвитком а, точніше, розвитком капіталізму, який втягнув у виробничий процес і жінку. Жінки на виробництві – це прогресивне явище, так як воно надає можливість позбавитися економічної залежності від чоловіка та приєднатися до життя суспільства.

Заміна таких понять, як “емансипація” на поняття “жіноче питання”, “жіноча особистість” на “жіночі маси” стала принциповим для прибічників соціально-економічного напрямку та пояснює подальшу історію жіночого руху в нашій країні. В розпал дискусії між лібералами та марксистами, що відбувався на початку ХХ ст., жіночий рух швидкими темпами набирає силу. Великою кількістю в пресі видаються жіночі газети та часописи, активно заявляють про себе жіночі організації.

Отримавши перемогу в революції, нова влада одразу ж надала жінці всі юридичні права і свободи, але заборонивши при цьому діяльність абсолютно всіх жіночих організацій. Саме це на довгий час загальмувало незалежний український жіночий рух. Відповідальність за входження жінок в нове життя, за їх навчання, отримання прав та обов’язків, влада повністю перебрала на себе.

Ще одним напрямком боротьби за емансипацію стала революція в побуті. З цією метою була створена широка мережа їдалень, пралень, дитячих садків та інших складників соціальної інфраструктури. Ці заходи повинні були зняти побутові проблеми жінок, звільнити їх від тягаря домашньої праці. І таким чином, жінка була зобов’язана зайнятися суспільно корисною працею. Ставилось завдання створити з жіночих трудових ресурсів армію робітниць і селянок. Жіночі трудові бригади, стаханівський рух, перші трактористки – все це стало складниками кампанії з розв’язання “жіночого питання”, що закінчилась проголошенням у 1936 р. цього питання розв’язаним. Але, жінка, “емансипована” таким способом не знала, куди насамперед їй подітися від такого навантаження. Але це вже були проблеми тільки її приватного життя.

Як зазначала, в кінці минулого століття, Наталія Кобринська, що соціалізм без фемінізму приведе жінок до подвійного навантаження, до праці як вдома, так і поза ним. Вона писала з подивом про жіночі рухи в Америці та у Великобританії, але в Україні суспільні погляди Кобринської залишилися невідомими.

Еволюція гендерної свідомості в Україні

Важливою складовою суспільних відносин в Україні було визначення ролі і місця жінки в соціумі. Основоположні засади, що стосувалися місця і ролі жінки в сім’ї та суспільстві складні й багатогранні. Умовно вони поділяються на три напрями, які визначають різні, а в деяких випадках і протилежні позиції.

Перший, - це обожнювання жінки, визнання її активної і навіть пріоритетної ролі в сім’ї та суспільстві.

Другий, - це абсолютне заперечення будь-якої участі жінок в державному управлінні, неповага до них до них, використання основ подвійної моралі та стереотипу меншовартості жінки.

Третій, - це сприйняття даної проблеми як штучно створеної.

Історично склалося так, що першим кроком жінки до участі у суспільному житті було виборювання нею прав отримати освіту в таких галузях, як медицина, педагогіка та деяких інших. Саме з цих сфер діяльності почався шлях жінок до отримання можливості займатися обраною роботою.

Слов’янки історично мали високий соціально-політичний статус в суспільстві. Вони виборювали права бути письменними ще з часів Ярослава Мудрого. Збереглися документи, які засвідчують, що першим жіночим навчальним закладом не лише в Україні, але й у Європі було Київське жіноче училище (школа). Датою його заснування називають 1001 р.

Слід також зазначити, що саме в Україні засновано перший Інститут шляхетних дівчат — у Харкові, в 1812р. Вихованки цього інституту могли займатися педагогічною діяльністю в школах. П'ятьма роками пізніше в Одесі відбулося відкриття першого професійного закладу рукодільного профілю — міського професійного дівочого училища.

У XVIII ст. з'явилися школи, в яких навчалися і дівчата, і хлопці. Марта Богачевська-Хом'як пише, що перші школи в Росії, спочатку засновані у Москві, а пізніше — у Санкт-Петербурзі, створювалися і на благодійні кошти українців. Звісно, що більшість таких шкіл працювали на українських теренах. Зокрема, протягом 1750 р. у Чернігівській губернії під тиском громади на можновладців було створено більше 300 шкіл.

Заснований у Києві, інститут шляхетних дівчат був другим після аналогічного закладу в Смольному (Санкт-Петербург). Цей інститут, як відзначали відомі жінки тих часів, не міг похвалитися високим рівнем навчання і виховання, що зменшувало ентузіазм з боку студенток.

Освітні центри для жінок множилися і концентрувались у столиці та великих містах. Зокрема, вже в 1913р. у Санкт-Петербурзі серед студентів було 37% жінок. У психоневрологічному інституті студенток було втричі більше, ніж студентів-юнаків. Після відкриття навчальних закладів вищого ступеню в Санкт-Петербурзі та Москві, подібні відкриваються і у таких містах, як Харків, Київ, Одеса, та інших. Варто зазначити, що деяких жінок, виключених за політичну активність у Санкт-Петербурзі й Москві, було прийнято до Київського університету. В Україні ініціаторами запровадження спеціальної освіти для жінок найчастіше були жінки, які посідали високе становище в суспільстві, були дружинами видатних українців. Зокрема, слід згадати Євдокію Гоготську, дружину професора університету, яка своєю трибуною обрала "Київський телеграф", газету з націоналістичними і демократичними тенденціями. Своїми діями українські жінки сприяли створенню численних державних і приватних навчальних закладів.

Серед інститутів, які діяли на території Австрійської імперії, слід назвати Український дівочий інститут у Пшемислі. Це була імпазантна, як на ті часи, будівля з великою бібліотекою, тенісним кортом, садами, добре обладнаними лабораторіями. Повноцінну роботу інститут розпочав у 1909 р. На той час тут нараховувалося близько 250 студенток. Навчалися переважно діти священників та інтелігенції. У 1939р. було оголошено про відкриття на базі інституту Торговельного жіночого ліцею, який мав дворічну навчальну програму, що охоплювала всі необхідні дисципліни для оволодіння основами підприємництва, і націлював українських дівчат на за початкування власного бізнесу.

Особлива роль в освіті юних галичанок належить Першій жіночій гімназії (гімназії святого Василя) у Львові. Вона була відкрита у 1906 р. на базі школи для дівчаток, яка створювалася для львівської еліти і діяла в 1881 — 1888 рр. Із часом Василівська академія стала центром патріотичної освіти у Львові.

Наприкінці XIX— в першій чверті XX ст. одним із найзначніших закладів, де жінки здобували вищу освіту, стали Вищі жіночі курси в Києві. Курси передусім мали на меті дати можливість особам жіночої статі підвищити свою освіту й підготуватися до педагогічної діяльності. Курси проіснували до 1889 р., коли набір жінок було припинено. Діяльність Вищих жіночих курсів була відновлена 1906 р. указом Миколи II. У 1907-1908 навчальному році відкрилося медичне відділення, яке згодом отримало статус самостійного інституту і напередодні революції 1917 р. перетворилося на Жіночий медичний інститут. Окрім денного, працювало ще й вечірне відділення.

Важливим є те, що викладання на курсах велося за університетською програмою, і професорсько-викладацький склад був добірний. Проте диплом курсисток фактично не давав їм змоги реалізувати набуті знання в професійній діяльності. Лише в окремих випадках, на клопотання курсисток, рішенням Міністерства народної освіти їм дозволялося скласти державні університетські іспити. Це відкривало жінкам учительську дорогу до середніх навчальних закладів і забезпечувало, згідно із законом, такі самі права, як і чоловікам. Проблематичними були претензії випускниць на отримання вчених ступенів магістра і доктора, що давало б можливість займатися науковою та навчальною діяльністю і посідати місця на університетських

кафедрах. Лише одиниці змогли скористатися цими правами. Але навіть тоді, коли фактично існувала заборона не тільки на жіночу кваліфіковану працю, а й на освіту, жінки ставили за мету самовдосконалення, кар'єрне зростання і фінансову незалежність.

А деякі передусім прагнули займатися наукою і викладанням. Зокрема, Софія Ковалевська (1850—1891), уродженка Полтавської губернії, стала першою жінкою—викладачем математики в університеті, але, на жаль, практикувати вона змогла лише у Стокгольмі.

Пелагія Бартош-Литвин (1833—1904) була першою українкою, що з науковою метою зайнялася колекціонуванням вишиванок.

Ганна Берло (1859—1942), вчителька, була автором кількох історичних творів.

Наталія Полонська-Василенко закінчила Фундуклеївську жіночу гімназію (1900 р.) та Вищі жіночі курси у Києві (1911 р.), а потім у 1912—1915 рр. працювала асистенткою кафедри історії Вищих жіночих курсів, з 1913р. вела семінарські заняття з історії Росії в Університеті св. Володимира. У 1915 р. вона успішно склала магістерські іспити й отримала посаду приват-доцента університету. У 1917р. вчена взяла участь у заснуванні Київського археологічного інституту, в якому впродовж кількох років читала курс археології Росії та України.

Софія Федорівна Русова (дівоче прізвище — Ліндфорс) із золотою медаллю закінчила Фундуклеївську жіночу гімназію і разом із сестрою Марією організувала перший дитячий садок у Києві. З 1909 р. працювала на Вищих жіночих курсах А. Жекуліної та у Фребелівському педагогічному інституті в Києві, разом із Г. Шерстюком заснувала й редагувала педагогічний журнал "Світло".

Мілена Рудницька, вчена, журналістка, політичний діяч, ідеолог жіночого руху, впродовж 1910—1917 рр. студювала на філософському факультеті Львівського і Віденського університетів. У 1920-х роках викладала на Вищих педагогічних курсах у Львові.

Серед викладачів Бестужевських вищих курсів гідне місце посідала харків'янка Олександра Яківна Єфименко, перша в Росії жінка, яка отримала звання *honoris causa*, відомий історик-дослідник, автор наукових праць про Г. Сковороду, почесний професор Харківського університету.

Але доля далеко не всіх випускниць склалася в Україні вдало. Дехто з тих жінок, що навчалися в Києві, не змогли реалізувати себе у професійній діяльності і виїхали до Москви та Санкт-Петербурга. Серед них слід згадати Варвару Адриянову-Перець, Софію Жеглову. Багато славетних українок (С. Русова, М. Рудницька) покинули батьківщину й перебували в еміграції в різних країнах світу.

Деякі випускниці Жіночого медичного інституту практикували як лікарі. Однак для випускниць було введено навіть спеціальну назву посади — "жінка-лікар" і затверджено нагрудний знак з літерами "Ж.В." ("женщина-врач"). У 1898 р. постановою уряду жінкам-лікарям були присвоєні права державних службовців.

Окрім державних навчальних закладів, зростала кількість приватних, які пропонували освітні послуги у сфері юриспруденції, медицини, культури, комерції, техніки та ін. Завдяки демократизації освіти та професійної зайнятості все більше жінок ішло в науку, культуру, мистецтво, медицину. Однак, незважаючи на високий рівень освіти, знайти належне місце в службовій ієрархії жінкам було дуже важко.

Деяке полегшення настало після об'єднання жінок-вчителів у Педагогічне товариство Галичини і створення у 1881 р. власної української організації, Українського педагогічного товариства. Воно закликала жінок до єднання і було першою громадською організацією, яка обрала жінку до виконавчого комітету: у 1897 р. Варвара Ліщинська виконувала обов'язки скарбничого.

Українські вчителі організували також Спільку взаємодопомоги для галичанських і буковинських учителів чоловічої та жіночої статі (1905). Ця організація мала за мету подолання дискримінації, поліпшення економічних позицій української педагогічної школи. Спілька видавала журнал, заснувала центри нагляду за школярами після занять (37,189-195).

Проблемне питання, щодо рівних прав чоловіків і жінок, походить від змісту та закономірностей розвитку національної свідомості й формування моральної культури, які

вивчаються в роботах українських вчених І.Франка, М.Богачевської–Хом'як, В.Гошовської та інших. У творах Б.Цимбалістого, В.Храмової та інших розкрито центральне місце жінки в структурі української родини та її визначальна роль у формуванні людських ідеалів і цінностей.

Такими вченими, як Д.Руденко, С.Павличко, Ю.Андрухович, Ю.Винничук (34,38–41) було піднято проблему міжособистісних стосунків між жінками та чоловіками, що формується на меншовартості перших. В їхніх роботах здійснено аналіз механізмів влади, на які здійснюють вплив традиційно сформовані гендерні стереотипи суспільної свідомості. Даними дослідниками зроблений значний внесок у розвиток теорії, що стосувалась жіночого питання, вивчення якої здійснювалось на основі історичних досліджень та сучасного гендерного дисбалансу в Україні. Та деякі вчені виступають проти того, щоб взагалі вивчати питання дискримінації жінок та сприймають такий підхід "принципово хибним".

У своїх роботах, відомий український вчений І.Франко також досліджує жіноче питання. В своїй доповіді, у березні 1901 р., в місті Перемишлі, він зазначив: “Поява цілого ряду українок на літературній ниві, під стягом української мови і нових демократичних і народолюбних ідей, була першим доказом, що національне почуття прокидається вже в самому ядрі українського народу, доходить до тих кругів, де воно звичайно доходить найпізніше і найтяжче. Від тепер можна було сподіватися кращого, швидшого росту нашого розвитку”.

Саме так, І.Франко писав про одну з найвідоміших активісток жіночого руху того часу в Україні, Н.Кобринську. “В Галичині на перший план виступає Наталя Кобрицька, що визначає собі за мету розворушити наше жіноцтво, працює не тільки на полі белетристики, але організує жіноче товариство, агітує за подання петицій з метою поширення жіночої освіти й жіночих прав, нав'язує відносини з жінками інших національностей, одним словом, намагається втягти наше жіноцтво в сферу ідей та інтересів передового європейського жіноцтва”.

На думку багатьох вчених, досить важливе значення, також, мають особливості життя української родини та місце і роль в ній жінки, зокрема жінки–матері.

Важливим фактором в дослідженнях української ментальності, Б.Цимбалістим, є поглиблення наших уявлень про національні особливості українця. Ним здійснюється дослідження структури українського родинного життя як носія особливих традицій, способу сприйняття та усвідомлення світу, ставлення до зовнішніх і внутрішніх подразників.

На основі своїх спостережень, Б.Цимбалістий зауважує, що українські жінки, за своєю природою, дуже активні, в порівнянні з іншими у громадському житті та іноді вражають своєю мужністю порівняно з чоловіками (Л.Українка, О.Теліга, О.Лятуринська). Саме тому, навіть, Іван Франко називав письменницю Лесю Українку “єдиним чоловіком в нашій літературі”. В деяких українських творах та українському фольклорі доволі часто замальовуються картини з життя української родини, в яких показано як жінка домінує над чоловіком, а іноді й побиває його за “ледачість”.

Іноді, погляд у минуле, “в якому бажане часто видається за дійсне, доповнюється свого роду бульварним переконанням, які функціонують у вигляді різного роду анекдотів про те, що жінки, хоч не керують формально, а керують реально. Як приклад, згадується Одарка із “Запорожця за Дунаєм”, що зустрічає п'яного мужа”.

Глибока та щира любов дітей впродовж усього їхнього життя спрямована до української жінки–матері. Напевне тому, Україна, частіше за все, виступає під цим символом: “Ненька–Україна”, “Україна–мати”, що виражає сутність патріотизму як відданості між дітьми та матір'ю. А християнська релігія, яка є важливою складовою життя українського суспільства, включає в себе культ Богоматері. Як зазначає Б.Цимбалістий, всі ці приклади визначають “матріархальний” характер української родини, в який майже вся влада належить дружині або матері, яка при цьому повністю бере на себе функцію виховання дітей. А чоловік або батько, на думку вченого, іноді втручається лише для покарання дитини. Саме тому, влада в українській родині ототожнюється в основному з матір'ю.

Зроблений вище висновок відповідає загальноновизнаній "кордоцентричності" української ментальності, втечі українця до "малого гурту", визначає індивідуалізм українських чоловіків та певну байдужість до інтересів держави..

Як зазначає Б.Цимбалістий, структура родини здійснює негативний вплив на відношення українця до влади. Так, як батько в родині дуже часто виконує роль, пов'язану з покаранням, а дитина, не маючи можливості протистояти силі, зовнішньо демонструє пошук, але в душі бунтує. Стаючи дорослою особою повторює досвід своїх батьків і поводить себе подібним чином. Влада для українця це завжди насильство, якому можна коритися лише через страх, а не з власної волі. Саме тому досить природним є "недовіра, небажання, ворожість до влади". Рівність чоловіків і жінок, що є невід'ємною складовою частиною українського менталітету, посилюється ще однією ознакою "матріархальної" структури української родини: сини і навіть доньки рівні між собою при отриманні спадщини після смерті батька.

Таким чином, аналізуючи історичні дані та дослідження вищезазначених вчених, можна зробити наступний висновок. В українському суспільстві жінка, а особливо жінка-мати, займає важливе місце в процесі формування національної свідомості, у відношенні українців до влади та до ідей рівності статей. В українській родині жінка займає особливе місце та бере активну участь у житті суспільства. Та не слід вважати, що жіноче начало ціниться вище за чоловіче.

Слід визнати, що досить довгий час діяльність українських жінок, які були патріотично налаштованими членами суспільства та приймали участь у розбудові української державності, замовчувалась офіційною радянською історіографією. Саме це стало причиною того, що найяскравіші постаті кращих українок того часу і до сьогоднішнього дня залишаються маловідомими українському суспільству. Існує не багато історичних джерел, де жінки займають визначальну роль, частіше вони згадуються як дружин відомих чоловіків, або їх коханки.

В своїх дослідженнях С.Павличко, з метою розвитку положень концепції жіночого питання, здійснила аналіз стану прав і свобод жінок в Україні на початку ХХ ст., на основі документів та газетних матеріалів. В 1909 році визначаючи свої завдання, журнал "Українська хата" обіцяв: "...по змозі йти назустріч потребам українського жіноцтва, що може бути позитивною культурною силою, а через своє безправ'я і несвідомість занедбаного і відкинутого в найтемніший куток життя".

Варто також згадати про ставлення до жіночого питання з боку найвидатніших постатей української історії.

В цьому контексті, слід згадати про своєрідний фемінізм Т.Шевченка. В його творчості, душу переповнювали такі почуття, як усамітнення, нудьга, любовна туга та саме вони стали головним мотивом, зображення жінок. Також, жінка стає не тільки втіленням шляхетності, а й образом болю та муки. Але навіть і така жінка, як наймичка, "покритка" одночасно може бути святою і залишатися предметом бажання митця. Слід згадати, що у творчості поета культ матері поєднується з обоженням ідеальної коханої.

З цього питання, необхідно також згадати думку М.Костомарова. Він вважав, що "жінка у великоруських піснях рідко підноситься до свого людського ідеалу; рідко її краса здійснюється над матерією; рідко закохане почуття може в ній оцінити щось за межами тілесної форми; рідко виказується доблесть та гідність жіночої душі. Південноросійська жінка, навпаки, у такій мірі є духовно прекрасною, що у самому своєму падінні виказує поетично свою чисту натуру та соромиться свого приниження".

Крім цього, є думка про те, що в українському суспільстві не існувала і не існує проблема статевої дискримінації.

З здійснюючи дослідження місця і ролі жінки в українському суспільстві, М.Гримич, намагається показати нейтральну позицію відносно статевої дискримінації та визначає своїм завданням лише надати історичного обґрунтування існуючим стереотипам. В дослідження мова йде лише про рівні права та обов'язки чоловіків і жінок перед законом та загальнолюдські цінності. В цьому контексті слід згадати факти особливо жорстоких покарань жінок, яких називали "покритками" та лояльність і виправдання спокусників чоловіків "на козаку нема знаку", все це є свідченням подвійної моралі. "Позастатутними", визнавали жінок, які не знайшли себе в шлюбі, вдів, солдаток, старих дів, повне відмежування сільських жінок від громадської діяльності роблять несподіваним висновок дослідниці, про те, що взагалі, для

українок був важливим чинник особистої свободи та демократизму, як у власній сім'ї так і поза нею.

Дуже цікаву думку, щодо українського жіноцтва, висловлює сучасний український письменник Ю. Андрухович, “наші чоловіки виявилися взагалі не гідними такого багатства. Що робили кращі з них, аби втримати цих жінок і вберегти їх? Утікали в поля, за пороги, в козацтво, в безшлюб'я, в ченці. Для чого? Аби досхочу попиячити, порибалити, побути в чоловічому товаристві. Тим часом жінок... залишали любити всіляким тюхтіям, гречкосіям, заїжджим ловеласам та мандрівним штукарям”. На його думку, найпоширенішим способом забути та залишити жінку, є алкоголь: “У нас триває велике статеве непорозуміння. Наші дівчата і далі недолюблені нами. Будь-які вияви повноти буття, цього вічного солодко-гіркого свята з його дарами і дірама для нас замінило застілля – це карнавал, де надто багато п'ють, їдять і глитають.

Але все ж таки, жінки відіграють досить помітну роль в історії України. Достатньо згадати таких видатних жінок, як київська княгиня Ольга, дочки Ярослава, які зайняли престоли у Франції, Норвегії та Угорщині, його онуку Анну, яка була засновницею у 1086 р. найпершої в Європі школи для жінок. Крім цього варто згадати дружину і спільницю Богдана Хмельницького - Ганну Золотаренко, Лисавету Гулевичівну-Лозку, що була однією з засновників братської школи на Подолі, яка сьогодні відома нам як Києво-Могилянська академія, що в свій час була першим та протягом тривалого часу єдиним вищим навчальним закладом у Східній Європі. Не можливо також не згадати відому дослідницю східних езотеричних вчень, засновницю Всесвітнього Теософічного товариства, вчену і письменницю Олену Блавацьку, вшановуючи яку ЮНЕСКО проголосило 1991 р. роком її пам'яті.

Протягом тривалого часу, видатні українські жінки разом з чоловіками приймали участь у державній, політичній, дипломатичній та культурній діяльності суспільства. Така спільна діяльність створила міцний фундамент тих традицій, що були примножені у наступні епохи державного будівництва, зокрема у добу козаччини.

Відомі навіть факти, коли українські жінки виявляли себе і як хоробрі та мужні захисниці своєї країни. Прикладами є волинська княгиня С. Ружинська, яка очолювала військовий загін чисельністю 600 чол. та сестра полковника І. Донця, що приймала участь у бойових діях проти польсько-шляхетських військ. Досить часто саме жінки надавали допомогу воїнам у бою.

В період існування держави Київська Русь, жінки брали безпосередню участь у процесі державотворення, розуміли тогочасні проблем України та були надійними помічниками чоловіків у боротьбі за соціальне і національне визволення свого народу.

Однією з активних діячів державного відродження в Україні була **Софія Русова**, яка була автором таких слів: “Жіноче питання одне з найскладніших, які ставить перед нами наше культурне життя, яке може розвиватися правдивими шляхами в залежності від багатьох економічних, етичних і культурних умов громадського життя. Воно вимагає зростання почуття правди й волі в людях, воно не вкладається ні в які законодавчі постанови, бо воно цілком залежить від моральних відносин людей між собою, від розвитку пошани людини до людини, від самоутримування своєї розбещеності заради гуманного почуття до жінки”.

Софія Русова приймала безпосередню участь у відродженні України. Будучи членом Центральної ради, вона здійснювала керівництво департаментом дошкільної та позашкільної освіти при міністерстві освіти УНР. Крім цього, вона була однією із засновниць української національної школи, видавництва “Українська школа” та організувала I та II з'їзд українського товариства “Просвіта”, метою якого було створення національної системи освіти.

Як і у всьому світі, в Україні, протягом останнього десятиліття, розпочалась активна діяльність великої кількості жіночих організацій, метою яких було розв'язання проблем забезпечення рівних прав і можливостей для представників обох статей в усіх сферах життєдіяльності та вирішення питання статусу жінок в суспільстві. В нашій країні створено та діє майже 30 всеукраїнських та міжнародних організацій. Крім цього, відбувається зростання кількості спонтанних жіночих об'єднань і разом з цим громадської активності.

Як зазначає, С. Павличко, один з найсильніших міфів, що існує в українській свідомості, це “культ матері”. Він створюється в культурі, в основному, чоловіками, для того, щоб усунути

конкурентів-жінок з традиційно чоловічих сфер діяльності. Маючи материнські обов'язки, жінка доволі рідко може виступити конкурентом на виборах у парламент, чи в отриманні високої посади на приватній фірмі або в захисті докторської дисертації. “Українські чоловіки готові оспівувати і оспівують, прославляти і прославляють жінок-матерів, а на політичному рівні приймати постанови про обмеження суспільної діяльності жінок”.

Тема 6. Інтерпретація поняття “гендер” у науковій літературі

Етимологія терміну

Важливо зауважити, що єдино визначеного підходу до тлумачення та розуміння поняття “гендер” не існує. Особливої уваги заслуговують знання соціології в розробленні понятійного апарату, що пов'язаний з соціостатевою сферою. Взагалі, *поняття “гендер” походить від грецького слова “генос” (“походження”, “матеріальний носій спадкоємності”, “той, що народжується”*. Більш точно цей термін може бути переданий українською мовою, як “рід” або “досвід роду”. Крім цього, це поняття розглядається як похідне від англійського визначення „роду” (не враховуючи те, що в англійській мові не існує такої граматичної категорії, як „рід”, а у тих мовах, де „рід” існує, він знаходить свою мотивацію лише на рівні опису живих істот та позначає родостатеву, біологічну приналежність істоти).

Враховуючи зазначену суперечливість, С. Бабаян вважає, що термін “гендер”, “гендерний підхід” повинні б бути пов'язані з іншим значенням цього англійського слова – “вистава”, “презентація”. Цей вчений, підкріплює свою думку таким коментарем: „...це саме уява індивіда чоловіка/жінки у всій сукупності його фізіологічної й соціальної сутності з акцентом на соціальну”.

Поняття “гендер” було введено до соціальних наук **Енн Оклей** у 70-ті роки ХХ ст. Спочатку цікавість дослідників була зосереджена в основному на тому, щоб довести саме існування гендера. Тобто, метою було визначення позабіологічної зумовленості відмінностей між чоловічим і жіночим у культурі та соціумі. Але в кінці 80-х років дослідники почали пошук залежності гендерних ролей і гендерних стосунків від культурного типу. Саме з цього часу гендерні дослідження отримали активний розвиток у зарубіжній, а починаючи з 90-х років – і в українській науковій літературі. Теорія гендеру за своєю сутністю стає альтернативою поняття біологічно детермінованої статі, а згодом - однією з основних категорій аналізу, які використовуються певною кількістю гуманітарних і суспільних дисциплін (історією, психологією, соціологією, культурологією, правознавством та іншими).

Гендер — це поняття, що увійшло у вжиток із соціології і визначає соціальну стать людини, на відміну від біологічної статі, соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці і є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства. Ще одне значення — соціальна особливість статі людини, на відміну від біологічної статі (sex), соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості людини — чоловіка і жінки — в усіх сферах життєдіяльності.

Сутність поняття «гендеру»

В науковій літературі існує декілька концепцій гендеру. Це обумовлено як відносною “молодістю” гендерного підходу (перші наукові праці з'явилися близько двадцяти років тому), так і складністю самого феномена. Для всіх них базовим положенням є розрізнення понять стать (sex) і гендер (gender).

Стать — це термін, що означає ті анатомо-біологічні особливості людей (в основному — в репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки. Його слід вживати тільки стосовно характеристик і поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками.

Гендер — це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних та емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим. У рамках цього підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками й

чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає їхні соціальні відносини в основних інституціях суспільства.

Гендер трактується як один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, клас, вік) організує соціальну систему. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує засновану за ознакою статі соціальну структуру. Втілюючи в своїх діях очікування, які пов'язані з їхнім гендерним статусом, індивіди конституюють гендерні відмінності й одночасно обумовлені ними системи панування і владарювання. В багатьох суспільствах жінок і чоловіків не тільки сприймають, але й оцінюють по-різному, обґрунтовуючи це гендерними особливостями і різницею в здібностях, відмінностями у розподілі влади між ними.

Гендер конструюється через певну систему соціалізації, розподілу праці й культурні норми, ролі і стереотипи, що існують у суспільстві. Вони певною мірою визначають психологічні якості, здібності, види діяльності, професії людей залежно від їхньої біологічної статі. При цьому гендерні ролі і норми не мають універсального змісту і значно різняться в різних суспільствах. У цьому розумінні бути чоловіком або жінкою означає зовсім не володіння певними природними якостями, а виконання певної ролі. В сучасних соціальних і гуманітарних дослідженнях гендер використовується не як незмінна й універсальна конструкція. Поняття гендер означає не річ або предмет, не багато речей або предметів, а комплексне переплетіння стосунків і процесів.

Гендер — це сукупність характеристик, ролей і моделей поведінки, які розділяють жінок та чоловіків і обумовлені не біологічно, а соціально і культурно. Стать - біологічно обумовлена характеристика, тоді як гендер має соціальну природу, є продуктом соціально-культурних норм та очікувань. Такі характеристики змінюються з часом та залежно від країни і культурного середовища. Концепції гендеру стосуються не тільки жінок або чоловіків, але й відносин, що складаються між ними. Гендерні відносини постійно переглядаються, а отже, змінюються політичні, економічні, соціальні та культурні умови зовнішнього середовища на локальному, національному та міжнародному рівнях.

Взагалі, поняття гендер іноді розглядається як явище виключно західної культури й тому неприйнятне для українського суспільства. А розуміння рівності прав і можливостей жінок та чоловіків, тобто гендерної рівності часто підмінюється викривленими уявленнями явища "фемінізму". Фемінізм як рух захищає людські права насамперед жінок, крок за кроком змінюючи ситуацію у світі. Саме фемінізм як рух жінок допоміг стати жінкам повноправними громадянками своїх країн: отримати виборче право, право на освіту та пристойну роботу, отримати можливості самостійно влаштовувати своє життя тощо. На всьому цьому шляху боротьба жінок за рівні права супроводжувалася і до цього часу супроводжується численними проявами феміністичної фобії. Але зараз мова іде не про фемінізм, а про його кардинальну відмінність від поняття гендер. Бо гендер більшістю в нашій країні чомусь сприймається як виключно жіноче питання. Насправді гендер - одна з найважливіших складових життя людини, яка стосується всіх його сторін. *А гендерна рівність захищає права та можливості обох статей, є основою прав та свобод і жінок, і чоловіків.* Насправді коли ми говоримо про гендер, то мова не йде про обмеження чоловіків, а про створення можливості для реалізації і жінок, і чоловіків. Гендерні зміни передбачають використання людського ресурсу обох статей, а не тільки однієї половини.

Принцип рівності статей передбачає, що економічні, політичні та соціальні ресурси повинні розподілятися між чоловіками й жінками загалом рівномірно, без суттєвих диспропорцій, нерівних умов у доступі до соціальних ресурсів.

Визначення гендеру (з історії походження)

Спроби першого визначення гендеру - з'явилися одночасно з появою двох важливих ідей сучасної західної думки: сутнісна (матеріальна) основа людини та її соціальна конституція. З часу появи другої хвилі фемінізму наприкінці 60-х років, поняття першої ідеї домінувало з найбільш промислових суспільствах. Воно передбачало, що найсуттєвішим у визначенні відмінностей між чоловіками та жінками є «факти біології». Ця концепція базувалася на тому, що

найбільш розповсюдженим словом, яке відображало заміненість, тобто стать, - є слово з досить наявними біологічними асоціаціями. Представники ранньої стадії другої хвилі фемінізму справедливо розглядали цю концепцію як умоглядну основу статевості взагалі. З- за прихованого переконання, що основні відмінності між чоловіками та жінками закладені біологічно, концепція статі висунула ідею незмінності статевої різниці та безнадійність яких-небудь поглядів щодо цього. Для того, щоб підірвати силу цієї концепції, феміністки кінця 60-х років висунули ідею про соціальну конституцію людської особистості. У англійських країнах це було втілено через розповсюдження терміну гендер.

Наприкінці 60-х років термін гендер, головним чином, словесно відображав жіночі та чоловічі особливості. По суті, він передавав суспільну думку про розрізненість понять «чоловічий» та «жіночий». Феміністки поширили значення цього терміну до практичного визначення сутності відмінностей між соціальними групами чоловіків та жінок.

Та найбільш цікавим є те, що поняття гендеру на той час не розглядалося як прагнення до заміни терміну «стать», а скоріше як засіб його скасування. Наприкінці 1960-х початку 70-х років більшість феміністок погодилися з передумовою про існування реальних біологічних фактів, що відрізняють чоловіків від жінок. Ці факти застосовуються в усіх суспільствах однаково. Новим в їх підході було те, що багато ознак за якими вони запропонували відрізнити «сильну» половину від «слабкої» не мали нічого спільного з фізіологією людини. Отже, за цією концепцією гендер не підміняє стать, навпаки стать доповнює і розвиває поняття гендеру, тобто є допоміжним додатком до складного його змісту.

В одній з визначних статей **Гейл Рубін** зустрічається фраза «статева /гендерна система», яку автор визначає як ряд заходів, за допомогою яких суспільство перетворює біологічну сексуальність на продукти людської діяльності, задовольняє перетворені сексуальні потреби. В цьому ракурсі, біологічне виступає як фундамент для подальших надбань культури. Таким чином, теорію впливу біологічного намагались піддати сумніву і, водночас, до неї звертались.

Позиція Гейл Рубін у вказаній статті відображає особливість думок про «соціалізацію» більшості населення 20-го століття. Багато з тих, хто погоджується з думкою, що особистість сформована соціально і таким чином відмовляються від ідеї її біологічного походження, не обов'язково відкидає теорію про те, що біологія - це «ділянка», на якій відбувається формування особистості. Іншими словами, фізіологія - це даність від народження, на яку накладаються певні специфічні риси. Це дає змогу встановити, куди повинні бути спрямовані соціальні впливи. Прийняття таких поглядів феміністичним рухом означало, що стать все ще зберігає важливу роль, а саме: забезпечення «ділянки», на якій створюється гендер.

Така теорія взаємовідносин між біологією та соціалізацією людини дає можливість особистості на самоідентифікацію. З цієї точки зору тіло людини - це "полиця", куди накладаються її особистісні риси під впливом суспільства. Якщо це так, то, можливо, можна пояснити як деякі норми суспільства мають однаковий вплив.

Такий погляд на взаємозв'язок біологічного та соціального дає змогу багатьом феміністкам стверджувати, що завдяки усталеності в природі, в суспільстві теж існують свої незмінні явища. Але вони не звертають увагу на те, що соціальні установки можуть змінюватися. Більш того, такий погляд надає феміністкам можливість стверджувати як про відмінності серед жінок, так і про їх схожість. Але цікавим є те, що ті, хто розуміють статеву тотожність як результат соціального, все ще вважають це загальним феноменом.

Це тому, що вони вбачають в цьому загальний соціальний відгук на глибинний рівень біологічного, представлений у фізіологічній відмінності чоловіків та жінок, тобто у відмінності їх статевих органів. Виразом поєднання цієї думки з поглядами на стать як незалежне від гендеру є ідея про те, що природні відмінності дають про себе знати на певному базовому (основному) рівні, і відбувається це в самій людині. Це має назву – *біологічний фундаменталізм*.

Відмінність чоловіків від жінок виражена в твердженні про природні особливості. На початковому базовому рівні це виявляє себе в статевих відмінностях, для цього загальноприйняті критерії відмінності чоловіків від жінок. Через віру з те, що статева тотожність

репрезентує спільне в культурах, дуже часто помилково узагальнюються речі, що специфічні для сучасної Західної культури або для певних груп в межах цієї культури. У зв'язку з альянсом біологічного фундаменталізму з тією чи іншою формою соціального конструктивізму дуже важко узагальнити це співвідношення. Для феміністок знадобилося багато часу, щоб зрозуміти, що твердження про біологічне походження особистості та її поведінка помилково узагальнює і соціальні специфічні риси особистості та її поведінку в те, що називають суспільством.

Але біологічний фундаменталізм не є еквівалентом біологічного детермінізму; всі його форми, хоча деякі більш масштабно, ніж інші, включають в себе певний елемент соціального конструктивізму. Таким чином, навіть позиція раннього фемінізму, що тлумачить стать як незалежне від роду (у загальному використанні терміну "гендер"), дозволяє зв'язок і, навіть внесок соціального в формування особи. Більш того, будь-яка позиція, яка визнає, принаймні, дещо з того, що асоціюється з жіночою/чоловічою розрізненістю як відгук соціального, спрямована на таке теоретичне визначення відмінностей, якими інтерпретує його суспільство.

Не можна стверджувати, що тіло завжди розглядається через соціальну його інтерпретацію, для цього недостатньо фактів. І це означає, що стать відноситься до категорії гендеру. Люди різняться між собою не тільки за соціальними очікуваннями наших думок, почуттів та дій, а й завдяки різним точкам зору щодо тіла. Ми не повинні пов'язувати підходи щодо жіночої/чоловічої розрізненості як такі, що пов'язані лише з обмеженим колом, що асоціюються у багатьох із нас з гендером (тобто зі стереотипами культури особистості та її поведінки), а й враховувати різні погляди на тіло з точки зору культури, на розуміння того, що означає бути жінкою або чоловіком.

Ця альтернативна думка передбачає, що тіло не зникає з теорії фемінізму. Більш того, вона стає у більшій мірі змінною, ніж сталою, більш неспроможною обґрунтовувати твердження про чоловічі/жіночі абсолютні відмінності за допомогою дослідження історії людства, але в ній все ще є потенційно-важливий елемент. Мається на увазі, що відмінності проявляють себе в будь-якому суспільстві в різноманітних формах.

Тема 7. Основні підходи до обґрунтування статі людини.

Дуже розповсюдженою є тенденція розуміння статі як основної, спільної, загальнокультурної тотожності. Якщо ми вбачаємо у статі історичне коріння, що специфічне для сучасних Західних суспільств, то можемо оцінити глибинну різноманітність форм, за якими визначалися і визначаються чоловічі/жіночі відмінності.

Протягом 17-19ст. суспільство європейської культури все більше розуміло, що люди як фізичні істоти відрізняються від інших посланням на часові та просторові координати, які зони займають. Це означало, що існує тенденція розглядати людських істот двояко: як подібні до предметів, що навколо нас, і складені з тієї ж субстанції і такі, що відокремлені від предметів та від самих себе, оскільки у кожного є свої просторові та часові координати. Але відсутність єдності підходу до простору і часу стала центральним засобом ідентичності (суб'єктивності) особи.

Наприкінці 20ст. до цього додалася зростаюча віра в біологічний детермінізм. Однак протягом 17-18ст. розуміння своєї ідентичності особою поєднувало два основні напрямки: природну і матеріальну, тільки в 19-20ст. стало сприйматися через їх протилежність тобто визнання тіла як джерела знань про особу, і розуміння особи як зовнішнього виразу оточуючого світу.

Зростаюче осмислення особою власного тіла можна простежити вже в 17-18ст. Наприклад тоді, як на початку 17ст. патріархально налаштований Роберт Філмер використовував Біблію для свідчення жіночого підпорядкування чоловікам, пізніше для досягнення своєї мети теоретик природних законів Джон Локк посилався на відмінності між чоловіками та жінками. Але для таких теоретиків як Джон Локк під природою розумілось не тільки тіло, як відмінність від інших явищ. Це також стосувалось зовнішнього впливу - наприклад, освіти.

Тенденція розглядати культурне та тілесне як взаємопов'язані, виявляється у концепціях 18ст. про темперамент, звички та почуття. Треба також зазначити, що підвищений інтерес до природного в особі не означає просто біологічний детермінізм і не заперечує ставлення до тіла як джерела знань про себе на відміну від старих теологічних поглядів. І через фокусування уваги на самоідентифікації, тіло почали розглядати як джерело свідчення їх різної природи, наприклад, раси.

За визначенням багатьох сучасників расу було використано як засіб категоризації людських тіл (17ст.), і тільки з виданням авторитетних збірок у 18ст. расові відмінності людей були визначені офіційно. Але це не означає, що фізичну відмінність європейців та африканців не було помічено європейцями до 18ст. Вона була визнана і служила для виправдання рабства. Однак як зазначає Вінтроп Жордан, фізичні відмінності не є єдиними. Африканців сприймали за рабів також через їх віру: вони не були християнами. Більш того, визначити фізичну відмінність або навіть віднести до неї моральні та політичні особливості не є тим самим, що використати її для "пояснення" основних відмінностей серед населення як те відображено в концепції раси, починаючи з другої половини 18ст.

Зростаюча перевага матеріалістичної метафізики не означала появу нових соціальних відмінностей, а розвивала думку про вже існуючі. Нові підходи також викликали трансформації в розумінні самих відмінностей - таким є випадок із сучасним західним розумінням жіночих/чоловічих відмінностей. Хоча зростання матеріалістичної метафізики явно не створювало ці відмінності однак спричинило зміни в оцінці фізичних рис та їх ролі: від визначення цих відмінностей до їх пояснення. В той час, коли метафізика займала все більші позиції відбувалися соціальні зміни: наприклад, зростання відокремлення домашньої сфери від суспільної. Це підтримувало біологічне пояснення чоловічих/жіночих відмінностей як подвійного явища.

Вивчаючи медичну літературу про тіло від грецьких часів до 18 ст., Томас Лакур визначає значні зміни в поглядах на тіло: 18ст. - тіло розглядається як "одностатеве" поступово переходячи у "двостатеве". В ранніх поглядах жіноче тіло розглядається як зменшений варіант чоловічого "вздовж вертикальної вісі нескінченного поступового переходу", а вже пізніше жіноче тіло стає "іншим створенням вздовж горизонтальної вісі, основа якої є, у більшості, порожньою".

Отож, в ранніх поглядах, фізичні відмінності між статями більше визначаються як різні ступені, а ніж види, що проявляють себе у варіантності способів.

Іншим проявом вже двостатевого погляду стала концепція *гермафродитності*. Біологічні теорії статевості, форми адміністративного контролю в сучасних націях поступово привели до відмови від думки про дві статі в одному тілі, і - послідовно – до обмеження вільного вибору індивідуальності. Віднині, кожен мав одну і тільки одну стать. Кожен повинен мати свою єдину та визначену статеву ідентичність; якщо ж з'являються риси іншої статі, то вони - випадкові або просто оманливі. З медичної точки зору, лікар, маючи справу з випадком гермафродитності, не повинен був розпізнавати наявність двох статей чи привалюючи риси тієї чи іншої статі, а просто визначити реально-існуючу стать, можливо, приховану за мінливою зовнішністю.

Ці нові засоби мислення про відносини чоловічих/жіночих тіл розглядалися як різновид культурних змін. Як зазначають багато з дослідників сім'ї та роду, одним з важливих результатів індустріалізації та урбанізації була зростаюча відмінність домашнього та недомашнього життя, асоційованого, головним чином, з чоловіками та жінками.

В сучасних Європейських суспільствах існує міцна тенденція розглядати в цілому людство в два способи: або ж це спільність, що пов'язує всіх через єдність, або ж кожна людина - індивідуальність. Велика частина феміністичних теорій полягала в об'єднанні сил проти загальної тенденції суспільства відхиляти значимість гендеру, стверджувати, що фемінізм є непотрібним явищем відтоді, як "ми всі - індивідуальності". Феміністичне розмежування викрило багато важливих соціально притаманних рис гендеру, які дають можливість багатьом жінкам зрозуміти своє становище з соціальної позиції.

Тема 8. Наукові концепції гендеру

Класифікація теорій гендеру

На сьогоднішній день, в межах гендерного підходу, існують три основні концепції, що дають можливість більш глибоко дослідити сутність і зміст поняття „гендер”.

Перше теорія – це теорія *гендеру як соціальної конструкції*. В межах цієї концепції, гендер досліджується як організована модель соціальних відносин між жінками й чоловіками, яка формується основними суспільними інститутами.

До основних положень даного підходу відносяться:

- гендер формується через розподіл праці в родині, соціалізацію та широкий вплив засобів мас-медіа;
- гендер створюється індивідами безпосередньо в їхній свідомості, в процесі гендерної ідентифікації і за допомогою визнання суспільних норм та їх дотримання, що знаходить свій прояв в зовнішньому вигляді, одязі, поведінці людини.

Таким чином, належність індивіда, з гендерної точки зору, залежить від його/її стосунків з оточуючими.

Крім цього, вчені визначають декілька методологічних джерел соціально-конструктивістської теорії гендеру.

До них відносяться:

- Концепція П. Бергера й Т. Лукмана. Вони розглядають соціальну реальність одночасно, як суб'єктивну і об'єктивну. Дана концепція відповідає вимогам об'єктивності, так як, незалежно від індивіда, її можна розглядати як суб'єктивну, бо вона формується самим індивідом. Подібним чином гендер розглядається як звичайний світ взаємодії чоловічого й жіночого, що знаходить своє втілення у практиках, поданнях, вдачах, це можна назвати характеристикою соціального порядку, від якого не можна відмовитися.

- Підхід И. Гофмана. Він вводить у науку термін - *«гендерний дисплей»*, який став одним з провідних в гендерній концепції. Гендерний дисплей - це механізм створення гендеру, вивчення статевої приналежності в процесі взаємодії. Важливим постулатом теорії соціального конструювання гендера, можна вважати твердження про те, що гендерний дисплей не біологічно універсальний, а культурно детермінований.

- Теорія Г. Гарфінкеля. В процесі його досліджень досить популярним став описаний ним «випадок Агнес». При народженні вона мала чоловічі геніталії, але психологічно відчувала себе жінкою. Після того, як ці розбіжності спровокували сильну особистісну кризу, Агнес зважується на хірургічну операцію по зміні статі. Після цього, перед нею виникає завдання по створенню власного гендеру за умови відсутності вроджених «сертифікатів жіночності» та відсутності будь-якого жіночого досвіду. Гарфінкель називає Агнес методологом - практиком і реальним соціологом, так як, безпосередньо потрапляючи в ситуацію гендерного збою, вона починає розуміти механізми формування соціального порядку.

Друга теорія – це теорія гендеру як мережі, структури чи процесу. Саме Дж. Скотт першою запропонувала визначати гендер як стратифікаційну категорію, а саме, як *спосіб ієрархічної побудови соціальних стосунків між чоловіками й жінками*. Подібне визначення гендеру можна побачити в роботах Т. де Лауретіс, відповідно до яких гендер є *технологією формування статевої ідентичності у відповідності до суспільних очікувань*. Як зазначають фахівці, процес становлення гендерної ідентичності проходить виключно за наявності взаємодії з іншими соціально важливими ознаками, якими є раса або клас. Таким чином, *гендер - це процес формування особистості у відповідності з соціокультурними нормами, до яких відносяться статево-вікові, расові, сексуальні та інші*.

Третя теорія – це теорія гендеру як *культурної метафори*. Відповідно до її положень, гендер досліджується відповідно до символічного і культурного аспектів існування суспільства.

Дані аспекти функціонують поруч з біологічним та соціальним і визначають різницю між “чоловічим” та “жіночим” як елементами відповідних культурно-символічних рядів:

“Чоловіче” - це раціональне, духовне, божественне, ... та культурне; “Жіноче” - це чуттєве, тілесне, гріховне, ... та природне.

Останні лише віддзеркалюють, а не ототожнюють постулати біологічного детермінізму, за якими все соціальне визначається як сформоване біологічно, а значить є природнім та незаперечним.

Гендерно-рольовий підхід до розгляду поведінки статей та стосунків між ними

Отже, що таке гендер? Досить точно це поняття сформульовано в канадській Хартії прав та свобод, де *гендер є окресленим набором характеристик у культурному аспекті, що визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків та стосунки між ними.*

Таким чином гендер стосується не просто жінок та чоловіків, а й відносин між ними та шляхів їх соціальної побудови. Концепція гендеру враховує чоловіків і жінок подібно до концепції класу, раси та етнічності, є аналітичним знаряддям для розуміння соціальних процесів. Отже, гендер як поняття визначає соціальну та культурну стать людини. Тому що жінками та чоловіками ми не тільки народжуємося, а й стаємо в процесі виховання. Сім'я й оточення закладають дітям різні стандарти поведінки, формуючи стереотипні ролі чоловіка й жінки, які і суспільство, і їхні носії починають вважати вродженими, споконвічно властивими жінкам та чоловікам з моменту народження. Насправді ми успадковуємо лише стать та статеву відмінність. Під біологічною статтю розуміють анатомічні та фізіологічні особливості людини: зовнішні статеві ознаки, репродуктивна функція (здатність до зачаття та народження дитини). Отже, статева різниця між чоловіком і жінкою очевидна, хоча навіть з біологічної точки зору між жінкою і чоловіком більше схожостей, ніж відмінностей. Єдина чітка і значуща біологічна відмінність між жінкою і чоловіком полягає в їх ролі у відтворенні потомства. Скажімо, чоловіки не можуть народити дитину, але вони, як правило, вищі й сильніші. Жінка, на відміну від чоловіків, виношує в своєму лоні дитину та годує немовля своїм молоком.

На відміну від цієї незмінної природної особливості обох статей гендер (гендер - англійською мовою - "рід") визначається сукупністю соціальних та культурних норм, які суспільство наказує виконувати людям в залежності від їх біологічної статі. Відчуття приналежності до визначеного гендеру виховується все життя, протягом якого люди засвоюють ті поведінкові нормативи, які будуть їх характеризувати як "чоловіка" або "жінку": різні психологічні норми особистості, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок та чоловіків.

Отже, бути жінкою чи чоловіком у суспільстві означає виконувати певні запропоновані гендерні ролі. Ці гендерні ролі чоловіка або жінки нав'язуються через одяг та поведінку (змалечку у дітей вже різний одяг, різні іграшки, потім - різні обов'язки в родині); через формування різних психологічних якостей (сім'я та школа заохочують розвиток одних якостей і пригнічують інші, залежно від того, хлопчик це чи дівчинка); через розвиток здібностей дівчат і юнаків у визначеному напрямку; через настанови чоловікам і жінкам займатися різними видами діяльності, мати різні професії тощо.

У такий спосіб виникає поняття традиційної чоловічої і традиційної жіночої гендерної ролі, які, в свою чергу викликають гендерний поділ праці, тобто виробнича і домашня діяльність розподіляється в залежності від статі людини: як правило, чоловіки займають більш престижні й високооплачувані посади; як правило, жінки виконують хатню роботу; як правило, жінкам і чоловікам існує негласна заборона на деякі професії. Звичайно, жінка в нашій країні може стати майором спецназу, але для цього вона має докласти набагато більше зусиль, ніж чоловік. Закон не забороняє чоловікові працювати нянею в дитячому садку, але дуже проблематично, що його візьмуть на цю роботу. Так само негативно громадська думка формується щодо тих чоловіків, які вирішують присвятити себе турботам про виховання дітей та створення сімейного затишку, тоді як його дружина буде працювати. Бо від чоловіка очікують, що основна мета його життя - робота і кар'єра. А сфера ініціативи жінок - дім і сім'я.

Тобто гендерні норми поведінки людини постійно підтримуються соціальними сподіваннями оточуючих. Існує гендерний соціальний контроль, виражений у формальному та неформальному схваленні та винагороді «правильної» поведінки, у покаранні ганьбою,

соціальною ізоляцією та презирством поведінки, яка випадає з рамок «чоловічої» або «жіночої» ролі. Отже, можна говорити про існування гендерної ідеології, яка виправдовує існування гендерних ролей та по-різному оцінює ці ролі. Нехай ця ідеологія часто підсвідомо, але вона існує і реально впливає на життя та погляди більшості людей. Гендерні стереотипи відображають погляди суспільства на поведінку, яка очікується від чоловіків або від жінок. Таким чином, *гендерні стереотипи - це наше розуміння чоловічої та жіночої традиційної гендерної ролі*. Небезпека гендерних стереотипів у тому, що завдяки їм суспільство уніфікує чоловіків та жінок, що призводить до обмеження розуміння й сприйняття окремої особистості. Через гендерні стереотипи статеві відмінності починають вважати більш істотними й вагомими, ніж індивідуальні, особистісні. Хоча насправді різні риси характеру не є монопольним надбанням однієї статі.

Традиційні гендерні ролі й гендерне очікування від жінки суттєво обмежують доступ жінок до ключових соціальних ресурсів, ізолюють жінок від активної участі в суспільному житті. В українському суспільстві існує гендерна нерівність, коли жінки зазвичай мають нижчий соціальний ранг, менше влади, прибутку, у них нижчий рівень добробуту. Хоча саме на жінку суспільство поклало відповідальність за дітей. В Україні все більше дітей росте в неповних сім'ях. Отже зменшення їхнього доходу суттєво відображається на дітях. Окрім того, патріархальні погляди та звичаї замикають жінку вдома, нівелюють її до рівня товару, який купується й продається, потурають насильству в українських сім'ях.

Звичайно, гендерна рівність не означає, що жінка повинна категорично відмовитися від сім'ї на користь роботи і кар'єри. Мова йде про те, що жінку позбавляють вільного вибору, який вона, як вільна особистість у правовій державі, має право виявити - в тому числі на користь материнства і виховання дітей. Це повинно бути її вибором: робити кар'єру чи віддавати весь свій час сім'ї. Між тим суспільна думка жорстко нав'язує упередження, що жінка може бути щаслива, тільки реалізувавши себе як мати; що жінка не може бути гарним керівником, бізнес пані, політиком.

Тема 9. Маскулінність і фемінність, сексуальна і гендерна ідентичності у соціальній психології.

Незважаючи на велику кількість публікацій з гендерної проблематики, все ще не вироблено загальноновизнаної теорії гендеру. Н. Болотіна, вважає, що гендер – це такий об'єкт суспільної реальності, який має різні аспекти і складає предмет багатьох галузей знань. З метою з'ясування змісту рівності між чоловіком і жінкою слід виходити з понять, що відносяться до цього питання.

В соціологічних дослідженнях визначається різниця між чоловіками й жінками за наступними ознаками:

Перша, це біологічна стать. Вона визначається фізіологічними відмінностями жіночого і чоловічого організмів, які формують характер особи, та визначають специфіку соціалізації. Наявність різниць у зовнішніх статевих органах визначає те, як будуть виховувати народжену дитину - дівчинкою чи хлопчиком.

Друга, це гендерна ідентифікація, що формується в процесі усвідомлення своєї статі та реалізації відповідної поведінки. Даний процес починається ще в юному віці, коли особа копіює та наслідує поведінку дорослих: дівчатка – жінок, хлопчики – чоловіків. Хоча він не має єдиного спрямування: безпосередня активна діяльність та власний приклад батьків та інших, оточуючих її дорослих, з якими вона безпосередньо спілкується, мають досить велике значення під час усвідомлення дитиною своєї статі. Під час даного процесу дорослі заохочують тих дітей, які поведуть себе відповідно до “нормативів” своєї статі. Тоді як, хлопчики повинні демонструвати набір маскулінних якостей: активність, силу, мужність, готовність розраховувати лише на власні сили, в майбутньому стати головою родини, дівчатка, мають стати взірцем фемінної поведінки, яка включає в себе такі якості, як слабкість, терплячість, необхідність приваблювати, покора та інші. А відхилення від “традиційної” моделі поведінки не схвалюються батьками та іншими дорослими з її оточення.

Третя ознака – це гендерні ролі. Традиційні ролі, які нав'язуються всім жінкам, слід сформулювати таким чином: жінка – берегиня сім'ї та вихователька дітей. Даний, історично сформований стереотип дуже сильно ускладнює для неї шлях до можливості самореалізації в державній, соціально-політичній, виробничій, освітній, та інших сферах, формує відчуття повної залежності від чоловіка, який повинен відігравати роль голови сім'ї.

Вище згадані гендерні ролі обох статей, перш за все, формують уявлення про створені в суспільстві соціальні обов'язки чоловіків і жінок. *Історично визначено, що розвиток суспільства був пов'язаний, перед усім, з обов'язком статі та її відповідальністю перед життям цілої цивілізації. Така відповідальність мала наступний розподіл: чоловік став владою зі зброєю, а жінка – мала обмежену свободу та була матір'ю і берегинею дому, її життя не було пов'язане з виконанням зовнішньої ролі повноправного члена суспільства. Саме ці гендерні ролі досліджувалися історією..*

Але поняття гендеру неможливо в повній мірі визначити у термінах статевої ролі або сукупності тих ролей, що надані суспільством, воно представляє собою сукупність проявів соціокультурних складників статі, які виявляються розмитими та часто непомітними культурними кодами.

Тема 10. Гендерно-рольовий підхід до розгляду поведінки статей та стосунків між ними.

Інтерпретація гендеру як явища культури

Розуміючи, що культура має бінарно-генетичний характер, можна умовно розділити всі культурні явища на два типи, а саме жіночий тип та чоловічий тип. В історії світової культури гендерні аспекти досить тісно переплітаються: інь-ян, теза - антитеза Гегеля, матерія - дух Декарта, свідоме - несвідоме Фрейда.

Подібна подвійність в культурі, може бути представлена за допомогою з'ясування, що вважається чоловічим, а що є жіночим (табл. 4.1.).

Дослідники, які вивчають велику кількість інтерпретацій гендеру як явища культури, вважають, що в соціальному й культурному розумінні статі знаходяться приховані ціннісні орієнтації й установки. Вони побудовані так, що все обумовлене як чоловіче, слід вважати позитивним, важливим, домінуючим та таким, що має значення, а те, що сприймається як жіноче – є негативним, вторинним та неважливим.

Таке, доволі несправедливе та упереджене ставлення до жінок, досить яскраво представлено в таблиці.

Таблиця 4.1.

Опозиція жіночого та чоловічого в культурі.

Жіноче	Чоловіче
Темне	Світле
Низьке	Високе
Стихійне	Логічно впорядковане
Недосконале	Досконале
Незакінчене	Закінчене
Безмежне	Обмежене
Ірраціоналізм	Раціоналізм
Краса	Користь
Символічне	Конкретне
Динаміка	Статика

Ця теорія визначає статичність та сутнісну незмінність відносин, які сформувалися між соціальними групами та між статями по принципу: чорному – рабство, чоловіку – владу, жінці – кухню тощо.

В своїй роботі «*Стать та гендер: про розвиток мужності й жіночності*» американський психоаналітик **Р. Столер** в 1968 році вперше визначив розходження між поняттями «стать» і «гендер». Він вважав, що *гендер базується на психологічних та культурних поясненнях, достатньо незалежних від тих, які визначають біологічну стать.*

На думку Столера: «...основний зміст слова «стать» - біологічний. ... Відповідно до цього значення, слово «стать» у даній роботі буде означати чоловічий або жіночий і відповідні біологічні органи, які визначають, чи є людина чоловіком або жінкою; звідси: слово «стать» буде мати біологічне або анатомічне значення. Таке слововживання явно не охоплює величезні галузі поведінки, почуттів, думок і фантазій, які відносяться до поняття “стать” та не мають винятково біологічного змісту... Термін «гендер» має скоріше психологічне й культурне значення. Якщо стать правильно визначити як чоловічу і жіночу, то гендер відповідно - як маскулінний і фемінний; маскулінність і фемінність можуть розглядатися як зовсім незалежні від (біологічного) статі».

У своїй роботі «*Стать і темперамент*» **Маргарет Мід** представила спостереження життя трьох племен у Новій Гвінеї. Починаючи своє дослідження, Мід була впевнена в тому, що біологічні статеві розходження формують і розходження соціальних позицій. Отримані в процесі дослідження дані не змогли підтвердити цю гіпотезу. Проводячи спостереження, шоразу, чоловіки й жінки виконували абсолютно різні ролі, іноді, навіть зовсім протилежні загальноприйнятим гендерним стереотипам. На основі цього, дослідниця робить висновок про те, що: «...багато які, якщо не всі риси особистості, які ми вважаємо чоловічими або жіночими, так само погано пов'язані зі статтю, як той одяг або манери, які суспільство в даний період пропонує кожній статі».

Таким самим чином антрополог **Джордж Мердок** зробив аналіз статевого поділу праці у 224 суспільствах. На основі отриманих даних, зроблено висновок про те, що в більшості видів діяльності є поділ праці за статевою ознакою, а деякі з них можуть виконуватися лише представниками однієї зі статей (наприклад, у всіх суспільствах, полювання й обробка металів є виключно чоловічим заняттям).

У 1974 році в роботі «*Обмін жінками*», антрополог **Гейл Рубін** визначає стать як розходження в репродуктивній сфері, а гендер виникає тоді, коли біологічна стать змінюється культурою в конструкті маскулінності й фемінності. А в 1979 році психолог **Рода Унгер** використала термін «стать», лише коли це стосувалось певних біологічних механізмів, а поняття «гендер» запропоновано використати у випадках, що стосувались культурних, соціальних і психологічних аспектів, які мають відношення до стереотипів мужності й жіночності.

Сьогодні термін гендер широко використовується в багатьох гуманітарних науках, але цілком справедливо вказати на його складність і неоднозначність.

Деякі з сучасних вчених вважають, що термін гендер не має жодного гносеологічного значення, інакше кажучи, «стать» не повинна перетворюватися в «гендер», щоб стати об'єктом наукового дослідження». В даному випадку слід використовувати категорії «статі біологічного» і «статі соціального».

Теоретики фемінізму визначають необхідність використання терміну «сексуальне розходження», але не «гендер». Використання поняття гендер дає можливість стверджувати, що чоловіки та жінки побудовані симетрично. З боку теоретиків сексуального розходження це твердження викликало різку критику, так як застосовуючи даний підхід: по-перше, не враховується теза про чоловіче домінування; по-друге, міститься передумова соціального конструктивізму; по-третє, положення про симетричне конструювання гендеру розглядається як прихована форма соціальної нерівності.

Тема 11. Гендер як соціальний інститут та соціальний статус.

Починаючи з часу, коли стать більше не розглядалася як «випадкова» риса, що характеризує особистість, - формується і новий вимір соціальної структури суспільства. І коли на початку, гендер розумівся, як психологічний та культурний аспекти розходжень між статями, то протягом останніх десяти років, дослідники стали використовувати більш широке визначення

гендеру. Цей термін формулюється не лише як ознака індивідуальності, а як *соціальний інститут*, тобто спосіб організації суспільства, що здійснює свій вплив на ролі чоловіків і жінок.

Українські вчені, які займаються гендерною проблематикою визначають такі структурні елементи гендеру як соціального інституту:

1. гендерні статуси – це норми, які визначають соціальне закріплення гендеру через поведінкову, емоційну та психологічну спрямованість;
2. гендерний поділ праці – це розподіл між членами суспільства, що мають різний гендерний статус, продуктивної та домашньої праці;
3. гендерно запропоноване споріднення – це права та обов'язки в сімейному (родинному) колі;
4. гендерний соціальний контроль – це формальне і неформальне схвалення адекватної поведінки та покарання за неправильну;
5. гендерна ідеологія, яка виправдовує існування гендерних статусів;
6. гендерні іміджі (образи) – це культурне представлення гендеру на символічній мові та творах мистецтва, які створюють і легітимізують гендерні статуси.

В сучасній російській школі гендерних досліджень це поняття розуміється як *соціальний статус*, що визначає індивідуальні можливості освіти, професійної діяльності, доступу до влади й репродуктивної поведінки.

В своїх дослідженнях **Г. Сіласте** пропонує розмежувати гендерні та соціогендерні відносини. За визначенням Сіласте, у першому випадку йдеться про біопсихологічний підхід і недооцінюється роль соціальних факторів у формуванні гендерних відносин: «Методологічно в основі даної точки зору лежить суперечлива суміш поглядів фрейдизму, психологізму, соціології малих груп».

Основною сферою аналізу цього соціолога є соціогендерні відносини, що виникають в процесі взаємодії жінок як багаточисельної соціальної спільноти, особливого соціуму, що відрізняється певними демографічними особливостями, багаторольовими функціями та певним соціальним статусом, з оточуючим мікро - і макросередовищем. Тут йдеться не про понятійні розбіжності, а про зміст, що не обов'язково передбачає появу нових понять. Гендерні відносини не можуть не бути соціальними і тому введення терміну «соціогендерний» є невиправданим. Таким чином, можна говорити лише про розташування розміщення дослідницьких акцентів.

Слід зазначити, що розмежування понять «стать» і «гендер» не було виключно термінологічним нововведенням. Це стало поштовхом для створення нового - гендерного - підходу в соціальних науках.

В своїх дослідженнях **Е.А. Балаєва** зазначає, що, стаючи суб'єктом правовідносин, особи не позбавляються своїх біологічних ознак, але наслідки біологічної визначеності можуть ігноруватися законодавцем. В даному випадку законодавець не торкається безпосередньо біологічних особливостей індивідів, але метою правого регулювання є вирівнювання різних соціальних наслідків цієї ситуації.

Поняття „гендер” можна трактувати як соціокультурну категорію, тобто як певні колективні уявлення, що перетворюють біологічні відмінності статей у соціальну й культурну диференціацію. Термін гендер (gender), що досить часто трактують, як соціальна стать, на відміну від біологічної статі (sex), сьогодні є одним з основоположних елементів системи конструювання суспільства, таким як класова належність, вік тощо.

Практично гендер є виявом особливостей соціального статусу, що формує індивідуальні обмеження в сфері отримання освіти, в особливостях професійної діяльності та можливості доступу до влади, а також у проявах сексуальності, репродуктивної поведінки та реалізації сімейної ролі.

З глибокої давнини прогресивна наукова думка з була спрямована на порозуміння між людьми. На кожному історичному етапі розуміння поняття, ролі та місця людини в суспільстві змінювався в залежності від конкретних соціально-правових відносин. Інтерес до неї, як до індивідуального феномену має свій початок у Відродженні. Та лише найперші буржуазні революції проголосили декларації, які визначали абсолютну та безумовну цінність кожної

людини, її гідності, закріплювали свободу і рівні права. Дані документи визнали ідею прав індивіда, якими він володіє тому, що є людиною. “Всесвітня історія, – стверджував Гегель, – являє собою рух розвитку принципу, змістом якого є свідомість свободи”, тобто усвідомлення необхідності формування та розвитку вільної, незалежної особистості.

Відповідно до своєї сутності, людина є природно-соціальна істотою. Термін “людина” становить якісну визначеність та своєрідність живої істоти, за допомогою яких вона виділяється зі світу живих істот в силу її фізичних, психічних особливостей та тілесної побудови, а головне – вмінню жити і розумно діяти в суспільному середовищі. З соціальної точки зору, людина уособлює поняття “особистість”. *Формула рівності людей містить таку важливу складову, як статева рівноправність. Рівність є яскравим проявом свободи людини. В загальному розумінні свобода – це можливість діяти згідно з власною волею, своїми цілями, а не за зовнішнім примусом чи обмеженням.*

Саме у роботах **І.Канта** отримала свій розвиток ідея свободи як природного права. Він пов’язував її з правовою рівністю людей та їх вільними стосунками. Природне право тільки одне. А свобода є незалежністю від примусового ставлення інших, так як вона сумісна зі свободою оточуючих, відповідно до загального правила, притаманна кожній людині в силу її належності до людського роду.

В сучасному світі свобода є необхідна умова життєдіяльності людини, вона означає певну соціальну автономію людини, її самостійність та рівність. Свобода випливає з духовної природи людини та в своїй основі є такою, що не може надаватися державою або суспільством, які, до того ж, мають право тільки визнати її за людиною.

Ні яким чином належність людини до певної статі не повинна впливати на можливість бути вільною та користуватися наданою їй від народження свободою. *Стать лише вказує різницю в біологічному, фізіологічному, психологічному аспектах та в пов’язаних з цим соціальних ролях людини. Та жодним чином вона не повинна обмежувати свободу самореалізації й розвитку будь-якої особистості.*

Тема 12. Гендерна соціалізація особистості.

Основу наукового інтересу сучасної гендерної науки становить проблематика, яка раніше вважалася другорядною, а саме мовиться про сферу повсякденного, інтимного (гендерні ролі, домашні обов’язки, шлюб та ін.). Її епіцентр стосується *ідентичності (самовизначеності)*. Гендерні дослідження, не ігноруючи кількісних методів, віддають перевагу якісним: глибинному інтерв’ю, методу усних історій, біографічному методу, культурологічному аналізу, психологічним та етнографічним технікам, які передають драматизм суб’єктивного досвіду людей. Часто застосовують вони специфічні методики: принцип “партнерства”, співучасті, діалогу, що емоційно забарвлюють дослідження. При цьому ставлення дослідника до об’єкта свого пошуку має особливий соціальний вияв, а тому супроводжується гнівом, радістю, симпатією, котрі виникають у процесі взаємодії та можуть впливати на результат конкретно-психологічного пізнання. Це зумовлює підвищену увагу до *етики гендерних досліджень*. Гендерна наука покликана повно враховувати у своїх пошукуваннях відмінність в економічному, сімейному і соціальному статусах, особливості стану здоров’я, віку, політичних поглядів суб’єктів гендерної дії, а тому її має цікавити не знеосібнена більшість, а специфічні соціальні групи та окремі представники гендеру. Не можуть завадити розвитку цього важливого напрямку досліджень малочисельність і нерепрезентативність цих груп, оскільки лише врахування всіх розбіжностей дає змогу адекватно пізнати відмінну психосоціальну реальність в усій її різноманітності й повноті.

Отже, гендер – поняття, що використовується для відображення соціокультурного аспекту статевої приналежності людини й означає, з одного боку, соціальну організацію стевих відмінностей, з іншого – культурологічно характеризує поведінку, яка відповідає статі в даному суспільстві у даний час. Не стать, але гендер зумовлює психологічні риси, здібності, види діяльності, професії і заняття чоловіків і жінок через систему виховання, традиції і звичаї,

правові та етичні норми. Г. Лернер чітко зазначив, що гендер, – це “набір соціальних ролей, або костюм, маска, гамівне вбрання, в якому чоловіки і жінки виконують свої нерівні танці”.

На відміну від статі, яка спричинює біологічні властивості, гендер являє собою соціальний показник поведінкових моделей, соціальних стратегій і в кінцевому підсумку визначає *соціалізацію* людини в суспільстві у співвідношенні з її статевою приналежністю. У широкому розумінні цього слова гендер – це насамперед накопичення соціального досвіду, а самі гендерні стосунки співвідносяться з іншими видами соціальних відношень – наприклад, класовими або расовими. Вивчаючи гендерні стосунки світу в сучасних культурах та спільнотах, застосовуються близькі до дефініції “гендер” категорійні поняття – “фемінність”, “маскулінність”, “суспільний”, “патріархат”, “сексизм” тощо.

На сьогодні у науковій культурологічній та політичній літературі надзвичайно актуальними стали питання *гендерного лідерства*, дихотомічних розходжень між лідерськими рисами чоловіків і жінок. Щодо останніх існують щонайменше два рівні висвітлення проблеми: феномен жіночого лідерства пов’язують, з одного боку, із суспільним рухом за права жінок, або ж феміністичним рухом, а з іншого – комплексом соціально-філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних теорій, що здійснюють аналіз статусу жінки у суспільстві. Прихильники феміністичної теорії вже ведуть мову про існування “феміністичних технологій” у культурі, політиці, котрі становлять своєрідну “теологію соціального досвіду”, метою якої є покращення ситуації у суспільстві.

Тема 13. Гендерна рівність як рівність прав і можливостей

Забезпечення прав та свобод людини як основа розбудови демократичного суспільства

Рівність людей – це реальна однаковість їх соціальних можливостей не лише у використанні своїх прав, а і у виконанні соціальних обов’язків. Розуміючи закономірну неоднаковість індивідуальних рис, якостей, здібностей і можливостей кожного індивіда та своєрідність його способу життя, соціальна нерівність, як результат такої несхожості, може бути певним чином пом’якшеною спеціальними державними заходами. У сучасному українському законодавстві існують наступні параметри розуміння соціальної та правової рівності.

1. Права та свободи людини повинні бути визнаним стандартом в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах. Дані стандарти сформульовано в Конституції України, в міжнародних документах та підлягають обов’язковому виконанню. Вони повинні безумовно виконуватися державами, що ратифікували міжнародно-правові договори і визнають права людини як фундаментальний принцип державної політики та правотворчості.

2. Права людини як права жінки. В основі порушення принципу рівності, який передбачений Конституцією України, виступає таке явище як дискримінація, що руйнує ідеї справедливості, демократії та веде до порушення прав жінок.

3. Права, обов’язки та відповідальність є основними елементами правового становища особи в суспільстві. А отже, саме вони є мірилом стандарту рівності в Конституції України та законодавчих актах.

4. Рівні права та свободи є найважливішим елементом гендерної рівності. Вони віддзеркалюють ступінь реалізації та гарантій рівності, які містяться в Конституції та законах України.

Виконання вимог щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків можна назвати реалізацією прав людини, яка визначена в міжнародних актах та законах держави. *А дискримінація в даному випадку є пасивною чи активною поведінкою, що має вираз в правовому обмеженні чи наданні привілейованого становища особі за її статевою належністю.* Дане поняття доволі часто використовується для визначення становища жінки в різних сферах життєдіяльності, а в деяких країнах використовується і в законодавстві. Таким чином, поняття “рівність” і “дискримінація” – це пов’язані між собою терміни. Відсутність дискримінації означає рівність, а рівність виключає дискримінацію.

Дискримінація за ознакою статі визнається як доволі поширене в суспільстві явище. Зміст її в порушенні рівності. В даному випадку, неважливо, що породжує таке порушення - стать, раса чи інший соціальний чинник. Подібна нерівність не в змозі бути ліквідована лише силами тих, хто відчуває на собі вплив дискримінації. Вона може бути усунена при підтримці тих, хто дискримінується та зміни механізмів, що породжують стан дискримінації.

По всьому світі жінки стикаються з порушення своїх прав. В багатьох куточках світу, в порівнянні з чоловіками, жінки мають значно менше можливостей отримати освіту, але при цьому їх знання, вміння і здібності вирішувати свої проблеми не отримують необхідної підтримки. Подібне співвідношення прав та можливостей безперечно веде до фактичної дискримінації. Дослідниця даного питання, А.І. Комарова зазначає, що у розвинених країнах світу статева дискримінація виявляється в ІЛР (ІЛР – індекс людського розвитку) в основному у сфері зайнятості та заробітної плати, коли жінка має менше двох третин можливості зайнятості чоловіка та приблизно половини його заробітку.

Для зміни цієї ситуації необхідні ефективні програмні заходи, що впливатимуть на можливість збільшення доступу жінок до надійних джерел прибутку та економічних ресурсів, зменшенню їх завантаженості роботою в сім'ї, знищенню існуючих юридичних перепон для участі в суспільному житті.

Самоорганізація і самовпорядкування життя українського суспільства на демократичних засадах потребує нового змісту всієї системи соціальних норм, що регулюють нові суспільні відносини, а також вдосконалення тих із них, що історично себе виправдали. З-поміж цих норм визначальне місце посідають правові норми - важливий чинник регулювання взаємин між статями в суспільстві. Тому в Україні нині триває розробка законів та інших нормативно-правових актів постійної дії, що закріплюють зміни у гендерних відносинах та спрямовують їх розвиток.

Побудова українського суспільства на засадах соціальної демократії та її складової — гендерної демократії — неможлива без розвинутої правосвідомості громадян. Без неї права і свободи громадян не будуть реалізованими, а суспільство житиме за традиційними для України категоріями моралі.

Зміни гендерної ролі жінки й чоловіка в перехідний період трансформують їх правосвідомість. Найбільшим підґрунтям для такої трансформації, для соціальних орієнтирів у перетворенні правового менталітету жінки і чоловіка є розвиток законодавства, гендерних його аспектів.

Законотворчий орган України - Верховна Рада, якою вже напрацьовано багато законів і постанов, значною мірою діє на майбутнє, зокрема, на майбутні гендерні відносини. І це об'єктивний процес. Але є нагальна потреба створити такий правовий простір, в якому нові правові норми вже сьогодні забезпечили б розвиток статей як рівних і гендерних відносин як рівноправних. Правове становище сучасної жінки в суспільстві й сім'ї - соціальний індикатор розвиненості політичного, соціального і правового державного устрою.

Ефективна політика рівноправності передбачає забезпечення рівноправності *de jure* та вжиття заходів для створення справжньої гендерної рівноправності *de facto*. Цього можна досягти як шляхом закріплення принципу рівноправності в основному законодавстві, так і прийняттям окремих антидискримінаційних принципів та правових норм. Ці напрями взаємодоповнюють. Встановлення рівних та антидискримінаційних принципів - важлива протидія інерції традиційного дискримінаційного мислення та традиційного ставлення до жінки.

На порозі XXI століття процеси рівноправності жінки і чоловіка в українському суспільстві чимдалі зазнають європейських і світових впливів. Це насамперед вплив міжнародного жіночого руху, світової інтеграції людства в усіх сферах життя, його інтелектуалізації і гуманізації. Тому в законах закріплюється статус жінки й чоловіка, їхня рівноправність як основне право людини, як умова правової демократії та вимога соціальної справедливості.

Тема 14. Міжнародний досвід по правовому забезпеченню гендерної рівності

Міжнародною спільнотою робляться кроки для об'єднання зусиль всіх держав на боротьбу з усіма видами гендерного насильства та за припинення дискримінації людини за статевою ознакою. Прийнято ряд міжнародних правових документів.

У 1902 р. в Гаазі були прийняті міжнародні конвенції щодо колізій в законах різних країн відносно питань шлюбних відносин, розлучень та опіки над неповнолітніми.

У 1904 і 1910 роках були прийняті конвенції, що стосувались заборони торгівлі жінками і дітьми.

В міжнародному документі, під назвою Статут Ліги націй, були зазначені положення про встановлення людських умов життя для всіх людей, незалежно від статі й віку та заборону на торгівлю жінками й дітьми.

На XVI сесії Асамблеї Ліги націй, що проходила у 1935 р., було прийнято рішення розглянути питання про становище жінки в політичній і громадянській сферах.

Сьогодні, в міжнародному праві існує близько 20 міжнародних конвенцій присвячених жіночому питанню. Вони були розроблені державами, що є постійними членами Організації Об'єднаних Націй,

Саме міжнародна співпраця в сфері захисту прав людини здійснила вплив на формування й розвиток інституту захисту прав жінок. Та хоча статева рівноправність у всіх сферах суспільного життя проголошувалася як принцип, все ж даний підхід до цього питання сприймався як "підтягування" рівня жінок до рівня чоловіків.

В цей період були прийняті наступні міжнародно-правові акти, що стосувалися жіночого питання та регулювали відносини в різних сферах життєдіяльності суспільства:

- Конвенція про політичні права жінок (1953р.),
- Конвенція про громадянство одруженої жінки (1957 р.);
- Конвенція щодо дискримінації у сфері найму та праці (1958 р.);
- Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.);
- Конвенція про згоду та взяття шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбу (1962);
- У 1979 році ООН схвалила Конвенцію "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок".

Україна ратифікувала цю Конвенцію 19 грудня 1980 року. У конвенції заявлено, що просування рівності між чоловіками і жінками є центральним принципом ООН і становить предмет зобов'язання держав членів. У цьому документі фактично визнано наявність дискримінації жінок, відображено ставлення світової спільноти до всіх форм дискримінації жінок, вказано на те, що не зважаючи на цілий ряд міжнародних документів, така дискримінація продовжується. Конвенція охопила все коло проблем, з якими стикається жінка і зобов'язала держави, які її ратифікували, засудити дискримінацію жінок у всіх її формах та запропонувала включити принцип рівних прав чоловіків та жінок у національні Конституції, інше відповідне законодавство, забезпечити практичне здійснення цього принципу. Конвенція також обумовила, що держави-учасниці мають активно протидіяти торгівлі жінками та експлуатації жіночої проституції.

У 1988 році Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Декларацію про рівність чоловіків і жінок, в якій визначено, що "дискримінація за ознакою статі в політичній, соціальній, освітній, культурній та інших сферах стає на перешкоді до визнання й здійснення прав людини та основних свобод", і що принцип рівноправності жінок і чоловіків розглядається як основна умова демократії. В Декларації подано перелік напрямів діяльності держав членів РЄ для утвердження рівного статусу чоловіків і жінок, серед яких захист особистих прав; участь у політичному, економічному житті; доступ до державних посад всіх рівнів; права у подружньому житті; доступ до всіх професій, зайнятість роботою та заробітна плата; сприяння економічній незалежності та ін.

На Четвертій Всесвітній конференції ООН зі становища жінок (Пекін, вересень 1995 р.) були прийняті найбільш резонансі документи щодо гендерної рівності - Декларація і Платформа Дій.

Пекінська Платформа Дій розглядає розширення прав і можливостей жінок у контексті забезпечення рівноправності між жінками і чоловіками, і саме такий підхід становить передумову для досягнення політичної, соціальної, економічної та культурної безпеки у відносинах між народами. Також у Пекінській Платформі дій зазначається про необхідність комплексного підходу до гендерної рівності, впровадження проблематики рівності між статями в усі галузі життєдіяльності суспільства, на всіх рівнях управління ними. Європейська спільнота надає велику увагу такому підходу у політиці.

Так, наприклад, Амстердамська угода (1997), метою якої була підготовка Європейського Союзу до розширення на Схід, офіційно закріпила положення щодо впровадження гендерних підходів у всі галузі політики та діяльності Європейського Союзу, це чітко визначено у завданнях та цілях Співтовариства як ліквідація нерівності так і сприяння рівності між чоловіками і жінками (статті 2 і 3).

Серед інших міжнародних документів хотілося би звернути особливу увагу на Цілі Розвитку Тисячоліття, підписані Україною у числі 189 країн світу році на Саміті Тисячоліття ООН (вересень 2000 р.).

23 вересня 2003 року під час 58-ої Генеральної Асамблеї ООН Президент України Леонід Кучма передав Генеральному Секретареві ООН Кофі Аннату аналітичну доповідь «Цілі Розвитку Тисячоліття: Україна».

Цілі Розвитку Тисячоліття для України передбачають виконання наступних цілей протягом 2001-2005 років:

- 1) подолання бідності;
- 2) забезпечення якісної освіти впродовж життя;
- 3) сталий розвиток довкілля;
- 4) поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності;
- 5) обмеження поширення ВІЛ-інфекції / СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів;
- 6) забезпечення гендерної рівності.

Звичайно, досягнення, зазначених у Цілях розвитку тисячоліття, мети потребують політичної волі представників центральних та регіональних/місцевих органів влади, глибокого розуміння як владою так і суспільством необхідності участі чоловіків і жінок у процесі прийняття рішень та управління державою. Виконання зазначених цілей приблизило б українське суспільство до європейської спільноти, де на вищому рівні було прийнято рішення про впровадження принципу рівності між статями у всі галузі суспільства і на всі рівні управління ними.

Особливої уваги заслуговує вивчення змісту доповіді про розвиток людини за 2000 р., яка була підготовлена на основі Програми розвитку ООН. В цій доповіді визначалося, що характерною ознакою кожної цивілізації є її відношення до прав та свобод людини. Будь-які прояви расизму, дискримінації відносно жінок, деспотизму, ксенофобії і таке інше, позбавляють жінок і чоловіків їх гідності та свободи. Жінки та чоловіки вправі вимагати таких соціальних умов і юридичних гарантій, які б надали їм захист від зловживань і злиднів, могли б гарантували життя, вільне та гідне людини. Особливе місце в цій доповіді займають "сім свобод":

- Свобода від дискримінації – це рівність чоловіків і жінок в усіх сферах життєдіяльності не залежно від статі, расової, етнічної, національної приналежності чи релігійних переконань.
- Свобода від злиденності – це право на гідний рівень життя.
- Свобода розвитку й реалізації людського потенціалу – це право на можливість будь-якої людини реалізувати свої знання, вміння та навички в суспільному та громадському житті.
- Свобода від страху – від погроз, особистої небезпеки, від катувань, свавільних арештів та інших актів насильства.
- Свобода від несправедливості й порушень законності.

- Свобода думки, слова, участі в процесі прийняття рішень і формування асоціацій.
- Свобода достойно працювати, не зазнаючи експлуатації.

Можливість забезпечення всіх цих свобод можлива тільки за умов створення відповідних державних інститутів та законів.

Тема 15. Механізми впровадження гендерної політики у Європі

ООН були проведені всесвітні конференції, що стосувалися проблеми рівності жінок.

- Конференція, яка відбулася в Мехіко 1975 р., ухвалила План дій. На ній Генеральна Асамблея ООН оголосила Міжнародне десятиріччя жінки ООН. У 1979 р. На Генеральній Асамблеї ООН була прийнята Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок, учасниками якої на сьогодні є 133 держави.

- На всесвітній конференції, що відбулась в Копенгагені (Данія, 1980 р.) було ухвалено Програму дій на другу половину Десятиріччя жінки, в якій головне місце посіли питання освіти, зайнятості та охорони здоров'я.

- Всесвітня конференція, яка відбулась в Найробі (Кенія, 1985 р.). На ній були зроблені огляд та оцінка отриманих результатів за десятиріччя, було проаналізовано труднощі, що виникли. Крім цього, було прийнята нову Програму та стратегію поліпшення становища жінок на період до 2000 р.

- Всесвітня конференція з прав людини (1993 р., Відень, Австрія). У підсумкових документах конференції – Віденській Декларації та Програмі дій, підписаної урядами 171 держави. Пункт 18 Програми зазначає, що права жінок і дівчат є невід'ємною складовою й невідокремлюваною частиною загальних прав людини. Крім цього, було створено посаду Спеціального доповідача з проблеми насильства проти жінок, обов'язком якого була щорічна доповідь про випадки насильства та репрезентація програми дій ООН і держав стосовно їх викоринення й попередження.

- Всесвітня конференція проведена в Пекіні (Китай, 1995 р.), зацентрувала увагу на нових проблемах жінок, якими були насильство, участь у політичній діяльності, зубожіння. Там було прийнято Платформу дій, що визначила основні проблемні галузі становища жінок у світі та засоби їх покращання.

- Конференція в Женеві (Швейцарія) була проведена у 2000 році і важливим компонентом проблематики підготовчих документів якої було юридичне забезпечення гендерної рівності.

Дані міжнародні зібрання певною мірою підвели підсумки гендерних напрацювань у ХХ ст., допомогли приділити особливу увагу жіночому питанню з боку світової спільноти. Рішення, прийняті під час конференцій сформувавши ефективний план дій щодо покращення становища жінок у всіх сферах суспільного життя.

Найпершими, хто розробив національний механізм впровадження гендерної політики в Європі, були Нідерланди, Швеція, Франція та Литва.

Так, Нідерланди в 60-70-х рр. були аутсайдерами у впровадженні політики гендерної рівності, а вже в 90-і рр. стали в ній лідерами.

Розглянемо детальніше функціонування національних механізмів на прикладі Франції, Швеції, Литви та Нідерландів.

У Франції реалізується національний механізм, при якому політика сконцентрована в одному відомстві - Міністерстві у справах жінок. У Швеції та Литві активністю є діяльність омбудсменів з питань рівноправності.

Так, у 1991 р. у **Швеції** було прийнято Закон "Про гендерну політику". Для впровадження його в життя створено спеціальні інституції, а також реалізація гендерної політики була визнана обов'язковою для всіх структур, незалежно від їх спеціалізації. Контроль за впровадженням гендерної політики здійснюється апаратом омбудсмена з рівних прав і рівних можливостей. Крім того, було здійснено важливі заходи, такі як:

- 1) складання офіційної статистики окремо по жінках та чоловіках;
- 2) організовано курси з питань рівноправ'я для державних службовців усіх рівнів;

3) усі урядові структури залучені проводити роботу з урахуванням принципу рівності представництва обох статей.

У Литві серйозними кроками у напрямку досягнення гендерної рівності є прийняття Закону "Про рівні можливості", а також заснування установи, яка наглядає за його дотриманням - Управління омбудсмена з питань рівноправ'я чоловіків та жінок. Управління омбудсмена (уповноваженого) є незалежною громадською установою, яка має свою компетенцію і підзвітна тільки Сейму. Управління наглядає за дотриманням принципу рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок, встановленого у ст.29 Конституції та Законі "Про рівні можливості".

Відповідно до Закону, уповноважений з проблем рівноправ'я разом з іншими працівниками Управління:

- вивчає скарги щодо випадків дискримінації та сексуальних домагань; за власною ініціативою проводить відповідне розслідування за умови, що факти порушення рівних прав установлені на основі матеріалів засобів масової інформації та інших джерел;
- в межах своєї компетенції подає рекомендації до державних урядових і адміністративних установ Республіки Литва про перегляд законодавчих актів і встановлення пріоритетів у впровадженні рівних можливостей для жінок і чоловіків;
- слідкує за тим, щоб у ЗМІ не з'являлись оголошення дискримінаційного характеру;
- присутній як спостерігач на вступних екзаменах до освітніх або наукових закладів чи на конкурсах з прийому на роботу;
- в межах своєї компетенції розслідує випадки адміністративних правопорушень і застосовує адміністративні санкції, тобто адміністративні штрафи тощо.

Виконуючи свої функції, Управління омбудсмена з проблем рівноправ'я наглядає за тим, щоб не відбувалося поширення статевої дискримінації. Закон також містить певні заборони щодо поширення у суспільстві поглядів, які пропагують зверхність однієї статі над іншою.

Закон "Про рівні можливості" також накладає на Управління омбудсмена певні зобов'язання щодо поширення інформації. За згодою потерпілого, уповноважений з проблем рівноправ'я надає пресі та іншим ЗМІ інформацію про розслідування скарг щодо порушень принципу рівних можливостей.

Нідерланди змогли досягти значних успіхів у сфері гендерної рівності завдяки унікальній організації національного механізму забезпечення політики рівності статей, який базується на *міжвідомчому підході*.

Розглянемо його детальніше, оскільки вважаємо цей досвід найбільш адекватним українській ситуації. Політика державного фемінізму та існування чималої когорти *фемократок* (феміністок, які увійшли у владні структури, а також державних службовців, які працюють в уряді над створенням політики жіночого рівноправ'я) були головними факторами успіху. Була також надана фінансова підтримка реалізації цієї політики з боку держави.

В Нідерландах було створено так званий залізний трикутник - систему взаємодії (мережу), яка передбачає співробітництво представниць жіночого руху та державних чиновників, а також тісної взаємодії між парламентом та демократками. Слабкості жіночого руху успішно компенсуються організаційними можливостями уряду і навпаки.

Активністю характеризувалася діяльність Ради по емансипації, створеної в Нідерландах. Завдяки її зусиллям було досягнуто консенсусу в розумінні політики рівності статей як обов'язкової складової частини програми будь-якого кабінету міністрів. Рада сформулювала механізм для розробки та реалізації політики рівності статей, а також цілу низку політичних інструментів. В ідеалі Рада намагалася створити політичну мережу у сфері жіночої політики, яка мала бути якнайширше задіяна в політичному та державному житті.

Соціал-демократична партія в 1977 р. в Нідерландах висунула також ідею щодо створення в уряді посади державного секретаря з жіночої політики. Таку посаду було створено. Державний секретар має обмежені владні повноваження, але має право виносити на порядок денний засідань уряду актуальні питання і отримувати від членів кабінету міністрів відповідну підтримку, і це в значній мірі реалізовано.

У 1978 р. в межах міністерства культури, рекреації та добробуту було створено департамент з координації політики у сфері рівності статей. На відміну від Ради з емансипації він був утворений на необмежений термін. У 1981 р. було вирішено передати департамент з координації політики у сфері рівності статей до міністерства з соціальних питань та зайнятості, що відповідало змінам ідеологічних підходів до трактування жіночих проблем. В основу цього підходу було покладено ідею про ключову роль економічної незалежності для підвищення статусу жінок у суспільстві. Головна увага повинна бути приділена питанням зайнятості та соціального захисту жінок.

Оскільки департамент у Нідерландах був створений перш за все як координуючий орган, його повноваження в галузі просування політичних ініціатив завжди були незначними. Його можливість реалізувати власні ініціативи обмежувалась недостатніми бюджетними можливостями. Міжвідомчий комітет з політики рівності, який повинен був виконувати ці функції, на практиці не міг з ними впоратися. Міністерства зазвичай посилали туди другорядних осіб або взагалі нічого не знали про роботу цього органу. Таким чином, Нідерланди демонструють *модель інституалізації політики рівності (поліпшення становища жінок), яку можна охарактеризувати як міжвідомчу*. Міжвідомча модель реалізується також у США, де активно діє Міжвідомча Рада з питань жінок.

Проведений аналіз може бути корисним для України, тому що політика сприяння гендерній рівності не відокремлена від політики соціальної, політики зайнятості, і тому потрібно бачити перспективні гендерні наслідки рішень, які ухвалюються сьогодні з метою розвитку гендерних відносин у суспільстві.

Міжнародні зобов'язання України

Наша країна має також міжнародні зобов'язання щодо гендерної рівності. Україна є членом багатьох міжнародних організацій, які протягом двох останніх десятиріч вивчають проблематику гендерної рівності.

Україна активно підтримує діяльність міждержавних і громадських структур, спрямовану на забезпечення гендерної рівноправності, викорінення всіх форм статевої дискримінації.

З ухваленням Конституції проголошено пріоритет людини над державою, розпочався новий етап розбудови правової держави. Спільними зусиллями народу створюється громадянське суспільство, в якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність стануть найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав і свобод людини визначить діяльність держави і буде її головним обов'язком. З прийняттям Основного Закону України конституційний процес не завершився, він триває, конкретизується в законах, кодексах, концепціях, програмах, інших нормативних актах.

Сьогодні є дуже важливою проблема законотворчого процесу щодо забезпечення рівних прав і рівних можливостей жінок і чоловіків, заснованого на тому, що права жінки є невід'ємною частиною загальних прав людини. Рівність прав і свобод людини і громадянина незалежно від статі визначається і гарантується Конституцією України, іншими законодавчими актами. Зокрема, стаття 24 Конституції України проголошує: "Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується; наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям".

Отже, особливістю конституційної статті 24 про гендерну рівність є і те, що з-поміж прав і свобод виокремлюється право жінки й чоловіка на рівність, як самостійне основне право людини, поважання якого має бути гарантоване кожному. Це значний крок у становленні і

забезпеченні гендерної демократії в Україні. Визначаються й гарантії цього права через створення можливостей. Передусім це:

- надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї;
- спеціальні заходи щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановлення пенсійних пільг;
- створення умов, які дають жінкам змогу поєднувати працю з материнством;
- правовий захист, матеріальна і моральна підтримка материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам, а також матерям.

Цим самим у Конституції України відображено світові тенденції утвердження гендерної рівноправності, визначені Радою Європи у травні 1996 р. у "Діяльності Ради Європи щодо забезпечення рівності жінок та чоловіків відповідно до стратегічних цілей Пекінської та Віденської програм дій" (Страсбург, 20 травня 1996 р.).

Таким чином Україна в контексті світового розвитку і світових програм спільних дій, прийнятих міжнародними громадськими інститутами, вийшла на гуманістичний шлях розуміння Рівності, Розвитку і Миру.

Визначення в Основному Законі України принципу рівноправності жінок і чоловіків свідчить про вихід Української держави і громадянського суспільства на європейський і світовий рівень розв'язання гендерних проблем та регулювання відносин між жінками і чоловіками і є важливим аспектом розвитку людського потенціалу, подолання віками існуючих бар'єрів, що зумовили гендерну нерівність. Конституційне закріплення рівних прав і рівних можливостей жінок і чоловіків має важливе значення і є об'єктивною умовою для поступовості, еволюційності трансформаційних процесів. Тож на часі концептуальне визначення чітких орієнтирів гендерної політики в Україні і мобілізація національних зусиль на розроблення та втілення програм, що дають всьому населенню, особливо жінкам, широкий доступ до участі в економічному і політичному житті та залучають їх до прийняття рішень на всіх рівнях влади.

Тема 16. Гендерна проблема в українському суспільстві

Дискримінація в соціально-економічній сфері

Надання жінкам більш широких можливостей, забезпечення їх незалежності, підвищення політичного, соціального й економічного статусу є важливою проблемою. Водночас обов'язковим у досягненні стійкого розвитку є збалансоване соціальне партнерство між жінками й чоловіками, яке потребує відповідних правових засобів врегулювання.

Особливо актуального значення набуває ліквідація дискримінації в країнах з перехідним типом економіки, до числа яких входить і Україна.

Однак, в українському суспільстві досі сильними є патріархальні традиції. У зв'язку з цим, викликає певну стурбованість тенденція "повернення жінки до хатнього вогнища", яка останнім часом набуває популярності не лише серед чоловіків, що навряд чи сприятиме реальній рівності чоловіків і жінок. Наприклад, 50% опитаних громадян погоджуються з думкою, що наших жінок треба звільнити від примусової рівноправності, а понад 57% респондентів вважають, що жінка за умови відповідного заробітку чоловіка повинна залишатися вдома, виховувати дітей і турбуватися про сім'ю.

Сфера економічних відносин у будь-якій державі найбільш чутливо відбиває нерівне становище жінок і чоловіків, а також можливостей реалізації їх прав і законних інтересів. Утвердження загальнодемократичних норм та ринкових відносин без забезпечення достатніх гарантій і механізмів захисту, на жаль, призвело до погіршення становища жінок у всіх царинах суспільного життя.

Серйозні порушення прав жінок відзначаються в соціально-економічній сфері, де жінки становлять 52,0 % всіх працюючих: у промисловості – 40,0%, у сільському господарстві – 45,0%, у будівництві – 28,0%, на транспорті – 30,0 %, некваліфікована праця охоплює близько 100 тис. жінок. Серед працюючих уночі 35,0% становлять жінки віком від 20 до 39 років. В цілому, заробітна плата жінок нижче заробітної плати чоловіків більш ніж на 20,0 %.

Важливо розглянути, як в Україні населення (включаючи і людей, від яких залежить прийняття рішень) бачить гендерну ситуацію і якою вона є на основі реальних статистичних даних. Для цього варто проаналізувати численні гендерні дослідження, які було проведено в Україні в тому числі і державними структурами.

Дослідження показують, що сучасне становище чоловіків і жінок у суспільстві характеризується нерівністю. Конституційно закріплене право жінок України на рівність з чоловіками у всіх проявах стало залежним від біологічної статі особи. Жінки складають більше половини випускників середніх загальноосвітніх шкіл - 57%, студентів вищих навчальних закладів - 52%, а також ледве менше половини тих, хто вчиться в аспірантурі - 46%. Статистика показує навіть переважання жінок серед осіб з вищою та середньою спеціальною освітою, але частка жінок із вищою освітою, що займають керівні посади всіх рівнів - менше 20%. Відповідно до статистичних даних, вищою або середньою фаховою освітою в Україні володіють 43% працюючих жінок і тільки 34% працюючих чоловіків. Ідеться про те, що дуже часто, навіть за умов наявності однакової кваліфікації, за умов, що жінка має більше досвіду та ініціатив, на роботу наймають чоловіка. Державні службовці є загалом жінки - 72.7% (чоловіків - 27.3%), але першу (найвищу) категорію серед керівників державних служб мають 91.7% чоловіків і тільки 8.3% жінок.

Отже, економічна нерівність чоловіків і жінок підтримується системою гендерної нерівності на ринку праці. Насамперед це стосується сфери професійної зайнятості, можливостей самореалізуватися різними шляхами, серед яких чільне місце посідає кар'єрне просування сходами бюрократичного, професійного чи фінансового успіху. По службовій драбині просувають в більшості чоловіки: періодичність підвищення кваліфікації в середньому у всіх галузях економіки сьогодні складає для жінок - 20 років, для чоловіків - 13 років. Хоча рівень зайнятості чоловіків і жінок майже однаковий, але перевага надається чоловікам, бо чоловік вважається стабільнішим працівником, ніж жінка, бо жінка більше часу приділяє сім'ї, бере декретну відпустку, й тому не є вигідною для організації. Жінки переважають серед безробітних, що мають вищу освіту (70%) і складають 80% усіх безробітних - випускників вищих навчальних закладів.

Протягом тривалого періоду часу заробітна плата жінок у середньому по країні не перевищує 70% заробітної плати чоловіків. В жодній з галузей заробітки жінок не перевищують заробітки чоловіків. Найбільш суттєвим прояв цієї нерівності є у тих галузях економіки, де переважну більшість працюючих складають жінки. Незважаючи на високу професійну та освітню підготовку, жінки обіймають посади менш престижні, менш оплачувані, тому отримують заробітну плату в середньому на 30,7 відсотків меншу, ніж чоловіки.

Наявна в суспільстві дискримінація за ознакою статі виявляється у невизнанні виробничої праці жінок у домашньому господарстві як соціально значущої. З врахуванням домашньої роботи жінки в середньому зайняті різними видами робіт майже на 25% часу більше ніж чоловіки. Вибудовується цікавий ланцюжок соціальних ролей і прав жінок в українському суспільстві, коли для соціальної самореалізації жінка повинна мати дітей. Паралельно вона повинна робити внесок до сімейного доходу, тобто працювати поза домом (хто при цьому одночасно працює в межах сім'ї, зрозуміло без коментарів), але робота не повинна перетворитися на кар'єру (а як же тоді заробити нормальні гроші?). Такі погляди призвели до того, що в сучасній Україні жінки практично відсутні у вищих ешелонах виконавчої та законодавчої влади.

Продовжує посилюватися гендерна асиметрія у зв'язку з розвитком ринкових відносин і зростаючою конкурентністю у соціально-економічній царині. Так, у результаті фактично нерівноправного з чоловіками становища в суспільстві за радянських часів, у процесі здійснення реформ жінки були усунені від джерел розподілу та перерозподілу ресурсів і продуктів, отже не змогли взяти активної участі у приватизації й комерціалізації різних форм власності. А саме прибутки і форми його одержання стають сьогодні головними структурованими чинниками українського суспільства. Участь жінок у підприємницькій діяльності ще не стала вагомою. І хоча точних даних немає, але можна сказати, що частка жінок, зайнятих у сфері бізнесу,

становить приблизно 1,0 % (в Росії – до 3,0 %). Реальністю нашого життя стала дискримінаційна політика наймачів стосовно жінок, особливо молодого віку.

Важливими є результати опитування громадської думки щодо економічних, політичних прав та соціальних гендерних ролей у суспільстві, проведеного на зламі тисячоліть в 60 - ти країнах світу, включаючи Україну.

На жаль, порівняльний аналіз цих досліджень свідчить про значну віддаленість українського суспільства від розвинених ліберально-демократичних країн.

За цими дослідженнями, знову ж таки видно, що в Україні давно досягнуто рівність можливостей одержання всіх рівнів освіти і тут можна говорити про наближення до гендерної рівноваги. Проте опитування громадської думки фіксує неоднозначне ставлення до необхідності здобуття освіти чоловіками й жінками. Ось як виглядає Україна на тлі інших регіонів світу щодо згоди чи незгоди з тим, що освіта важливіша для хлопчиків, ніж для дівчаток. В Україні кожен п'ятий опитаний (20%) висловив згоду з твердженням, що освіта більше необхідна для хлопчиків. Причому українські чоловіки значно частіше (25%), ніж жінки (15%), впевнені у важливості освіти насамперед для хлопчиків. Отже, за загальним розподілом відповідей у цьому питанні Україна не відрізняється від інших країн Східної Європи, Азії та Африки, де також кожен п'ятий респондент вважає, що освіта є важливішою для хлопчиків, ніж для дівчаток.

За традицією, що відтворюється віками, від жінок суспільство очікує виконання насамперед ролей матері та домогосподарки (навіть якщо жінка працює поза домом), а від чоловіків - ролей працівника-годувальника та політичного лідера. Міра неприйняття такого чоловічого й жіночого рольового набору дуже різниться серед регіонів світу. Про це говорить статистика проведеного в Україні дослідження, коли лише 55% опитаних вважають, що жінки й чоловіки мають рівні права в нашій державі. До того ж чоловіки переконані в цьому значно частіше (65%), а ніж жінки (47%). Дані досліджень у 60-ти країнах світу показало, що серед інших східноєвропейських країн за ціннісно-нормативними уявленнями населення України більшою мірою наближене до Азії й Африки, аніж до Західної Європи. Так, Україна давно вже належить до країн, де стимулюється та схвалюється заняття жінок оплачуваними видами діяльності. Навпаки, мало хто заперечує проти участі жінок у забезпеченні сімейного добробуту. Переважна більшість опитаних українських громадян (75%) згодні з тим, що обоє - і чоловік, і дружина - повинні робити внесок до сімейного доходу. Ніякої відмінності між думками чоловіків і жінок не існує. Проте ставлення до жінок як до рівних за правами й можливостями учасниць на ринку праці є далеко неоднозначним.

Гендерна дискримінація дуже швидко виявляє себе в ситуації економічної кризи та безробіття, знаходячи виправдання й підтримку серед громадян. Так, на запитання "Чи згодні Ви з тим, що якщо не вистачає робочих місць, чоловіки повинні мати більше прав на одержання роботи, ніж жінки?" загалом 35% українства дало позитивну відповідь. Цей поширений у суспільстві патріархальний стереотип про справжнього чоловіка-годувальника призводить до постійно відтворюваної різниці середньої заробітної плати чоловіків і жінок, що нині складає близько 30,7 %, звичайно ж, не на користь останніх. Найбільш дискримінованими в цій ситуації можуть виявитися жінки, що є єдиними годувальницями своїх дітей, до того ж кількість таких сімей у суспільстві постійно зростає.

Гендерна нерівність у політичній сфері

Свідченням глибокої гендерної нерівності в країні та відсутністю рівноваги між жінками і чоловіками у політичній сфері є кількість жінок-депутатів парламенту, де співвідношення жінок чоловіків стало 1:19. Статистика чітко показує недостатнє представництво жінок у Верховній Раді, на керівних посадах в органах виконавчої влади та управління. Оскільки жінки в нашому суспільстві мають інші потреби ніж чоловіки, то виходить, що жінки України, їх проблеми, цінності та стандарти залишаються незабезпеченими, нереалізованими. Статистика доводить, що політична влада в Україні є практично одностатевою, тому виходить, що більшість населення (пригадаймо, що жінок таки 54%) нашої країни у сферах державного та громадсько-політичного життя не мають виразників своїх поглядів та побажань. Все це не дає змоги жінкам реально

впливати на процес прийняття рішень і брати активну участь у їх реалізації, знижує статус жінок у суспільстві.

У різних видах політичної діяльності (участь у виборах, інтерес до політики, підтримка тих чи тих політичних партій і лідерів, участь у політичних акціях, робота в органах виконавчої та законодавчої влади) співвідношення чоловіків і жінок суттєво різниться. У суспільній свідомості за жінкою не вкоренився образ працівниці й політичного лідера, а й досі продовжує домінувати образ матері-доглядальниці, виховательки й домогосподарки. Тому жінки практично не беруть участі у виробленні державної політики, залишаючись пасивними спостерігачами й виконавцями, а також реципієнтами соціальної допомоги. У той час як реалізація громадянських прав передбачає повноцінну участь не тільки чоловіків, а й жінок на всіх рівнях функціонуючих у суспільстві соціальних інституцій, включаючи однаковий доступ до усіх позицій соціальної структури суспільства. Політика держави, основні принципи та механізми втілення якої формулюються переважно представниками однієї статі, не може відповідати потребам усіх громадян. Відсутність чи мізерне представництво жінок в органах, що приймають політичні рішення, є важливою проблемою навіть для сучасних ліберальних демократій, не кажучи вже про країни, що розвиваються чи трансформуються.

Хоча в українському суспільстві протягом останнього десятиліття з'явилося вже чимало жінок-політиків, керівників політичних партій і організацій, значна частина населення, порівнюючи жінок і чоловіків як політичних лідерів, кращими вважає чоловіків. Серед опитаних в Україні згоду з тим, що чоловіки є кращими політичними лідерами, ніж жінки, висловили 45%. Проте щодо такої оцінки представники двох статей не є єдиним думцями. Переконалими в оцінюванні себе як кращих політичних лідерів є 60% чоловіків. На тлі інших регіонів світу українське суспільство щодо визначення переваги політичних лідерів за гендерною ознакою наближене до країн Східної Європи та Азії й однаковою мірою віддалене як від африканських, так і від розвинених західних країн.

Розбудова громадянського суспільства на засадах демократичної культури

У системі світового оновлення й реформування Україна прагне до творення громадянського суспільства на нових, гуманітарних засадах, що є передумовою демократичного устрою. Демократичне громадянське суспільство, його система життєздатні лише при формуванні демократичної культури соціуму.

Демократизація і гуманізація соціального життя - магістральні вектори розвитку українського суспільства. Принципи соціальної інтеграції, консолідації і партнерства, закладені в основу теорії та практики сучасного гуманізму, спрямовують соціальний розвиток шляхом:

- тлумачення тих форм нерівності, які завдають людям страждань, вселяють почуття незахищеності й невпевненості;
- посилення справедливості та надання рівних прав і можливостей усім представникам суспільства незалежно від статі, віку, раси, віросповідання та політичної приналежності (64,4).

Долання традиційних гендерних стереотипів, творення нових форм і загальнолюдських стандартів для жінок і чоловіків, гендерної культури нового взірця - потреба перебудови України у контексті світової спільноти, створення нових форм міжнародного спілкування та міжнаціональних відносин.

Політика й суспільно-політичні структури держави відіграють першочергову роль у моделюванні умов життя, інституціоналізують збереження і відтворення статусу тієї чи іншої статі. Тривала історія дискримінації та обмежень, пов'язаних із кожною з ролей, які відіграють обидві статі, непомітно впливає на наші повсякденні дії та рішення.

Демократичний розвиток суспільства не може обминути феномен і проблему домінування способу життя, ідеологічних засад та інтересів, притаманних чоловічій статі, відтворення цих норм економічними, політичними та іншими структурами. Проблема не в жінках, а в ієрархії статей, в якій чоловік займає вищу позицію у порівнянні зі "слабкою статтю". Тому на порядку денному стоїть проблема створення справді рівних відносин партнерства між чоловіками та жінками і такого розподілу відповідальності, який би дав можливість ліквідувати порушення

рівноправності, що існують у різних сферах життя, в тому числі у сфері прийняття політичних рішень.

Розвиток та підвищення рівня демократичної репрезентативності - один з аспектів становлення паритетної щодо гендеру демократії. Можна стверджувати, що зміцнення ідей та практики рівної участі чоловіків і жінок у політичному житті має розглядатися не як загроза суспільному розвитку, а як чинник, що йому сприяє.

Тема 17. Формування гендерної політики в Україні.

Формування гендерної політики передбачає подолання стандартних умов тоталітарного життя й утвердження рівності прав, людських взаємин між чоловіками й жінками в суспільстві. Гендерна культура і політика поєднують у собі збалансовану стратегію на забезпечення умов людського життя, творення нових цінностей, виявлення енергії суспільства і людини, спрямованих на людський розвиток.

В цьому контексті, важливо дослідити питання, що таке *гендерна політика* ?

Колективом науковців та громадських діячів Державного інституту проблем сім'ї та молоді та Українського інституту соціальних досліджень на початку 2003 р. було розроблено *Проект стратегічних напрямів державної політики щодо забезпечення гендерної рівності з урахуванням суттєвих зрушень у сприйнятті гендерної проблематики, змін пріоритетних напрямків реалізації політики стосовно жінок і чоловіків на міжнародному та національному рівнях.*

Як зазначається у проекті цього документа, "постановка питання про досягнення рівності між статями вимагає суспільних змін на багатьох рівнях, включаючи зміни у ставленні і підходах до гендерних проблем у законодавстві, в економіці, структурі й процедурі прийняття політичних рішень, тощо. Політика стосовно статей має стати одним з пріоритетних напрямів державної політики в Україні в цілому".

Проект Стратегічних напрямів державної політики щодо забезпечення гендерної рівності визначає основні напрями діяльності органів законодавчої, виконавчої і судової влади, а також громадянського суспільства в напрямі становлення та розвитку гендерної демократії в Україні.

Цим документом декларуються основні стратегічні напрями державної політики щодо забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві. Як зауважують автори, положення цього документу мають використовуватися для подальшої розробки законодавчих та інших нормативних актів з питань гендерної рівності.

Концептуальною основою цього документу є комплексний підхід до проблеми рівності жінок і чоловіків, який передбачає реорганізацію, поліпшення, удосконалення й оцінку процесів прийняття рішень з метою впровадження принципу гендерної рівності в усі сфери державної політики, які прямо чи опосередковано стосуються життя жінок і чоловіків. При цьому принцип гендерної рівності поєднується з традиційним принципом підтримки жінок, який не втратив своєї актуальності з огляду на те, що жінки ще займають нижчі, ніж чоловіки, позиції в соціальній, економічній і політичній структурах українського суспільства.

В даному документі *державна політика щодо забезпечення гендерної рівності* визначається як комплексна, цілеспрямована діяльність держави, яка здійснюється через законодавчу, виконавчу і судову гілки влади як на національному, так і на регіональному рівнях на основі врахування гендерного аналізу, і спрямована на *ліквідацію всіх форм дискримінації за ознакою статі та досягнення рівного розподілу економічних, соціальних і політичних ресурсів між жінками і чоловіками.*

Метою державної політики щодо забезпечення гендерної рівності є гарантування прав і свобод жінок і чоловіків України відповідно до Загальної декларації прав людини та інших міжнародних норм законодавства з питань гендерної рівності, рівних можливостей у користуванні цими правами і свободами.

Об'єктом державної політики щодо забезпечення гендерної рівності є жінки й чоловіки України як рівноправні особистості в системі демократичних відносин, а також державні та громадські інституції, діяльність яких спрямована на формування засад гендерної демократії в українському суспільстві.

Суб'єктом державної політики щодо забезпечення гендерної рівності є органи влади усіх рівнів, підприємства та організації усіх форм власності і напрямів діяльності, політичні партії, професійні спілки, релігійні конфесії, міжнародні представництва, які офіційно визнаються і діють в Україні.

Основними пріоритетами державної політики щодо забезпечення гендерної рівності визнано:

- узгодження державної правової бази щодо питань гендерної рівності з вимогами міжнародного законодавства для забезпечення дотримання прав жінок і чоловіків в єдності з основними правами та свободами людини;
- створення правових норм, необхідних для здійснення на практиці конституційного принципу рівних прав та можливостей;
- забезпечення координації діяльності суб'єктів державної політики щодо забезпечення гендерної рівності на локальному, регіональному, національному та міжнародному рівнях;
- забезпечення умов для ліквідації всіх форм гендерної дискримінації в українському суспільстві;
- сприяння забезпеченню та контролю за дотриманням рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життя.

Далі в документі прописуються основні **стратегічні напрямки досягнення гендерної рівності**:

- забезпечення гендерного паритету у рівні життя;
- забезпечення рівних прав і можливостей статей у всіх сферах життя суспільства (правова сфера, система трудових та економічних відносин, сфера політичного і громадського життя, рівень прийняття рішень, сфера приватного життя, сфера охорони здоров'я, освіти і науки);
- сприяння трансформації гендерних ролей і стереотипів;
- викорінення насильства, торгівлі і контрабанди людьми тощо, що є реальним втіленням комплексного підходу до гендерних перетворень у суспільстві.

Умовами успішної реалізації Стратегічних напрямів із забезпечення гендерної рівності в Україні мають стати виконання нашою державою основних положень Конвенції ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок", створення відповідної соціально-економічної, матеріально-технічної та інформаційної бази для здійснення гендерної політики в Україні, вдосконалення національного механізму забезпечення гендерної рівності, застосування гендерного аналізу і гендерної експертизи як найважливіших компонентів універсального соціально-економічного аналізу гендерної політики, впровадження регулярного моніторингу дотримання гендерних принципів та використання гендерночутливої статистики в усіх сферах державної політики, активізація діяльності громадянського суспільства щодо вирішення проблем формування гендерного паритету, введення правової освіти для усвідомленнями жінками і чоловіками своїх громадянських прав, впровадження гендерного підходу в освітню політику, підготовка експертів та спеціалістів з гендерних питань, проведення інформаційних кампаній і спеціальних заходів для підвищення гендерної культури населення.

Реалізація положень проекту Стратегічних напрямів досягнення гендерної рівності має базуватися на використанні наступних механізмів:

- прийняття законодавчих актів, рішень державних органів, спрямованих на реалізацію державної політики із забезпечення гендерної рівності;
- організація діяльності органів державної влади всіх рівнів, структурних підрозділів, що займаються питаннями гендерної рівності;
- виділення у державному та місцевих бюджетах цільових коштів на фінансування державної політики з забезпечення гендерної рівності, залучення матеріальних і фінансових ресурсів підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, неурядових організацій, зацікавлених у реалізації політики гендерної рівності.

Розробка і прийняття Стратегічних напрямів державної політики щодо забезпечення гендерної рівності дозволить подолати негативну ситуацію, яку експерти, що проводили

гендерне дослідження українського законодавства, оцінюють як відсутність гендерної політики, яка лише набирає певного оформлення, відсутність чіткого визначення в політичних документах інтересів і потреб чоловічої та жіночої частин населення, характеру процесу їх гендерних відносин, окреслених гендерних цілей, гендерного компоненту в державній і партійній політиці.

Гендерна політика, що перебуває на етапі становлення в Україні, її орієнтації та стандарти, механізми здійснення, мають розкрити нові аспекти у формуванні та функціонуванні всієї системи державних і громадських структур, а також у системі їх взаємодії та взаємозв'язку. В цьому важливу роль відіграє Програма "Гендер у розвитку" ПРООН, яка цілеспрямовано проводить значну діяльність з формування гендерної концепції розвитку та гендерної культури населення, гендерного виховання та освіти, сприяння гендерному спрямуванню роботи державних і громадських структур різних рівнів, здійснення гендерного аналізу сучасного права.

У 1999 р. на виконання Національного плану в межах проекту "Гендер у розвитку" ПРООН було видано книгу "Гендерний аналіз українського суспільства".

Вперше обрано гендерний підхід до аналізу становища жінок і чоловіків в українському суспільстві, міжстатевих відносин, місця й ролі кожної статі у розвитку громадянського суспільства.

Досліджуючи проблему гендерної культури всієї системи права і законодавства, найважливішими напрямками вдосконалення якої визначено такі:

- розробка концепції державно-правової політики щодо гендерної рівності з урахуванням реальних умов перехідного періоду, творення суспільства з новим політичним і соціально-економічним устроєм, особливостей ментальності народу;
- приведення всієї системи законодавства у відповідність до конституційних принципів і норм гендерної рівноправності, забезпечення гендерної збалансованості в суспільстві;
- здійснення гендерної експертизи щодо ефективності законодавства, механізмів його практичної дії, інвентаризація законів і підзаконних актів як тих, що безпосередньо регулюють соціально-статеві відносини, так і тих, які мають опосередкований вплив на вирішення цих питань;
- узгодження національного законодавства щодо рівних можливостей обох статей, людських прав жінки й чоловіка з міжнародним правом;
- проведення наукового аналізу реально існуючих соціально-статевих відносин, їх взаємозв'язку з усією системою суспільних відносин і вироблення механізмів удосконалення гендерних аспектів права;
- розробка програми щодо доцільності гендерного права і вивчення його як навчальної дисципліни у вищих навчальних закладах;
- розробка правового механізму внесення правових ініціатив і нормотворчості та забезпечення можливостей для цього;
- вироблення напрямків формування гендерної культури, втілення правової культури рівних можливостей в усіх сферах життєдіяльності, організація гендерної освіти в суспільстві для подолання стереотипів щодо жінки як соціально "іншої істоти", яка має лише "природне призначення" - виконувати роль "дітородної машини";
- осмислення європейської (англосаксонської) концепції загального права, яке найближче стоїть до безпосереднього вирішення нагальних конституційних питань рівноправності статей засобами захисту прямої, безпосередньої дії.

Створення органів державної підтримки по забезпеченню гендерного рівноправ'я

Свідченням прагнення до нового підходу у вирішенні гендерних питань було створення низки державних органів, що опікувались даною проблемою.

Першим державним органом, який привернув увагу до проблеми статусу жінки в Україні і поставив питання про її дискримінаційне становище, була **Постійна комісія у справах жінок, охорони сім'ї, материнства і дитинства**, створена у 1990 р. Верховною Радою України дванадцятого скликання. Парламентська комісія висунула як державну проблему - подолання нерівного й нерівноправного становища жінки в українському суспільстві, правового

забезпечення цього процесу, поліпшення умов праці, соціального захисту прав сім'ї, захисту прав дитини. З ініціативи цієї комісії Україна ратифікувала Конвенцію про права дитини та привернула увагу до невиконання Україною Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок. Комісія ініціювала прийняття ряду законів.

У 1992 р. у зв'язку зі змінами в суспільному житті та прийняттям законів про громадянство України та про власність Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю в Україні», Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" та ін. Парламентська комісія розгорнула діяльність по створенню індустрії дитячого харчування в Україні, порушила питання про підготовку державної програми. Ці процеси "Планування сім'ї" і необхідність програми "Діти України" та включилась в її розробку тощо.

Діяльність цієї комісії Верховної Ради ґрунтувалася на "охоронній" концепції стосовно жінки. Та все ж вона привернула увагу до осмислення реальних процесів, змін у становищі жінки в країні, аналізу умов її життєдіяльності. Вся діяльність комісії послідовно спрямовувалася на утвердження статусу жінки, рівного із статусом чоловіка, на врегулювання гендерних відносин, на правове їх забезпечення, хоча міжнародна термінологія гендеру не була широко вживаною в її документах.

За ініціативою і наполяганням парламентської комісії у 1993 р. було створено **Сектор у справах жінок, охорони сім'ї, материнства та дитинства Кабінету Міністрів України**. Щоб піднести питання становища жінки на рівень державної ваги, сектор уряду розробив Державну програму "Про довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства", затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 28 липня 1992 р. У програмі визначено напрями державної і громадської діяльності з подолання становища жінки як нерівноправного і забезпечення гендерної рівності.

Згодом ідею забезпечення гендерної рівності уряд спрямує на рівень розробки і вдосконалення національної концепції гендерної політики та пошуку механізмів її оптимального втілення в життя. Одним із аспектів роботи сектору стала робота над Національним планом дій на 1997-2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві. У плані враховано ідеї і пропозиції Пекінської Декларації і Платформи дій. Щоб встановити реальну рівноправність в країні, зміни в становищі й статусі жінки пов'язуються із змінами в становищі чоловіків.

У документах з питань планування сім'ї, захисту прав людини, статусу жінок та інших дається система стратегічних напрямів, що визначають утвердження соціальних відносин як паритетних між жінкою і чоловіком, між особистістю і сім'єю, між сім'єю і державою, між дорослим і дитиною. Стратегічним напрямом діяльності є гендерна експертиза законодавства. Все це значний крок у постановці та вирішенні жіночих і гендерних проблем. Прогресивний його зміст полягає в тому, що суспільний розвиток пов'язується з ідеєю автономності таких елементів соціальної структури, як людина, сім'я, колектив, що основи демократизації, в тому числі гендерної демократії, становлять суверенітет, самостійність, свобода вибору, активність дії, а не державний патерналізм. За такого підходу становище жінки і чоловіка розглядається у взаємозв'язку із створенням рівних можливостей для обох статей.

Державна довгострокова програма і національний план дій з питань поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі в суспільстві втілювали нові підходи в оцінці становища жінки й чоловіка в суспільстві, та все ж ще зберігали елементи патріархальності. Це відображало загальні політичні погляди у владних структурах на гендерні проблеми.

Як логічне продовження розпочатого творення системи органів з питань статусу жінок у 1995 р. було створено **Комітет у справах жінок, материнства і дитинства при Президентові України**, який припинив своє існування в 1996 році після створення Міністерства України у справах сім'ї та молоді.

У затвердженому Указом Президента України від 4 грудня 1996 р. Положенні про **Міністерство України у справах сім'ї та молоді** зазначається, що цей центральний орган забезпечує проведення в життя державної політики з питань сім'ї, жінок, молоді та дітей на всій

території України, здійснює керівництво дорученою йому сферою управління, несе відповідальність за її стан і розвиток.

Мета створення міністерства зумовила і його завдання, головними з яких є:

- підготовка спільно з іншими центральними органами виконавчої влади науково обгрунтованих пропозицій щодо формування державної політики у сфері становища сім'ї, жінок, молоді та дітей, демографічної ситуації, заохочення материнства, забезпечення здорового, всебічного розвитку молоді та дітей, їх виховання на засадах гуманізму;
- розробка та контроль за виконанням цільових програм з питань поліпшення становища сім'ї, жінок, молоді та дітей, організація роботи спеціальних установ для неповнолітніх, профілактики правопорушень, запобігання бездоглядності дітей;
- проведення експертизи законів, інших актів законодавства, які стосуються прав та інтересів сім'ї, жінок, молоді та дітей, розробка пропозицій щодо їх відповідності міжнародним нормам;
- розробка і забезпечення реалізації спільно з іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади заходів, спрямованих на поліпшення становища сім'ї, жінок, молоді та дітей;
- координація діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення прав та інтересів сім'ї, жінок, молоді та дітей;
- здійснення міжнародного співробітництва з питань сім'ї, жінок, молоді та дітей.

Очевидним у роботі міністерства, як і інших зазначених структур, є охоронне спрямування політики стосовно жінок. На жаль, серед завдань міністерства не йшлося про гендерну політику як основну в формуванні сім'ї, міжстатевих відносин і вихованні молоді, про сприяння творенню гендерної демократії в країні, що визначено основними напрямками діяльності для світового співтовариства на Четвертій Всесвітній конференції ООН зі становища жінок (Пекін, 1995 р.), документи якої схвалені керівником делегації України.

У грудні 1997 р. з метою здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захисту прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі Верховна Рада України прийняла Закон України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини". Лише протягом першого півріччя 1998 р. до нього надійшло понад три тисячі заяв від громадян. Цей орган розгорнув роботу по боротьбі з торгівлею людьми, зокрема жінками, тощо.

У березні 1997 р. при Міністерстві України у справах сім'ї та молоді, було створено консультативно-дорадчий орган - **Координаційну раду у справах жінок**, що покликана сприяти формуванню в суспільстві громадської думки про актуальність забезпечення рівноправної з чоловіками участі жінок у процесі становлення державності, забезпечувати широке представництво їх в органах державної влади і органах місцевого самоврядування. Аналогічні координаційні ради створені при місцевих державних адміністраціях із залученням представників всеукраїнських, міжнародних і місцевих громадських організацій.

Але Координаційна рада не змогла охопити всіх порушених сьогоднішнім питанням паритетності, і у березні 1998 р. Міністерство України у справах сім'ї та молоді прийняло рішення про створення Ради рівних можливостей (Гендерної ради). Це - аналітичний і консультативно-дорадчий орган при цьому міністерстві. До неї увійшли жінки та чоловіки - фахівці різних галузей, науковці, представники міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, а також громадських структур.

Компетенція Ради, порівняно з попередніми державними структурами з питань жінок, за обсягом новаторська. Основні її завдання пов'язані з правовими основами досягнення гендерної рівності. Фактично спостерігаються підходи до необхідності формування гендерного права. Таке гендерне право уже існує в деяких розвинутих країнах світу. А отже, відповідно до нього відбуватимуться зміни в державному та суспільному механізмі.

Основними завданнями ради є:

- забезпечення гендерної експертизи законодавства України та проектів законодавчих актів, спрямованих на дотримання фактичної рівності статей;

- проведення аналізу законодавства України щодо відповідності його міжнародному праву стосовно рівноправності жінок і чоловіків;
  - внесення пропозицій до органів державної влади про зміни і доповнення до законів, що суперечать принципам гендерної рівноправності;
  - ініціювання форм громадського контролю за додержанням законодавства;
  - участь у формуванні гендерної політики;
  - консультативно-інформаційна діяльність з гендерних питань.
- Основними напрямками діяльності Ради рівних можливостей є:
- участь у розробці національних механізмів залучення жінок до процесу прийняття рішень на всіх рівнях владних структур;
  - вироблення різноманітних засобів й знаходженні шляхів забезпечення гендерної рівноправності в усіх сферах життя;
  - сприяння у формуванні громадської думки стосовно рівноправності статей;
  - розроблення механізмів викорінення з практики діяльності державних органів та неурядових структур усіх форм дискримінації за ознаками статі;
  - формування гендерної культури.

Відповідно до цих напрямів Рада розробляє заходи щодо гендерної збалансованості в державних та громадських структурах на основі принципів гендерної демократії, сприяє дослідженню природи статевої незбалансованості в суспільстві та визначенню шляхів її подолання.

Тема 18. Українське законодавство і врегулювання гендерних відносин

Правові акти по забезпеченню гендерної збалансованості в суспільстві

З метою забезпечення гендерної збалансованості українського суспільства важливою є проблема подолання гендерної асиметрії. Це можливо лише за умови розвинутої системи права і політичної та правової культури. Перед українським жіноцтвом стоїть завдання — оволодіти правовими механізмами входження в політичну владу і механізмами впливу на її функціонування. А з боку держави є потреба у прийнятті законодавчих актів, цільових програм щодо зменшення диспропорції представництва обох статей в органах законодавчої та виконавчої влади.

Це відповідатиме ідеям Пекінської конференції про формування парламентів країн світу на основі принципу пропорційного представництва жінок і чоловіків — "50/50". Міжнародна спільнота підтримує ідею гендерних квот у країнах з перехідною економікою.

Світовий досвід свідчить, що прогресу в сфері гендерної рівноправності важко досягти без запровадження системи квот. Ця система сприяє збільшенню кількості жінок на керівних та інших відповідальних посадах. Тут не йдеться про надання переваги жінкам. Ці квоти є правовою формою коригування гендерної збалансованості в суспільстві, упорядкування системи гендерної демократії, паритетного представництва в органах влади. Тобто мова йде про гендерні квоти – регулювання представництва жінок та чоловіків у списках кандидатів у депутати, на державну службу тощо.

За сучасного рівня політичної та правової культури в Україні ця ідея ще не може бути повною мірою реалізована. Проте вже намітилася тенденція до її втілення через поступове прийняття правових актів, пов'язаних із забезпеченням гендерної збалансованості в органах влади. Цього вимагає конституційне визначення розвитку української державності як демократичної, правової і соціальної.

Сьогодні, вирішення на політичному рівні проблем, пов'язаних зі становищем жінок в Україні здійснюється *Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством праці та соціальної політики України, Комітетом з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму та іншими.*

Урядом України було затверджено *"Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001—2005 роки"*, а Президент України 25 квітня 2001р. підписав Указ *"Про підвищення соціального статусу жінок*

в Україні". Ці документи спрямовані на вдосконалення національних механізмів поліпшення становища жінок та підвищення їхнього статусу в суспільстві, забезпечення участі жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях влади тощо.

"Національною програмою дій на 2001—2005 роки" сформовано тактику реалізації державної політики підвищення статусу жінок у суспільстві, визначено її пріоритети, серед яких:

- врахування гендерних аспектів у формуванні державної політики, програм і проектів;
- заборона дискримінації за ознакою статі на ринку праці, при найманні на роботу, просуванні по службі.

Дана програма визначила цілий рід завдань, до яких відносяться:

- Розробити і подати пропозиції щодо врегулювання питань організації перепідготовки і підвищення кваліфікації жінок, які повертаються з відпустки по догляду за дитиною, посилення організаційних і правових гарантій для реалізації жінками права на працю.

- Розробити і подати пропозиції щодо поліпшення становища жінок, більш широкого залучення їх до активної участі в усіх сферах життя суспільства, сприяння розкриттю їх інтелектуальних і творчих можливостей.

- Подавати пропозиції щодо здійснення контролю за безпекою праці жінок, ефективного розв'язання соціальних проблем працівниць, які виховують дітей, для включення їх до проектів угод між Кабінетом Міністрів України, Конфедерацією роботодавців, всеукраїнськими профспілками і профспілковими об'єднаннями.

- Організувати проведення просвітницьких заходів і розробити інформаційно-методичні матеріали з питань збереження та зміцнення здоров'я жінок і дітей.

- Організувати і проводити для жінок-інвалідів культурно-спортивні фестивалі "Жінка з особливими потребами".

- Розробити програму підтримки молодих учених з метою забезпечення реалізації рівних можливостей жінок і чоловіків у науковій діяльності.

- Започаткувати проведення щорічного конкурсу на кращу наукову працю жінки-науківця.

- Сприяти діяльності закладів, центрів та служб, що надають медико-психологічну та соціальну допомогу жінкам і дітям, які стали жертвами насильства (у тому числі сімейного) або опинились у скрутній життєвій ситуації.

- Продовжувати вивчення, узагальнення та поширення міжнародного досвіду у справі запобігання торгівлі жінками і дітьми, проводити семінари, робочі зустрічі, "круглі столи" з цих питань.

- Проводити інформаційну та роз'яснювальну роботу серед населення з питань запобігання торгівлі жінками. Забезпечити випуск та розповсюдження спеціальних видань (бюлетені, брошури, рекомендації, пам'ятки тощо).

- Подати Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо утворення у м. Києві центру реабілітації для дітей та жінок, які постраждали від торгівлі людьми.

- Вивчити досвід Київського національного університету імені Тараса Шевченка щодо підготовки і впровадження курсу лекцій про рівні права та можливості жінок і чоловіків (гендерні питання). У разі визнання цього досвіду позитивним сприяти його поширенню в інших вищих навчальних закладах I—IV рівня акредитації.

- Вивчити питання про збалансоване за статями представництво жінок і чоловіків в органах державної влади та подати Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо ефективного формування резерву кадрів для органів виконавчої влади.

- Забезпечити проведення експертизи законодавчих актів України стосовно забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерна експертиза) з метою приведення законодавства у відповідність з міжнародними актами і договорами та за результатами цієї експертизи подати пропозиції Кабінетові Міністрів України.

- Сприяти діяльності громадських жіночих організацій з метою залучення жінок до активної участі в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

- Забезпечити об'єктивне висвітлення у засобах масової інформації стану виконання в Україні положень Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Декларації ООН щодо викорінення насильства у ставленні до жінок та дітей, заключних документів спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН "Жінки у 2000 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток і мир у XXI столітті", конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці, а також цього Плану дій.

- Подавати Кабінетові Міністрів України інформацію про поліпшення становища жінок, сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві та стан виконання цього Плану дій та інші.

Отже, можна говорити про достатньо серйозні кроки держави у формуванні гендерної політики, сприяння запровадженню ідей гендерної рівності та справедливості у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Конституційні принципи правового статусу особи

Ідея прав і свобод людини становить собою базис конституціоналізму. Законотворчий процес із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні є актуальною політико-правовою проблемою. Юридичну основу цього процесу становлять положення про те, що права жінки є невід'ємною частиною загальних прав людини. Після здобуття незалежності Україна пішла шляхом створення громадянського, демократичного суспільства, щоб забезпечити найповніші індивідуальні права та свободи для всіх громадян незалежно від статі, віку, національної чи соціальної приналежності, взяла на себе зобов'язання щодо захисту прав людини, у тому числі й прав жінок. Виокремлення саме цієї групи прав є дуже важливим кроком, оскільки світовий досвід довів, то ігнорування жінок в якості суб'єктів загальнолюдських прав ("безгендерність") найчастіше є свідченням невизнання їх рівноправності з чоловіками, нерівності можливостей у всіх сферах суспільного життя.

Конституція України - вищий нормативно - правовий акт, який закріплює та гарантує основні права й свободи громадянам України. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Основні принципи правового статусу особи закріплені в Конституції України:

- відповідності прав і свобод міжнародним правовим актам (ст.9),
- невідчужуваності та непорушності її прав (ст.21),
- гарантій прав і свобод людини і громадянина (ст.22),
- єдності прав і обов'язків (ст.23),
- рівності прав і свобод осіб (ст.24).

Конституційно в такому обсязі вони закріплені вперше в історії країни.

Гендерна теорія і Конституція України - це досить широка тема, до якої з середини 90-х рр. все частіше звертаються вчені-правознавці (Т.М. Мельник, К.Б. Левченко, А.С. Олійник, О.М. Руднева, Ю.М. Тодика, М.В. Буроменський, Ю.М. Грошевий та ін.). Ця тема має різні аспекти, найактуальніший з яких - конституційне забезпечення процесів формування та розвитку гендерної політики в Україні, виявлення та аналіз "гендерного конструкта Конституції України", гендерної рівності як принципу права в Україні.

Кожний громадянин суспільства - як чоловік, так і жінка - вільний розпоряджатися всією повнотою соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод, що проголошено у ст.24 Конституції та в законах України. Особливістю конституційної статті щодо гендерної рівності є те, що серед прав і свобод окремо виділяється право жінки і чоловіка на рівність перед законом, самостійне основне право особи, повага до якого має бути гарантована кожній людині, а також гарантії цього права та шляхи їх забезпечення. Це значний крок у становленні гендерної демократії в Україні. Визначаються і гарантії цього права, передусім шляхом надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; здійснення спеціальних заходів

щодо охорони праці та здоров'я жінок; встановлення пенсійних пільг; створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; надання правового захисту, матеріальної і моральної підтримки материнства й дитинства, у тому числі оплачуваних відпусток, інших пільг вагітним жінкам і матерям (74,32-33).

Відповідно до Конституції України, жінки мають рівні з чоловіками права:

- на захист життя і здоров'я (ст.27),
- на охорону здоров'я та медичну допомогу (ст.49),
- відпочинок і соціальний захист (ст.45, 46),
- на працю та її вільний вибір (ст.43).

Держава вживає необхідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у сфері зайнятості з метою забезпечення їм рівних з чоловіками прав. Розширенням державних гарантій реалізації права щодо недискримінаційного прийому на роботу є положення ст.22 Кодексу законів про працю України, згідно з якою забороняється необґрунтована відмова у прийнятті па роботу, а також будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при прийнятті на роботу. Правові, економічні та організаційні основи зайнятості населення та його захисту від безробіття, а також спеціальні гарантії держави у реалізації громадянами права на працю визначені Законом України "Про зайнятість населення".

В економічній сфері законодавство стверджує і розвиває конституційне право громадян (чоловіків та жінок) на здійснення підприємницької, а також іншої, не забороненої законом економічної діяльності.

Приватна власність охороняється законом. Чоловіки та жінки мають рівні права щодо власності, володіння, розпорядження майном особисто або спільно з іншими особами.

Гарантуються рівні права чоловіків та жінок при спадкоємстві.

Відповідно до ст.38 Конституції України, жінки, як і чоловіки, мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Законом "Про громадянство України" та ст.4 Конституції закріплені основи законодавства України щодо громадянства, а саме порядок та підстави набуття і втрати громадянства України. Законодавством України не передбачено будь-яких обмежень або дискримінаційних положень стосовно права жінок вирішувати питання про громадянство їхніх дітей. Дитина, батьки якої на момент народження перебували в громадянстві України, є громадянином України незалежно від того, народилася вона на території України чи за її межами.

Законодавство України надає жінкам рівні з чоловіками права щодо набуття, зміни або збереження громадянства і гарантує неможливість автоматичної зміни громадянства або перетворення жінки на особу без громадянства ні в разі одруження з іноземцем, ні в разі зміни громадянства чоловіка під час шлюбу. Крім того, відповідно до Закону, в жодному з таких випадків громадянка України не може бути примушена брати громадянство чоловіка. Отже, чинний Закон "Про громадянство України" відповідає конституційному принципу рівності прав і свобод громадян у цілому, міжнародним документам, в яких закладений гендерний конструкт щодо вирішення питань набуття і припинення громадянства".

Здоров'я жінок є однією з найважливіших характеристик розвитку суспільства. Доступ жінок до медичного обслуговування, зокрема в питаннях планування сім'ї, здійснюється згідно з положеннями Конституції (ст.49) та Основ законодавства України про охорону здоров'я на основі рівності прав чоловіків і жінок.

Конституція України, Сімейний кодекс гарантують рівні права при вступі у шлюб та в сім'ї.

У Конституції зазначається:

- кожен громадянин, як чоловік, так і жінка, має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст.48);
- закріплюються і гарантуються соціальні права щодо шлюбу та сім'ї;
- наголошується, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Кодекс України про шлюб та сім'ю спрямований на подальше зміцнення сім'ї, побудову сімейних стосунків на добровільному шлюбному союзі жінки і чоловіка, основаному на почутті

любові, дружби та поваги всіх членів сім'ї, всебічну охорону інтересів матері і дитини. Кожен з подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї (ч.1 ст.51 Конституції).

Правовий статус жінки і громадсько-політична діяльність

Проаналізувавши Основний закон нашої держави – Конституцію, важливо зробити більш глибокий аналіз законодавства України щодо правового становища жінок. Це дасть можливість визначити досягнення та недоліки, що стосуються цього питання.

Одним з важливих засобів забезпечення реалізації правових приписів щодо можливості використання наданих законом рівних прав чоловіків і жінок в будь-яких галузях життєдіяльності є активна громадська позиція жінок, безпосередня їх участь у політичному житті України.

Залучення все більшої кількості жінок у практику політичної та державної діяльності може відбуватися через активізацію кількох політичних механізмів і технологій:

- Введення 30-відсоткової квоти на представництво жінок у виконавчих органах влади (розглядається як тимчасова, перехідна форма підтримки паритетної демократії - за такої пропорції в управлінських органах та організаціях жінка вже може впливати на процес прийняття рішень).

- Активізація роботи жіночих політичних партій, громадських організацій, які підтримують розвиток жіночого політичного лідерства, координація дій державних та недержавних організацій.

- Формування і не лише у жіночої, але й у чоловічої частини електорату лояльного, позитивного ставлення до розвитку та зміцнення жіночого політичного лідерства.

- Посилення підтримки з боку політичних партій, громадських організацій процесу балотування та обрання жінок у депутати Верховної Ради України, обласних, місцевих та районних рад у ході політичних виборів.

Міжнародною спільнотою прийнято важливі правові документи, які регулюють цей аспект життя жінок.

По-перше, це Конвенція ООН про політичні права жінок, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 1952 р. і набула чинності 7 липня 1954 р. (19,608). В цьому документі зазначено право жінок голосувати на виборах, бути обраними в будь-які визначені законом державні та громадські установи, що потребують публічних виборів, право жінок отримувати державні посади на рівних з чоловіками умовах, не зазнаючи дискримінації.

По-друге, це Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 р. XXI сесією Генеральної Асамблеї ООН, зобов'язував держав-учасниць забезпечувати рівне для чоловіків і жінок право на користування всіма громадянськими і політичними правами.

Крім цього, рівне виборче право означало, що голоси всіх, хто приймає участь у виборах, мають однакову вагу та не розмежовуються за майновим станом, релігійною або расовою належністю, статтю чи політичними поглядами.

Виборчі права громадян, незалежно від статі, визначені у законах України:

- "Про вибори народних депутатів". В статті 3 „Рівне виборче право” зазначено, що забороняються привілеї чи обмеження, щодо кандидатів у депутати за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовних або інших ознак;

- "Про вибори Президента України". Стаття 3 „Рівне виборче право” визначає в пункті 1, що вибори Президента України є рівними: громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах, пункт 3 передбачає, що усі кандидати на пост Президента України мають рівні права і можливості брати участь у виборчому процесі та пункт 4 визначає, що забороняються привілеї чи обмеження кандидатів на пост Президента України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

• "Про всеукраїнський та місцевий референдум". В статті 7 даного закону, що має назву „Принципи участі громадян у референдумах”, зазначено, що будь-яке пряме чи непряме обмеження прав громадян України на участь у референдумі залежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, політичних поглядів, роду і характеру занять забороняються та, що громадяни беруть участь у референдумі на рівних засадах;

- та інші.

Також, жінки мають рівні права щодо вільного доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування.

Особливе місце, належить можливості жінок створювати та бути членами громадських організацій та політичних партій.

Державна вертикаль управління жіночими і гендерними проблемами не може не співпрацювати з громадськими структурами. Упродовж 90-х років в Україні було створено велику кількість громадських організацій. Найвідомішими з них є такі:

- Спілка жінок України
- Міжнародна організація "Жіноча громада"
- Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги
- Ліга жінок-виборців України "50/50"
- Всеукраїнське жіноче народно-демократичне об'єднання "Дія"
- Всеукраїнська асоціація жінок-підприємниць
- Всеукраїнська ліга українських жінок
- Союз жінок-трудівниць "За майбутнє дітей України"
- Міжнародна федерація ділових жінок "Либідь"
- Асоціація жінок "За генофонд України"
- Організація солдатських матерів України
- Всеукраїнське жіноче об'єднання "Солідарність"
- Всеукраїнський жіночий центр інформації та соціально-економічної адаптації
- Всеукраїнська громадська організація "Жінки і діти України"
- Український центр жіночих студій
- Міжнародна асоціація "Надія"
- Міжнародна громадська організація "Міжнародний фонд "Панна"
- Всеукраїнська громадська організація "Жінки України"
- Міжнародна організація "Жіночий консорціум ННД-США"
- Міжнародний жіночий правозахисний центр "Ла Страда-Україна" та інші.

Хоча в Україні існує достатньо велика кількість громадських організацій, що займаються проблемами жінок, це не надає їм можливості значною мірою впливати на політичну ситуацію в країні.

Отже, якщо жінки не матимуть можливості приймати політичні рішення, то вони не зможуть мати реальної влади навіть у приватному житті, врегулюванні питань народжуваності, розподілу праці та у шлюбних стосунках.

Забезпечення прав жінок у сфері трудових відносин

Наступна сфера суспільних відносин, яку слід проаналізувати з позиції забезпечення прав жінок, є *трудова відносина*.

Можна назвати такі гендерні проблеми в сфері праці:

По-перше, очевидна гендерна асиметрія на ринку праці, що виражається у професійній сегрегації за ознакою статі.

По-друге, стійка кореляція між часткою жінок, зайнятих у тій чи іншій професійній групі та рівнем середньої оплати праці, тобто проблема нижчої оцінки жіночої праці в цілому.

По-третє, поєднання жінками професійних та сімейних обов'язків.

По-четверте, наявність дискримінації у зайнятості за ознакою статі в опосередкованій формі.

По-п'яте, вихід жінок на ринок праці та економічна незалежність спричинили збільшення числа розлучень.

На сьогодні гендерна проблематика розглядається економічною наукою з різних методологічних позицій, а висновки часто суперечать один одному. Так, неокласичний напрям приділяє основну увагу процесам, що відбуваються всередині домогосподарства (гендерний розподіл праці у родині, шлюбна та репродуктивна поведінка), дослідженню становища жінок на ринку праці (аналіз причин і механізмів дискримінації та професійної сегрегації за ознакою статі).

Марксистський напрям досліджує гендерну проблематику з точки зору джерел та механізмів гендерної нерівності, причин і форм експлуатації жінки в родині та поза нею.

Нова інституціональна економіка робить основний акцент на вивченні шлюбних стосунків, що розглядаються як контрактні. Аналізуються внутрішня структура родини, наприклад участь членів родини у отриманні «сімейних благ», роль держави в регулюванні гендерних відносин та інше.

На стику різних підходів формується новий науковий напрям - «гендерна економіка», що можна визначити як дослідження джерел, масштабів та механізмів виявлення економічних відмінностей між чоловіками та жінками.

У царині економічних прав Конституція України гарантує забезпечення без дискримінації за ознакою статі, основних прав: права на працю, права на належні безпечні й здорові умови праці, права на справедливу, не нижчу, ніж визначену законом, винагороду. Виходячи з принципу недискримінації, гарантується право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань професії та працевлаштування.

За формування ринкової економіки, нових форм власності і господарювання поглибилася економічна маргіналізація жінок. Загострилася проблема трудових прав, особливо становище жінки на виробництві. Загальне зниження рівня життя, безробіття більшою мірою позначається на становищі жінки, оскільки вона тісніше пов'язана з домашнім господарством, поєднує його з материнською та професійною функціями. Нині зростає дискримінація жінки у сфері трудової діяльності, що робить її неконкурентоспроможною на ринку праці, більш незахищеною, ніж чоловіки. Попит на жіночу працю знизився. Адже цілі галузі економіки, в яких задіяна значна частка жіночої праці, - легка, харчова, переробна промисловість — стоять.

Все це вимагає вдосконалення економічного та соціального права, яке б усувало дискримінаційне становище жінки й гарантувало їй рівноправність з чоловіком у трудовій сфері.

Законотворча діяльність держави має бути спрямована на створення антидискримінаційного правового механізму рівних можливостей при працевлаштуванні, розірванні трудового договору, скороченні штатів, просуванні по службі, організації власної підприємницької справи тощо.

З огляду на кризу держава має регулювати політику трудової зайнятості, складовими якої є:

- різні форми підтримки галузей, де працюють переважно жінки (легка, текстильна, харчова промисловість, електроніка тощо);
- розширення мережі територіальних соціальних служб;
- створення нових робочих місць у сфері обслуговування;
- створення передумов і умов розвитку соціально-культурних галузей з їх жіночим контингентом;
- забезпечення режиму максимального сприяння малому (зокрема й сімейному) бізнесу й самозайнятості.

На шляху утвердження себе як підприємців жінки більше, ніж чоловіки зазнають різних перешкод:

- соціально-культурних - негативне ставлення до них у бізнесі, обмеження у виборі підприємницької діяльності, брак підтримки, а інколи й відкрита протидія в сім'ї;
- професійних - обмаль знань, труднощі в оволодінні інформацією, менше можливостей у здобутті та вдосконаленні своїх знань;

- освітніх - необхідність перекваліфікації та набуття сучасного рівня знань, орієнтація жінок у навчальних закладах на значно вужче коло професій і знань, ніж чоловіків;
- психологічних - невпевненість у власних силах, переборення стереотипів у ставленні до жінки з боку чоловіків, зіткнення в основному з чоловічим середовищем і набуття певних рольових форм спілкування, конфлікт рольових вимог;
- інфраструктурних - доступ до кредитів, освоєння технологій тощо.

Піднесенню жіночої активності сприяло б прийняття закону про підтримку й розвиток жіночого підприємництва в Україні. На його основі могли б розроблятися програми інформації про продукцію, яку виготовляють "жіночі" підприємства, а також програми створення інфраструктури жіночого підприємництва. У цій справі потрібна саме державна, правова підтримка та захист.

Жіноче підприємництво є формою розв'язання загальносуспільних і загальнодержавних проблем, серед яких найголовніші:

- доступ жінок до сучасного ринку праці;
- викорінення бідності;
- реалізація потенцій інтелекту жінок;
- розвиток виробництва тощо.

Вважають, і не без підстав, що малі і мікропідприємства є основною силою економічного розвитку країни. Тому важливо розвивати цей напрям, у якому важливим складником має стати жіноче підприємництво. А для цього потрібно забезпечити правове поле.

Розвиток малого підприємництва в Україні має стати складовою системи законодавчого забезпечення промислової політики, політики торгівлі, грошово-кредитної політики, політики технологій, політики щодо інфраструктури розвитку мікро і малих підприємств, фіскальної політики, освітньої політики, політики зарплати і соціального захисту працівників, політики регіонального розвитку тощо. Сприятливе правове середовище для діяльності жінок у бізнесі, у розвитку малих мікропідприємств має передбачати правовий захист і надання допомоги у подоланні бар'єрів жінкам-підприємницям.

Це, зокрема, допомога з таких питань:

- розроблення послуг, які б сприяли у розвитку ділових можливостей жінок;
- доступ їх за спрощеною процедурою до мікрофінансування;
- спрощення адміністративних процедур по створенню підприємств;
- створення мережі і забезпечення координації відомств і закладів у сфері сприяння і розвитку жіночого підприємництва;
- активізація чоловіків на підтримку цільових програм підтримки жінок-підприємниць тощо.

Нині потребує посилення захисту право жінок на працевлаштування. Тут мають бути вжиті спеціальні заходи, зокрема, й законодавчого характеру. Серед них - встановлення квот за статтю у разі масових звільнень, заборона скорочення без працевлаштування батьків-інвалідів, батьків-одинаків. Першочергової підтримки при працевлаштуванні потребують батьки-одинаки, які виховують дітей-інвалідів, та багатодітні батьки.

Щоб не було різних підходів до оцінки праці жінок і чоловіків, дискримінації в рівні оплати їх праці, в реалізації права на рівну винагороду за рівноцінну працю, необхідно підтримати справедливе співвідношення в оплаті праці працівників різних галузей народного господарства. Потребує вдосконалення тарифне регулювання оплати праці через тарифні угоди й колективні договори, що ґрунтуються на науковій оцінці складності праці. Потребує також перегляду методика оцінки складності праці в різних галузях, коли традиційно занижено оцінюють працю представників окремих спеціальностей. Це сприяло б визнанню професійної майстерності й статусу жінок у сферах, де вони становлять більшість.

Забезпеченню гендерної рівності та розширенню можливостей її втілення могло б сприяти також стимулювання роботодавців, які спрямовують свою діяльність на усунення дискримінації за ознакою статі на підприємствах і в організаціях усіх форм власності. Таке стимулювання має доповнюватися їх відповідальністю за протиправні дії, пов'язані з дискримінацією жінок.

У відповідності до ст. 22 Кодексу законів про працю, *держава забезпечує рівність трудових прав для всіх громадян незалежно від походження, соціального й майнового становища, расової й національної належності, статі, мови, релігійних переконань, місця проживання та інших обставин.*

Передусім, це торкається питання подолання будь яких проявів дискримінації жінок в сфері праці. Для цього необхідно:

- розвивати та ефективно застосувати законодавство, що ліквідує дискримінацію жінок. Це стосується прийняття на роботу та умов праці. З цією метою, треба переглянути правові перепони, що заважають гендерній рівності у сфері праці (наприклад, упередженість до жінок при наймі їх на роботу, нерівність при оплаті праці чоловіка і жінки та інше);
- розробити та прийняти закони, що забороняють дискримінацію жінок при прийнятті на роботу, покращують умови праці, усувають дискримінацію, пов'язану з репродуктивними функціями жінки;
- прийняти закони, які визначають гендернозбалансоване надання відпусток для догляду за дітьми;
- зробити перегляд кваліфікаційних схем оцінки робіт для більш ефективного застосування принципу рівної оплати праці;
- розробити та прийняти закони, що забороняють сексуальні домагання на робочому місці.

Для збільшення можливостей працевлаштування жінок необхідно організувати тренінги та ввести в дію курси підвищення рівня кваліфікації для жінок.

Необхідність сприяння соціальній рівності в царині соціального захисту передбачає розвиток нових підходів у відповідь на нові тенденції у сфері працевлаштування (розвиток нетипових робіт, підвищення гнучкості роботи) та на зміну потреб у суспільстві щодо догляду за особами, які цього вимагають, для чого потрібно забезпечити адекватний захист материнства для всіх жінок, розширити соціальну допомогу, в тому числі по безробіттю, для працівників з неповним робочим днем, тимчасовим та надомним робітницям, забезпечити адекватні пенсійні виплати для літніх жінок, розвивати додаткові заходи соціального захисту з метою зменшення соціальних відмінностей.

Крім цього, жінкам необхідно надати можливість доступу та контролю над ресурсами, що забезпечить їх змогою впливати на програми ліквідації бідності, впровадження гендерного підходу в економічні та соціальній сфері.

Питання забезпечення рівного становища працюючих жінок і чоловіків сьогодні знаходить новий зміст з огляду на процес зміни суспільно-економічного устрою в Україні. Індивідуалізація інтересів окремої особистості активізує питання рівня юридичних та фактичних прав та свобод жінки та чоловіка.

Правовий статус жінок і чоловіків в сфері праці врегульовано нормами законодавства України, передусім це втілено в положеннях таких нормативно-правових актів:

Кодекс законів про працю

Законів України:

- “Про зайнятість населення”;
- “Про оплату праці”;
- “Про охорону праці”;
- “Про відпустки”;
- “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”;
- “Про колективні договори й угоди”;
- “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” та ін.

Кодекс законів про працю України передбачає норми, що регулюють питання захисту трудових прав жінок. В кодексі, цій проблемі присвячена окрема глава, що має назву “Праця жінок”. В ній містяться статті, в яких сформульовані норми щодо охорони праці. До них відноситься:

- ст. 174 - перелік робіт, на яких забороняється застосування праці жінок;
- ст. 175 - обмеження праці жінок у нічний час;
- статті 176 – 186 - гарантії вагітним жінкам і жінкам з дітьми.

В окремі статті передбачено встановлення жінкам неповного робочого часу (за проханням вагітної жінки, жінки, яка має дитину віком до 14-ти років чи дитину-інваліда або здійснює догляд за хворим членом сім'ї – ст. 56 КЗпП).

Існують спеціальні норми, що регулюють трудові відносини окремого кола працівників. До них відносяться:

Основи законодавства України про охорону здоров'я,
Закони України:

- “Про освіту”;
- “Про наукову і науково-технічну діяльність”;
- ”Про альтернативну (невійськову) службу”;
- “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”;
- “Про підприємства в Україні” та ін.

В Україні, норми національного трудового законодавства визначають заборону будь-якої дискримінації, у тому числі і за ознакою статі.

Важливим законодавчим актом, що торкається зміни акцентів у регулюванні трудових відносин в сучасних ринкових умовах є Закон України “Про внесення змін і доповнень в КЗпП України при переході республіки до ринкової економіки”. Відповідно до цього закону:

- надано право використання тривалої відпустки по догляду за дітьми (у тому числі частково оплачувані);
- встановлено можливість вибору членам родини отримання відпустки по догляду за дитиною (батькові, бабі, діду та ін.),
- сформовано списки професій та робіт з важкими і шкідливими умовами праці, на яких не дозволяється використання праці жінок, розроблено норми максимально припустимих фізичних навантажень для жінок.

Крім цього, збільшилася тривалість відпусток по вагітності та пологах. Раніше додаткові відпустки могли надаватися тільки у випадках патологічних пологів, а тепер вони надаються і при їх ускладнених видах.

Також, визначено окремі пільги для вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей. Стаття 184 КЗпП України встановлює заборону відмови жінкам при прийомі на роботу та зниження заробітної плати у зв'язку з вагітністю або наявністю дітей віком до 3-х років та самотнім матерям у яких є діти віком до 14-ти років або дитина-інвалід. Відмова цим категоріям жінок повинна бути сформульована в письмовій формі з зазначенням її причин, що дає підстави оскаржити її в судовому порядку.

Частина 3 ст. 184 КЗпП України передбачає заборону звільнення за бажанням власника або уповноваженого ним органу, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 3-х років (у деяких випадках – до 6-ти років), самотніх матерів з дитиною віком до 14-ти років або дитиною-інвалідом. Звільнення цих категорій жінок можливе лише у випадку повної ліквідації підприємства, установи чи організації, але за умови обов'язкового їх працевлаштування.

Відповідно до ст. 178 КЗпП України вагітним жінкам в обов'язковому порядку знижують норми виробітку, норми обслуговування або вони переводяться на іншу більш легку роботу, яка виключає вплив несприятливих чинників, із збереженням попереднього середнього заробітку. До моменту вирішення питання про надання вагітній жінці іншої роботи, більш легкої і такої, що виключає вплив несприятливих виробничих чинників, вона звільняється від роботи зі збереженням середнього заробітку за всі пропущені внаслідок цього робочі дні за рахунок працедавця.

А жінки, що мають дітей до 3-х років, при неможливості виконувати шкідливу для неї роботу переводяться на іншу зі збереженням середнього попереднього заробітку до моменту досягнення дитиною 3-х років.

Стаття 50 КЗпП України є юридичною підставою, що передбачає можливість практикувати так званий “стислий” (тобто “ущільнений”) робочий час для жінок, які займаються вихованням дітей. Такий режим передбачає виконання трудових обов'язків у повному обсязі, але використовуючи меншу кількість робочого часу із збереженням заробітної плати. В такому випадку, працююча жінка, що має дітей повинна закінчувати робочий день на одну чи півтори години раніше, а цей час вона може використати для виховання дітей. На підставі цієї статті, підприємства та організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу тривалості робочого часу, тобто менше 40 год. на тиждень. Але такий режим є досить напруженим і жінці за встановлений скорочений робочий час необхідно буде виконувати повністю весь обсяг роботи, отримуючи при цьому заробітну плату в повному обсязі. Хоча такий режим для жінки є доволі складним, та його все-таки його можна вважати пільговим, а тому і застосовувати в колективному договорі жінкам, які мають малолітніх дітей, з урахуванням їх ставлення до роботи.

Але на практиці досить рідко використовують гнучкий робочий день, за яким працівник відповідно до власної необхідності може обирати час приходу, час обідньої перерви і час закінчення роботи.

В законі України “Про зайнятість населення”, відповідно до ст. 5 держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо влаштування на роботу працездатним громадянам у працездатному віці, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці. Перш за все, це стосується жінок, що мають дітей віком до 6-ти років, одиноких матерів, які мають дітей віком до 14-ти років або дітей-інвалідів

З метою забезпечення роботою зазначених категорій жінок місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за поданням центрів зайнятості бронюють на підприємствах, в установах та організаціях, незалежно від форм власності, з чисельністю понад 20 чоловік до 5% від загальної кількості робочих місць.

У разі відмови у прийнятті на роботу зазначеної категорії жінок у межах встановленої броні за кожен таку відмову відповідно до п. 3 ст. 5 Закону України “Про зайнятість населення” державна служба зайнятості стягує з підприємства штраф.

Законом України “Про відпустки”, також передбачені деякі гарантії щодо праці жінок. В статті 10 „Порядок надання щорічних відпусток” визначено, що щорічні відпустки повної тривалості до настання шестимісячного терміну безперервної роботи у перший рік роботи надаються жінкам — перед відпусткою у зв'язку з вагітністю та пологами або після неї, а також жінкам, які мають двох і більше дітей віком до 15 років або дитину-інваліда. Крім цього, закон містить розділ під назвою „Соціальні відпустки”, до якого входять статті : 17 – „Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами”, 18 – „Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку”, 19 – „Додаткова відпустка працівникам, які мають дітей” та 20 – „Порядок надання соціальних відпусток”.

В законі України “Про державну службу” визначено умови оплати праці, режим і тривалість робочого часу й відпочинку, забезпечення житлом і медичним обслуговуванням державних службовців. Але цей закон зовсім не передбачає ніякого особливого статусу чи особливих пільг для жінок-матерів із малолітніми дітьми дітьми-інвалідами, а також для одиноких матерів. Хоча відповідно до ст. 20 жінки так само, як і чоловіки, повинні з'являтися на роботу у вихідні, святкові й неробочі дні. Отже, в цьому законі, варто було б подбати про окремі категорії державних службовців шляхом встановлення спеціальних пільг у колективних договорах. Такий шлях відповідає світовому досвіду.

Запобігання насильству та правові гарантії жінок

Третьою сферою, що стосується питання забезпечення прав жінок є правове забезпечення викорінення насильства щодо останніх.

Серед правових механізмів основними тут є:

- формування державної політики запобігання всім формам насильства, складовою частиною якої є запобігання і викорінення насильства стосовно жінки;
- вироблення нових правових норм та інвентаризація всієї системи внутрішнього законодавства, що містить покарання за здійснення насильства стосовно жінок;
- розроблення правових та інших профілактичних заходів, що запобігали б насильницьким діям стосовно жінки;
- вироблення форм і методів діяльності установ і організацій для запобігання насильству в сім'ї та наданню допомоги потерпілим;
- аналіз судової діяльності щодо розгляду справ, пов'язаних з насильством стосовно жінки;
- підвищення правової культури жінок у розумінні ними проблем насильства, вміння захищати себе від насильницького посягання в сім'ї, на роботі та в інших місцях, забезпечення доступу до органів правосуддя тощо.

Все, що пов'язано із забезпеченням недоторканності особи, передбачає право на свободу, гідність людини і громадянина, право на людське життя. Україна потребує розроблення і прийняття комплексу правових заходів Щодо забезпечення цих та інших прав, у яких відображена як особлива проблема - порушення прав жінок на особисту безпеку, свободу і гідність, на усунення насильства щодо жінки.

Особливо такі норми необхідні для запобігання насильства в сім'ї. На ній найбільше позначається весь злам соціальних відносин у період їх перебудови, безпека якої є основою безпеки суспільства. Останнім часом спостерігається криміналізація сімейних стосунків. І найчастіше жертвами насильства стають жінки й діти. Про криміналізацію сімейних стосунків свідчить розширення форм насильства в сім'ї - фізичне, сексуальне, погрози вбивством, нанесення тілесних ушкоджень, примушення вживати наркотики, алкоголь, доведення до самогубства тощо. Це призводить до розпаду сімей, ускладнює виховання дітей, спонукає неповнолітніх до правопорушень.

Запобігання і викорінення насильства неможливе без створення правового механізму його виявлення, забезпечення державно-правових засобів соціальної профілактики, соціальної підтримки жертв насильства. Правовими засадами викорінення насильства в сім'ї могло б стати прийняття закону про захист від насильницьких злочинів в сім'ї та інших правових актів.

Крім цього, важливим є питання запобігання злочинам проти жінок.

Кримінальний кодекс України також забезпечує принцип гендерної рівності. Аналізуючи норми кримінального законодавства можна визначити два основні напрямки, щодо надання рівних можливостей чоловікам і жінкам з урахуванням їх психологічних і фізіологічних особливостей організму.

Перший – це захист прав жінок при притягненні їх до кримінальної відповідальності, другий – захист жінок від протиправних посягань.

Кримінальний кодекс України передбачає засади притягнення до кримінальної відповідальності без ознак “розрізнення, виключення, обмеження” осіб, зокрема, за ознакою статі. Кримінальній відповідальності та покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину.

Але, зважаючи на особливе призначення жінки – народжувати дітей, на її особливу вразливість під час вагітності та догляду за малолітніми дітьми, норми кримінального законодавства визначають врахування таких обставин при притягненні її до кримінальної відповідальності:

- обставини, що пом'якшують відповідальність;
- відстрочка відбування покарання вагітними жінками й жінками, які мають дітей віком до 3-х років;
- умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, яке можна кваліфікувати з урахуванням статевої належності.

Крім цього, довгий час вважалося, що не існує сексуальних домагань на роботі, які ображають та дискримінують жінок. Але на основі проведених досліджень, можна зробити

висновок, що майже кожна жінка протягом життя зазнавала небажаних сексуальних домагань як у сім'ї, так і на роботі.

Через сексуальні домагання жінки змушені залишати своє місце роботи, і від цього вони страждають подвійно - від психічного і фізичного приниження та від матеріальних проблем, що у них виникають внаслідок звільнення з роботи. Однак в українському законодавстві немає статей, що передбачали б відповідальність за сексуальні домагання на роботі.

З трудовими відносинами пов'язана ще одна прихована форма дискримінації, яка виявляється в тих оголошеннях про умови прийому на роботу, що друкуються в пресі, містять вказівку на стать, вік, зовнішність та інші показники.

Хоча Україна проголосила себе відкритим суспільством, проблема насильства щодо жінок, особливо сексуального, все ще є досить закритою темою. Дії правоохоронних органів орієнтовані на покарання злочинця, а жертва злочину з її проблемами залишається поза їхньою увагою. І тому громадські жіночі організації докладають зусиль для того, щоб допомогти жінкам, які зазнали насильства в сім'ї або сексуальних домагань, в одержанні відповідної юридичної, медичної, психологічної підтримки і допомоги, організують кризові центри, гарячі лінії, телефони довіри, консультаційні пункти. З метою надання допомоги жінкам, які стали жертвами насильства, на державному рівні розпочато створення спеціалізованих закладів. Перший такий заклад розпочав свою роботу в м. Києві влітку 1998 року, планується відкриття ще чотирьох у м. Києві та інших регіонах.

Існує три рівні захисту прав людини, на які може розраховувати в нашому випадку жінка у разі порушення своїх прав.

1. Національний рівень – це українське законодавство та спеціальні комісії, які покликані займатися проблемами прав людини:

- а) національне законодавство;
- б) міжнародне законодавство.

Окрім цього, жінка може звернутися до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

2. Регіональний рівень (Європейський) – це європейське законодавство, Європейські правозахисні органи.

3. Міжнародний рівень.

Організація ООН, приєднані структури, міжнародні суди та комісії. Українські громадяни мають доступ до багатьох міжнародних структур та судів, оскільки Україна ратифікувала майже всі міжнародні конвенції та приєдналася до положень, які дають право міжнародним судам приймати скарги окремих громадян. Так, міжнародна ліга прав захисту людини -впливова й дійова організація з часів її заснування в 1941 році. Ліга тісно співпрацює з різними міжнародними організаціями з метою розробки новаторських підходів для зміцнення прав людини і тісно співпрацює з ООН та міжнародними регіональними структурами.

Актуальною сьогодні для України є і проблема сексуальної експлуатації жінок, у тому числі у вигляді примусової проституції, контрабанди та торгівлі ними у міжнародних масштабах.

Україна взяла на себе зобов'язання щодо виконання Конвенції ООН про заборону торгівлі людьми і експлуатації проституції третіми особами, але сьогодні в Україні лише формується мережа спеціальних служб по боротьбі з торгівлею людьми, проституцією, наркоманією, що сприятиме подоланню цієї проблеми. Труднощі, пов'язані з подоланням і аналізом цього явища, зумовлені також тим, що немає офіційних даних ні про тих, хто займається проституцією, ні про тих, хто користується такими послугами.

Сьогодні офіційна статистика про кількість жінок, які втягнені у проституцію і постраждали від контрабанди і торгівлі жінками, тільки формується. Однак неофіційні дані правоохоронних органів, соціальних служб, досліджень громадських організацій свідчать про значне поширення в Україні проституції, особливо примусової, контрабанди і торгівлі жінками.

Контрабанда і торгівля жінками - це проблема і лихо всіх країн. Україна стала країною-постачальницею "живого товару" до країн колишньої Югославії, Угорщини, Чехії, Італії, на Кіпр, до Греції, Туреччини, Ізраїлю, СІПА, Арабських Еміратів тощо.

Отже, за декларативним визначенням людські права мають універсальний характер, який полягає в тому, що всі люди визнаються рівними, мають цінність як людська особистість та невід'ємні права. Але ця концепція універсальності прав людини назавжди визнається державами, особливо коли йдеться про права жінок, а точніше, про їх порушення.

Загальні принципи і норми прав людини почали формуватися під впливом революцій в Старому та Новому світі наприкінці XVIII ст. Саме тоді з'явилися перші офіційні юридичні документи з прав людини.

Шлях самих жінок до визнання своїх прав був дуже довгим, і розпочався ще наприкінці XIX - першій половині XX ст. з суфражизму - жіночого руху за отримання права голосу на виборах. Суттєвий злам у цій сфері припадає на часи активного розвитку капіталізму - першу половину XIX століття.

Саме в ці часи розгорталися два різних, але рівною мірою значущих як для суспільства в цілому, так і для жінок зокрема процеси - масове поширення жіночої праці і поступове встановлення контролю за народжуваністю. Перший супроводжувався кризою родини в найнижчих прошарках міської громади, а крім того, перетворював жінку на конкурента чоловікам на ринку праці, загострював напруженість у соціальних відносинах між статями. "Протягом дев'ятнадцятого століття жінки в багатьох країнах домоглися: права на освіту; права на рівну з чоловіками працю та заробітну плату; права голосу та права бути обраними до різних гілок влади спочатку на місцевому, локальному рівнях, а потім й до вищих ешелонів влади; права брати участь.

Таким чином, гендерна рівність є одним з основних аспектів загальнолюдського принципу рівності, який безпосередньо пов'язаний з правовим статусом людини і громадянина як центральним інститутом права. Його складовими частинами є: рівні права, рівні свободи, рівні обов'язки жінки та чоловіка, врахування особливостей (фізіологічних, психологічних та ін.) статей в процесі правового регулювання та система засобів гарантування рівності можливостей.

Зазначається, що дискримінація прав жінок, що формувалася протягом довгого періоду історії людства, існує майже в усіх сферах суспільного життя та глибоко вкоренилася в суспільну свідомість. В цьому, Україна не є винятком.

У розділі проаналізовані найбільш відомі міжнародно-правові документи, що стосуються питання правової рівності чоловіків та жінок. Зазначено, які з них були ратифіковані в Україні та положення яких були запроваджені в національне законодавство.

Визначено, що Конституція України містить положення щодо рівності прав чоловіка й жінки, гарантії їх забезпечення. Крім цього, в ній сформульовані статті, що стосуються громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод та їх базування на принципі гендерної рівності, оскільки дискримінація з боку держави заборонена, будь-які обмеження щодо можливостей однієї із статей відсутні.

Реалізація принципів рівноправності чоловіків та жінок в значній мірі залежить від рівня їх регламентації в конкретних нормативно-правових актах, бо чим ретельніше сформульовані правові приписи, тим досконаліше правовий механізм регулювання суспільних відносин. Таким чином, дієвим способом усунення дискримінації жінок в Україні є комплекс відповідних галузевих законів України та підзаконних нормативно-правових актів.

Перш за все це стосується забезпечення рівноправної участі чоловіків і жінок у політичному процесі та діяльності громадських організацій.

Суттєвим способом усунення дискримінації щодо жінок на ринку праці є подальша розробка спеціальних заходів, які сприяли б полегшенню жінкам доступу до роботи, що відповідають їх здібностям, сприяли б отриманню жінками високооплачуваних посад, заохочували працедавців приймати жінок на відповідальні посади. Слід також підсилити спрямування норм трудового законодавства на захист прав працюючих жінок які мають дітей.

Одним з важливих механізмів захисту прав жінок є запобігання і викорінення насильства, яке неможливе без створення правового механізму його виявлення, забезпечення державно-правових засобів соціальної профілактики, соціальної підтримки жертв насильства.

Список літератури

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сес. Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №15. – 188 с.
3. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №2. – 4 с.
4. Про внесення змін і доповнень до Кодексу законів про працю Української РСР при переході до ринкової економіки: Закон УРСР від 20.03.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 23. – 267 с.
5. Про зайнятість населення: Закон України від 01.03.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №14. – 170 с.
6. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №36. – 361 с.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №12. – 165 с.
8. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №17. – 121 с.
9. Про освіту: Закон УРСР від 23.05.1991 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991, №34.
10. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №21. – 252 с.
11. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №49. – 668 с.
12. Про підприємства в Україні: Закон України від 27.03.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №24. – 272 с.
13. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 03.03.1998 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №34. – 227 с.
14. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №45. – 397 с.
15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №4. – 19 с.
16. Кодекс законів про працю // Відом. Верх. Ради УРСР. – 1971. – Дод. до № 50. – 375 с.
17. Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 трав. 2001 р. № 479 // Офіц. вісн. України.– 2001. – № 34. – С. 41–55.
18. Європейська соціальна хартія // Бюлет. законодавства і юрид. практи. України. – 2002. №3.
19. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. – М.: Госполитиздат, 1957. – Вып. XVI. – № 650. – 608 с.
20. Аристотель. Политика. Соч.: В 4 т. – Т. 4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А.И Доватура. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.
21. Баллаева Е. А. Гендерная экспертиза законодательства Р.Ф.: репродуктивные права женщин в России. – М.: МЦГИ, 1998. – 198 с.
22. Батлер Дж. Феминизм под любым другим именем. Интервью с Розы Брайдотти // Гендерные исследования. - 1999. - №2. – 48-78 с.
23. Бердяев Н.А. Судьба России. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 256 с.
24. Богачевська-Хом'як М. Організації жінок у Східній Україні на зламі ХІХ-ХХст. // Зап. наук. тов. ім. Т.Шевченка: Пр. Іст.-філол. секції. – Львів, 1993. - 235 с.
25. Болотіна Н. Б. Гендерний розвиток і соціальне право України: концептуальні засади // Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти: Матер. Між нар. наук.-практ. конференції. – К., 2000. - 215 с.

26. Вардимар Е. Женщина в древнем мире. – М.: Наука, 1990. – 335 с.
27. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. – М.: Наука, 1979. – 229 с.
28. Воронина О. Традиционные философские, социологические и психологические теории пола // Теория и методология гендерных исследований: Курс лекций / Общ. ред. О.А.Вороной. – М.: МЦГИ – МВШСЕН – МФФ, 2001. – 29-49 с.
29. Воронина О.А. Категории пол/гендер в философии феминизма // Филос. исследования. – 1995. – № 4. – 51-68 с.
30. Галаган В.Я. Советская женщина: портрет в ретроспективе. – К.: Знание, 1990. – 176 с.
31. Гапова Е. Гендерная проблематика в антропологии // Введение в гендерные исследования: Учебное пособие / под ред. И. Жеребкиной: В 3 ч. - Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001.- Ч.1. – 370 -389 с.
32. Гвоздева Е. С., Герчиков В. И. Штрихи к портрету женщин-менеджеров // СОЦИС. - 2000. — № 11. – 36 – 44 с.
33. Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории. – СПб.: Мысль, 1993. – 587 с.
34. Гегель Г.В.Ф. Философия права. - М.: Мысль, 1990. – 524 с.
35. Гендерна рівність як фактор сталого розвитку суспільства // Вісник програми сприяння парламенту України університету Індіани. – 2004. – 35 с.
36. Гендерная экспертиза российского законодательства / Отв. ред. Л.Н. Завадская. – М.: Изд-во БЕК, 2001. – 310 с.
37. Гендерні аспекти державної служби// Монографія, за загальною редакцією Б. Кравченка.- К.: Видавництво Соломії Павличко ОСНОВИ, 2002. – 335 с.
38. Гендерний аналіз українського суспільства. — ПРООН. — К., 1999.
39. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. - 2-е вид., допов., уточ. – К.: Український ін.-т соціальних досліджень, 2003.- 129 с.
40. Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. – Т. 1: Пер. с лат. и англ. / Сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В.В.Соколов. – М.: Мысль, 1989.
41. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій. – Х.: Факт, 2001. – 622 с.
42. Денисов А.И. XXIV съезд и вопросы государства и права. – М.: Юрид. лит., 1972. – 172 с.
43. Деррида Ж. О почтовой открытке: от Сократа до Фрейда и не только: Пер. с фр. – Минск: Совр. литератор, 1999. – 687 с.
44. Домашнє насильство в Україні //Правозахисники Мінесоти. –К.: Ін-т. демокр. ім. П. Орлика, 2000. – 126 с.
45. Дубов С. "Женская доля" // Служба кадров. — 2000. – 45-49 с.
46. Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / Наук. ред. А.П. Гетьман. – Харків: Право, 2000. – 196 с.
47. Женщины и общество. Гендерное измерение политического процесса в России. – М.:ИСПРАН, 1997. – 146 с.
48. Жеребкин В.Е. Содержание понятий права (логико-юридический анализ): Дис. д-ра. юрид. наук. – Харьков, 1979. – 319 с.
49. Жеребкина И., Пушкарёва Н., Кон И., Тёмкина А., Крипс Г. Обсуждение темы «Проблемы и перспективы развития гендерных исследований в бывшем СССР» // Гендерные исследования. - 2000.- №5. – 8-43 с.
50. Жеребкина И.А. «Прочти мое желание...»Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм. - М.: Идея-пресс, 2000. – 256 с.
51. Жид П. Гражданское положение женщин. – М.: Книжное дело, 1902. – 478 с.
52. Жінки в Україні: Статистичний звіт за 2000 рік. – К. 2000. – 94 с.
53. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
54. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К.: Парл. вид-во., 1998. – 248 с.

55. Заключительный доклад о деятельности группы специалистов по вопросу о комплексном подходе к проблеме равенства женщин и мужчин. — Страсбург, 1998.
56. Здравомыслова Е.А. Социальное конструирование гендера // Соціолог. журнал. – 1994. – № 3-4.
57. Здравомыслова Е., Темкина А. Исследования женщин и гендерные исследования на Западе и в России // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6.
58. Здравомыслова Е., Темкина А. Социальное конструирование гендера как феминистская теория //Женщина. Гендер. Культура / Отв. ред. З. А. Хоткина и др. – М.: МЦГИ, 1999. 278 с.
59. Здравомыслова Е.А., Тёмкина А.А. Социальное конструирование гендера: феминистская теория // Введение в гендерные исследования: Учебное пособие/ под ред. И.А. Жеребкиной: В 3 ч. - Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. - Ч.1. – 147 – 173 с.
60. Здравомыслова Е.А., Тёмкина А.А. Социальное конструирование гендера и гендерная система в России // Феминизм и гендерные исследования: Хрестоматия. - Тверь, 1999.- 83 - 90 с.
61. Здравомыслова Е.А., Тёмкина А.А. Феминистская критика эпистемологических оснований социологии: перспективы социологии гендерных отношений // Введение в гендерные исследования: Учебное пособие/ под ред. И.А. Жеребкиной: В 3 ч. - Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. - Ч.1. – 174 – 196 с.
62. Кант И. Сочинения: В 6-ти т./ Под. общ. ред. В.Ф. Асмуса и др. – М.: Мысль,1964. – Т.6. – 743 с.
63. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право: Учебник для вузов.- М.: Дело, 1999. – 798 с.
64. Кириленко О. Политика, социальное развитие и женщина // Персонал. — 2001. — № 3. - 4-8 с.
65. Книш І. І. Франко про рівноправ'я жінок. До 100-річчя з дня народження.- Вінніпег, 1956. – 206 с.
66. Козуля О. Жінки в історії України. – К., 1993. – 256 с.
67. Комарова А.І. Проблема “Жінки України” в концепції людського розвитку: методологічний аспект // Орієнтир Уряду України. – К., 1995. – Т.3.
68. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність: До 10-ї річниці незалежності України: Збірник / Під. ред. Шемшученко Ю.С. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 400 с
69. Кравченко Е.И. Мужчина и женщина: взгляд сквозь рекламу //СОЦИС- 1993. - №2.- 117-131 с.
70. Кримінальний кодекс України // Відом. Верх. Ради України. – 2001. – №25. – 131 с.
71. Кулачек О. Українська жінка на початку третього тисячоліття: від соціальних рухів до політики // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (31 трав. 2001 р., Київ): У 2 т. / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – Т.1. – 78-82 с.
72. Лавриненко Н.Г. Гендерний аспект структур влади// Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. — К: Ін-т соціології НАН України,1999.
73. Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект). - К.: ВИПОЛ, 1999. – 172 с.
74. Левченко К.Б. Гендерна рівність: філософсько-правовий аналіз. - Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2003.
75. Левченко К.Б. Національний механізм формування та впровадження гендерної політики в Україні: історико-правовий огляд. - Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2003. – 43 с.
76. Лорбер Дж. Пол как социальная категория// Женщина, мужчина, семья: THESIS. – М., 1994. – № 6. – 127 – 136 с.

77. Лукашева Е.А. Принципы социалистического права // Совет. государство и право. – 1970. – № 6. – 18-27 с.
78. Майерс Д. Социальная психология: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 1997.- 410 с.
79. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. Соч. – 2-е изд. – Т. 3. – 47-89 с.
80. Мельник Т.М. Гендерна експертиза українського законодавства: сутність, необхідність та методологічні основи. – К.: Логос, 2001. - 179 с.
81. Мельник Т.М. Гендерна політика в Україні, — К, 1999.- 91 с.
82. Міл Д.С. Про свободу. Роздуми про представницьке врядування. Поневолення жінок: Есе / Пер. з англ. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001.- 463 с.
83. Миллет К. Теория сексуальной политики // Хрестоматия по курсу: «Основы гендерных исследований». - М.: МЦГИ, 2000. -33-47 с.
84. Мунье Э. Персонализм. — М.: Искусство, 1992.
85. Нерсисянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. – М.: Издат. группа Норма-Инфра-М, 1997. – 625 с.
86. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Пер. з нім. А.Онишка, П.Таращука. – К.: Основи: Дніпро, 1993. – 415 с.
87. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Моногр. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999.- 447 с.
88. Павлюченко Э.А. Женщины в русском освободительном движении. – М.: Мысль, 1988. – 269 с.
89. Підпригора О.А. Основи римського приватного права: Підручник для студ. юрид. вузів та фак. – К.: Вентурі, 1997. – 333 с.
90. Пішуліна О. Соціально-культурні трансформації та виникнення нової гендерної парадигми // Еволюція правового становища жінок історія і сучасність / Упор. О.М. Руднева, О.Р. Дашковська: наук ред. А.П. Гетьман. – Харків: Право, 2000. – 196 с.
91. Послання до Галатів Святого Апостола Павла, 3:28 // Новий заповіт і псалтирь. – The Bible League.- 326-334 с.
92. Пол, гендер, культура: немецкие и русские исследования/ Ред. Шоре Э., Хайдер К. – М.: РГГУ, 1999. – 301 с.
93. Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду: Наукова доповідь. — К: АТ "Видавництво "Столиця", 1997.
94. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю.Лісняка, П.Таращука. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
95. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки / Пер. з фр. В.Шовкун. – К.: Основи, 1998. – 669 с.
96. Селіванов В. Приватно-правові засади концепції державної політики захисту прав і свобод людини в Україні // Право України. – 1997. – № 10.
97. Силласте Г.Г. Социогендерные отношения в период социальной трансформации России // Социологические исследования. - 1994.- №3 . – 15-22 с.
98. Смирнов С.В. Основные принципы советского трудового права. – М.: Юрид.лит., 1977. – 189 с.
99. Теория и методология гендерных исследований: Курс лекций / Под общ. ред. О.А.Ворониной. – М.: МЦГИ –МВШСЕН – МФФ, 2001. – 416 с.
100. Уткин Э. А. Этика бизнеса. — М.: Зерцало, 2000.
101. Ушакин С. Поле пола: в центре и по краям // Вопросы философии.- 2000. - №11. – 71-84 с.
102. Уэст К., Зиммерман Д. Создание гендера // Гендерные тетради. – СПб.: Тр. СПб фил. ин.-та социолог. РАН, 1997. – Вып. I. – 234 с.
103. Хрестоматия к курсу “Основы гендерных исследований”/ Под ред. О.А. Ворониной. – М., 2000. – 230 с.
104. Хрестоматия к курсу “Основы гендерных исследований”/ Под ред. О.А. Ворониной. – М., 2000. – 230 с.

105. Центр "Соціальний моніторинг", Український інститут соціальних досліджень. Моніторинг громадської думки населення України. — Інформаційний бюлетень 8 (45): вересень, 1999. - К., 1999.
106. Цицерон М.Т. Про державу. Про закони. Про природу богів / Пер. з лат. В.Литвинов. — К.: Основи, 1998. — 476 с.
107. Чирикова А.Е. Лидеры российского предпринимательства: менталитет, смыслы, ценности. — М.: Институт социологии РАН, 1997.
108. Шабурова О. В. Гендер // Современный философский словарь / Под. ред. Е. В. Кемерова. — Лондон, 1998. — 568 с.
109. Чекалина А.А. Гендерная психология : Учебное пособие. — М.: „Ось - 89”, 2006.- 256 с.
110. Шпренгер Я. Институтис Г. Молот ведьм. — М.: Атеист, 1930. — 248 с.
111. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — Т. 21. — 312 с.
112. Feminist Approaches to Science. — New-York, 1986. — 466 с.
113. James W. Vander Zanden. Sociology: the core/ Ohio State University, 1994.
114. Rosener J. B. Ways Women Lead // Harvard Business Review. — 1994. — Nov. — Dec.